

Михаил Шолохов

**ТЕ СЕ
СРАЖАВАХА
ЗА РОДИНАТА**

Издателство „Христо Г. Данов“

МИХАИЛ ШОЛОХОВ
ТЕ СЕ СРАЖАВАХА ЗА
РОДИНАТА

Превод: Георги Жечев, Иван Жечев

chitanka.info

Преди разсъмване по широкия сух дол откъм юг нахлу гъст и топъл пролетен вятър.

Скованите от нощния студ локви снежна вода по пътищата се размразиха. Из доловете почна да се сляга с хрущене замръзналият през нощта последен шуплест сняг. Като се навеждаха от вятъра и се стелеха ниско над земята, по черното небе заплуваха подгонените на север черни платнища на облаците и безброй ята патици, келифар и гъски, зажаднели наред пътя за топлина, изпреварвайки тяхното бавно и величаво движение, като със свистене и остър звън разсичаха с крилете си овлажнелия въздух и го изпълняха със съдържано радостна гълчава, се устремиха към вечните си свърталища.

Старши агрономът на Черноярската МТС Николай Стрелцов се събуди рано преди изгрев. Капаците на прозорците скърцаха жално. Вятърът виеше тънко в комина. Лошо закованата ламарина на покрива потракаваше.

Стрелцов дълго лежа по гръб, отметнал ръце зад главата си, и се взираше, без да мисли, в дрезгавата предутринна синевина, като се вслушваше ту в поривистото духане на вятъра, който се удряше о стената на къщата, ту в равномерното, детски тихо дишаше на жена си, която спеше до него.

Скоро по покрива ситно затропаха дъждовни капки, вятърът поутихна и се чуваше как водата по улука клокочи, шурти със задавено бълбукане и пада меко и тежко на овлажнялата земя.

Сънят не идеше. Стрелцов стана, като стъпваше тихо с босите си крака по скърцащите дъски на пода, отиде до масата, запали лампата и седна да изпуши една цигара. От пролуките между небрежно скованите дъски на пода лъхаше остър студ. Стрелцов неловко подвигаше дългите си крака, а след това седна по-удобно и се послуша: дъждът не само не беше намалял, ами се усилваше все повече.

„Виж, това е хубаво! Ще има повечко влага“ — доволен помисли Стрелцов и веднага реши да отиде сутринта в полето, да огледа зимниците на колхоза „Път към комунизма“, хем да види и угарите.

Като изпуши цигарата, той се облече, обу късите си гумени ботуши, наметна брезентовата мушама, но не можеше да намери калпака си. Дълго го търси под закачалката в полуосветеното антре, зад скрина, под масата. Като минаваше тихичко край кревата в спалнята, за миг се спря. Олга спеше, обърнала лице към стената. По

възглавницата безредно се бе разпиляла русата ѝ, с едва доловима рижавина коса. Ослепително бялата презрамка на нощницата, почти докосвайки кафявата кръгла бенка, се бе врязала дълбоко в пълното ѝ мургаво рамо.

„Не чува ни дъжда, ни вятъра... Спи така, сякаш съвестта ѝ е почиста от самата чистота“ — помисли Стрелцов, като гледаше с любов и омраза засенчения профил на жена си.

Той постоя още малко до кревата, затворил очи, с глуха болка в сърцето възкресяваше в паметта си несвързаните и може би не най-ярки спомени за неотдавнашното щастливо минало и чувствуваше с цялото си същество как бавно и неудържимо го напуска тихата радост, навеяна от ей тоя предутринен дъжд, от бурния вятър, който разчупваше зимния застой, от това започване на трудната и сладостна работа по колхозните полета...

Стрелцов излезе без калпак на входната площадка. Но не така, както през миналите години, посрещна сега свистящите в аспидното небе крила на патиците и вече не с предишната сила на ловджийската страст го развълнува стенещото обаждане на ятата гъски, което зовеше към незнайната далечина. Нещо бе отровено в съзнанието му през късия миг, когато наблюдаваше милото и същевременно отчуждено лице на жена си. Сега всичко, което заобикаляше Стрелцов, изглеждаше иначе. Друг му се виждаше и целият необятен, целият безбрежен свят, пробуден за нови житейски дела...

Дъждът все се усилваше. Полегат, ситен, спорен, той напояваше земята щедро като през лятото. Подложил оголената си глава на дъжда и вятъра, Стрелцов жадно мърдаше устни с напразна надежда да долови блудкавата миризма на размразения чернозем — премръзналата земя беше безжизнена. И дори първият след зимата дъжд — бездушен и безцветен в предутринния полумрак — беше лишен от оня едва доловим аромат, който е така присъщ на пролетните дъждове. Така поне се струваше на Стрелцов.

Той наметна на главата си качулката на мушамата и тръгна към конюшната да хвърли сено на коня. Вранчо подуши още отдалеч стопанина си и тихо зацвили, като мърдаше нетърпеливо задните си крака и гракаше звънливо с подкови по дървената настилка.

В конюшната беше топло и сухо. Миришеше на далечно лято, на отлежало степно сено, на конска пот. Стрелцов запали фенера, сложи

сено в яслите и махна качулката от главата си.

На коня му беше скучно сам в тъмната конюшня. Той неохотно подуши сеното, изпръхтя и протегна шия към стопанина си, като докосваше предпазливо с копринените си бърни кожата на бузата му, но щом опря нежния си нос до бодливата четина на мустаците, недоволно изпръхтя, горещо дъхна в лицето му на преживяно сено и закачливо почна да дъвче ръкава на мушамата му. Когато беше в добро настроение, Стрелцов винаги разговаряше с коня и на драго сърце приемаше милувките му. Но сега той не беше в такова настроение. Отблъсна грубо коня и тръгна към изхода.

Още неубеден напълно в лошото настроение на стопанина си, Вранчо се обърна игриво и със задницата си му прегради изхода от лежището. Неочаквано и за себе си Стрелцов удари силно с юмрук гърба на коня и извика пресипнало:

— Какво си се разлудувал, дявол да те вземе!...

Вранчо потрепери с цялото си тяло, дръпна се назад, като пристъпваше често с крака, и плахо притисна хълбока си до преградката. В душата на Стрелцов шавна чувство на срам за неоправданата несдържаност. Той взе закачения на гвоздеа фенер, но не го угаси, а, кой знае защо, го постави на пода, седна на сложеното до вратата седло и запали цигара. След малко каза тихо:

— Е, прощавай, братко, малко ли работи стават в живота...

Вранчо изведнъж изви шия, извърна виолетово блестящата си очна ябълка и погледна своя оклюман стопанин, а след това почна лениво да преживя хрупачото на зъбите му сено.

В конюшната миришеше тъжно на повехнали степни треви, честият дъжд, падайки по тръстиковия покрив, шушнеше като напролет, мътното и сиво утро мъждукаше... Стрелцов седя дълго, обронил глава, опрял тежко лакти на коленете си. Не му се искаше да иде вкъщи, дето спеше жена му, не му се искаше да види разпиляната по възглавницата руса, леко закъдрена коса и тая страшно позната кръгла бенка на мургавото рамо. Тук, в конюшната, му беше комай по-добре, по-спокойно...

Той разтвори вратата, когато съвсем се разсъмна. Над оголените тополи висяха кални парцали мъгла. В мътно синя мъгла тънеха постройките на МТС-то и едва виждащото се в далечината село. Зиморничаво потрепваха от вятъра опърлените от студовите

безпомощно тънки вейчици на бялата акация. И тутакси в предутринната тишина от небесната задоблачна синева, изпълнено с неземна тъга, долетя и докосна земята крякане на жерави.

Сърцето на Стрелцов силно се сви. Той пъргаво стана и напрягайки слух, дълго се вслушва в замиращите гласове на ятото жерави, а след това глухо, като насън, застена и рече:

— Не, не мога повече! С Олга трябва да се изясним докрай... Не мога повече! Нямам вече сили!

Така безрадостно започна първият истински пролетен ден на смазания от мъка и ревност Николай Стрелцов. А същия ден сутринта, когато слънцето изгря, на глинестата могила, близо до къщата, дето живееше Стрелцов, от земята се подаде първото стръкче на първата тревичка. Острото му бледозелено жилце прониза спарената тъкан на кой знае откъде довеяния през есента кленов лист и веднага клюмна под тежестта на падналата върху него дъждовна капка. Но скоро южният вятър подухна ниско долу, отживелият времето си кленов лист се разпиля във влажен прах, капката трепна и се търкулна на земята и тутакси, затрептяла цяла, тревичката се вдигна и се изправи — самотна, жалка, незабележима на огромната земя, но упорито и жадно устремена към вечния източник на живота, към слънцето.

Около копата слама, дето почвата не беше се размразила още, тракторът „ЧТЗ“ зави бързо и изхвърляйки с пластинките на лявата си гъсеница стърготини от лед, смесени с рядка кал и слама, чевръсто пое към поляната. Но още в началото на поляната изведнъж се дръпна назад и като затъваше все по-дълбоко при всеки тласък напред в черната просмукваща кал, се спря. Син дим забули корпуса на трактора и като набръчкано платно застла потъмнялото стърнище. Моторът заработи на малки обороти и заглъхна.

Трактористът тръгна към фургончето на бригадата, като измъкваше с мъка краката си от калта и вървешком бършеше ръцете си с кълчища.

— Нали ти казах, Иван Степанович, че днес не трябва да почваме — ето че заглавихме трактора. Дяволът сега ще го измъкне! Ще има да го дърпат до довечера — сърдито каза Стрелцов, като пощипваше черните си мустачки и с нескривана досада гледаше червеното пълно лице на директора на МТС-то.

Директорът само изпъшка от огорчение, но не отговори нищо. Приближавайки се вече до фургончето, той добродушно врътна очи към Стрелцов и каза:

— Не се ядосвай. Няма защо да се ядосваш за празни работи. Няма да потъне тракторът ти и нищо няма да му стане! Момчетата ще го измъкнат до довечера и след един ден пак ще опитаме. За опит пари не вземат. Нали все някога трябва да се почне или ще чакаме прахоляка! Ти ходи ли да видиш зимниците?

— Ходих преди пет дни.

— Е, как е?

— Добре, презимували са. Долу, около Голия дол, една малка част са нагизнали.

— Много ли?

— Не, дребна работа, май че по-малко от два хектара, но ще стане нужда да се подсее. Сега пак ще мина оттам да ги видя. Но след един ден хич и не се опитвай да ореш, Иван Степанович! Знам, че си упорит човек, но от това качество почвата не просъхва по-скоро. На твоето място аз бих прехвърлил два гъсенични трактора в колхоз „Заря“. Нали знаеш, че почвата там е ситно пясъчна, може смело да се оре.

Директорът уплашено замаха ръце:

— Ами голямото разстояние? Ами преразходът на гориво? По-добре не ми и говори за това! Работа ли е заради някакви си два дни да мъкнем тракторите на двадесет километра? Та за това нещо в бюрото на райкома жив ще ме одерат! Ще кажат, че не съм съумял да разпределя овреме силите, че не съм си направил добре сметката и малко ли още работи ще наприказват по мой адрес! Не, за прехвърляне не искам и да слушам.

— Значи според тебе по-добре е тракторите да си стоят тук така?

Директорът се понамръщи и мълчаливо махна с ръка, за да покаже, че смята разговора за свършен. Той съвсем не желаше да слуша новите доводи на Стрелцов и ускори крачките си, но Стрелцов го настигна и попита:

— Ама защо мълчиш? Мълчанието не е аргумент в твоя полза.

— Всичко е казано и да не пренасяме в бригадата тия спорове.

— Добре. Ще пренесем спора, както казваш, на друго място.

— А че къде например?

— Ами, да речем, в райкома.

Добродушието рядко напущаше сангвиничния директор. И тоя път той се закиска звънливо и тупна с месестата си длан Стрелцов по рамото:

— Ех, че си разпален, агрономе Микола! А разпалените знаеш ли какво ги сполетява? А, видя ли? Опитай се да кажеш нещо в райкома — там най-напред тебе ще те насапунисат, а пък аз ще се оплача, че ме изместваш и се бъркаш в административните ми функции. Как ти се струва, а?

Неизчерпаемото добродушие на отстъпчивия Иван Степанович винаги разоръжаваше сприхавия Стрелцов. Без да приеме шегата, но вече значително по-меко, той каза:

— Аз не ти се бъркам, а те съветвам...

Но директорът го прекъсна:

— Главното е — не се вълнувай. При твоето пълно телосложение за тебе е вредно да се вълнуваш.

Ала като видя, че Стрелцов се начумери, той остави шеговития тон и заприказва делово:

— Дявол го знае, може и да си прав. Ще си помисля, ще поприказвам с бригадира и щом е така, щом е такава работата, но щес ще прехвърлим тракторите в „Заря“. Там безусловно може да се пристъпи към оран. Но си мислех, че Романенко ще се оправи сам. Трябва да му се звънне, да разберем дали е пристъпил към оране, или все още се мотае. — И обръщайки се към приближилия се тракторист, той с укор заклати глава: — Ах, Фьодор, Фьодор! Как тъй, миличък, можа да заглавиш трактора? А пък уж си служил като танкист, бил си отличник по боева подготовка...

Трактористът Фьодор Белявин не току-така бе прекръстен от приятелите си „Бръмбар Чернявин“: ботушите, черните му ватирани панталони и също такава ватенка на широките рамене, черната ушанка с черно кожено дъно, враният перчем, буйно избиващ изпод ушанката, и мургавото лице с неизмиваеми сажди и мазут — всичко оправдаваше здраво лепналия му се прякор.

Като жумеше насмешливо и блестеше със сините си очни ябълки и белите си до синина зъби, той отговори:

— Заглавих го заради тебе, Иван Степанович! Нали ти казвахме всички — и бригадирът, и агрономът, и всички трактористи — че тракторът няма да тръгне, но с тебе може ли да спори човек? Като си

рекъл — опитай, та опитай. А ето сега му се радвай и помагай да го измъкнем. Силички не ти липсват. Самият ти си като „ЧТЗ“. Охранил си се добре през зимата.

— Заплака! — невъзмутимо и малко пренебрежително каза директорът. — Ето и сълзи ти потекоха, а момите те смятат за герой. Напразно те смятат, така ми се струва... Я да идем да видим как си го задънил.

Тръгнаха двама към трактора. Натам отиваше и бригадирът с още двама трактористи. Стрелцов неохотно закрачи към фургончето, до което бе вързан Вранчо. Не му се искаше да напусне бригадата, дето се дишаше по-свободно — между хората и на работа понасяше по-леко сполетялата го мъка; но трябваше да види зимните посеви в околните колхози и той бавно крачеше по измачканата спаружена трева, като гледаше под краката си, и напразно се мъчеше да пропъди върналите се отново мисли за жена му, за отношенията ѝ с учителя Овражни, за всичко онова, което в последно време лежеше на сърцето му като срамна и горчива тежест, не му излизаше от ума ни денем, ни нощем и му пречеше да живее и работи истински.

— Останете да похапнете с нас, другарю Стрелцов! Сготвила съм такава каша, каквато не сте яли през живота си! — извика бригадната готвачка Марфа, когато оклюмано сгърбеният Стрелцов минаваше край временната кухничка, стъкмена близо до фургончето от грижливите ръце на някой тракторист, специалист по печки.

Стрелцов ѝ кимна с благодарност и се усмихна неохотно:

— Добре, сипи ми, Марфушка, че до довечера няма да мога да се прибера у дома.

Той седна на долното стъпало на фургончето, взе от ръцете на готвачката горещата паница с каша и едва сега си спомни, че не бе ял от вчера сутринта. Но след като сръбна няколко лъжици от вкусната, леко намирисваща на дим рядка каша, остави паницата на земята и — за кой ли път от сутринта — отново извади смачканата цигара от овехтялата си кожена табакера...

Наближаваше края на май, а в семейство Стрелцови всичко си оставаше както по-рано. В съвместния живот на Олга и Николай бе станало нещо непоправимо. Отношенията им някак невидимо се прекършиха и постепенно те, тия отношения, добиха такива тежки, потискащи форми, за които само допреди половин година съпрузите Стрелцови не можеха дори да си помислят. От ден на ден изчезваше предишната близост, която здраво ги бе свързвала в миналото, нямаше я вече милата интимност на вечерните съпружески разговори и сега нито у единия, нито у другия не се пораждаше желание да сподели своите тревоги и грижи, неприятности и дребни радости в работата. Затуй пък още по-често, понякога дори почти без повод, внезапно пламваха кавги, разгаряха се буйно като сухи съчки на вятър, а стигнеше ли се до временно сдобряване, то не им носеше облекчение и спокойствие. Краткото затишие приличаше по-скоро на примирие между две враждуващи страни и не пропъждаше нито неверието, нито скритата, извираща от някакви потайни глъбини взаимна враждебност.

Едва забележима отначало, хладината в отношенията им все повече се усилваше, ставаше заплашително привична, навлизаше в живота им, превръщаше се в негова неделима част — и вече нищо не можеше да се направи. От време на време Николай започваше да изпитва някакво особено, чисто физическо усещане, сякаш отдавна вече живееше в неотоплена стая, обзет от постоянното желание да излезе на слънце, да се постопли...

Като се гледаше някак отстрана, той забелязваше, че е станал невъздържан, прекалено раздразнителен и в работата си, и у дома; все по-често при общуване с хора го обземаше чувство на нетърпимост, на съвсем неоправдана избухливост. А по-рано не беше такъв... Впрочем той наблюдаваше подобни промени и в характера на Олга. Всичко това улесняваше възникването на случайни пререкания, които неизбежно прерастваха в кавги.

С болка, с мъчително изчакване Николай чувствуваше как от ден на ден Олга се отдалечава от него, отива все по-далече, а вече не бе по силите му нито нежно да я повика, нито да я върне. И тъкмо това съзнание за собственото му безсилие, за невъзможността да промени каквото и да било, мъчителното очакване на приближаващата развързка правеше живота му под един покрив с нея и непоносимо тежък, и противен.

Още напролет, под предлог, че изпитите приближават, Олга започна да прекарва цялото си свободно време следобед ту в училището, ту у приятелките си учителки. На детето почти не обръщаше внимание, оставила го бе изцяло на грижите на баба му. Николай нямаше нужда да търси предлози, та колкото може по-рядко да си е вкъщи: пролетната оран, пречистването на семената, сеитбата на пролетниците, а после и на окопните култури, грижите за угарта, плевенето на житата — всичко това изцяло поглъщаше времето му. Сутрин със смесено чувство на облекчение и болка той излизаше от къщи, връщаше се чак през нощта, когато Олга вече бе проверила тетрадките и спеше — и това обстоятелство донякъде помагаше за намаляване на разправиите. Ала като се отбягваха един друг и вътрешно се страхуваха да останат насаме, те непрекъснато отлагаха решителния разговор и по такъв начин задълбочаваха взаимните си мъки и неразборията в семейството.

Види се, скъсването еднакво плашеше и Олга, и Николай — и макар че неизбежността му беше ясна за тях, никой не искаше пръв да вземе инициативата.

Колкото и да е странно, тъщата на Николай още от самото начало на семейния конфликт застана на страната на зет си. На няколко пъти, когато, кой знае защо, се прибираше в необичайно време, Николай още отдалеч, от двора чуваше шума от бурните кавги между Олга и Серафима Петровна. Но щом уловеше в пруста дръжката на вратата, вкъщи всичко мигом стихваше. Стиснала устни, тъщата минаваше край Николай, величествена и непристъпна в майчиното си негодувание, а Олга с просълзени очи гледаше по-бързо да се махне от къщи и после дълго я нямаше, идваше си чак по мръкнало, та никой да не вижда подпухналото ѝ, погрозняло от сълзите лице.

Капак на всичко беше малкият Коля. С прозорливостта на възрастен човек детето веднага забеляза, че между баща му и майка му нещо не е в ред, но не можеше да разбере причините и се премести при баба си, в нейната стаичка до кухнята, там учеше уроците си, там спеше — окончателно напусна своята стая под предлог, че го е страх самичък нощем. Неведнъж, докато обядваха или закусуваха, Николай срещаше неговите бързи, въпросителни погледи, но на тях бе невъзможно да се отговори. Малкото любознателно човече беше още съвсем невръстно...

Олга се срещаше с Юрий Овражни не само в училището. Николай се досещаше за това, но не можеше, за нищо на света не можеше да надвие себе си и да тръгне да я следи. Това не беше по силите му. Не излизаше от двора и тогава, когато тя оставаше до късно в училище или у някоя приятелка, а мълчаливо седеше на външната стълба, пушеше в тъмното и я чакаше. Зад портичката се чуваха бързите стъпки на Олга. Той можеше да ги различи сред хиляди женски стъпки, познаваше безпогрешно тая хвърковата, припряна походка. И винаги като чуеше познатото тропане на токчетата, леко се задъхваше и сърцето му сякаш започваше да бие по-бавно. Олга мълчаливо минаваше край него, облъхваше го с мирис на нова рокля и топла вечерна прах, а той леко отместваше настрана дългите си крака, правеше ѝ път и тръгваше подир нея към кухнята. Там мълчаливо вечеряха, разменяха си от време на време нищо незначещи фрази и всеки отиваше в леглото си.

През цялата пролет Николай срещна Овражни само веднъж — случайно, на улицата. Беше яхнал Вранчо и отиваше на полето, а Овражни вървеше насреща му, към смесения магазин. По улицата имаше локви, ветрецът гонеше в тях малки островърхи вълнички. Водата в локвите ослепително блестеше на слънцето, затопленият въздух бе щедро пропит с блудкав мирис на разтопен сняг и влажен чернозем. Конят разплискваше с копита водата, настрани хвърчаха пръски и припламваха на слънцето с цветовете на дъгата; калта вкусно мляскаше и бликаше на мазутно черни буци изпод конските копита. Един през друг кукуригаха петли, някъде в близкия двор морно кудкудякаше кокошка, а в сивкавата маранлива синева опитваше силите си с песен първата чучулига, стрелнала се косо към влажната земя. Над Сухи дол цареше такава спокойна благодат, че Николай, отпуснал поводи, бе забравил всичко на света, олюляваше се на седлото в такт със стъпките на коня и с цялото си същество, захласнат се радваше и на прохладния ветрец, и на слънцето, потънало за малко в облаците, наподобяващи прозрачни парцали мъгла, и на плахите певчески опити на чучулигата.

Изведнъж, като видя пред себе си Овражни, който внимателно пристъпваме край плета и се пързалияше в калта, Николай мигом почувствува как жестока спазма стиска гърлото му. Светът странно онемя, остана без всякакви звуци. Николай виждаше само

наближаващия Овражни. Виждаше го целия, от главата до краката: красивото му мургаво румено кръгло лице с тъмни черни мустаци, катранения перчем, провиснал изпод смачканата периферия на сивата мека шапка, гиздавата червено-черна квадратна везба на украинската рубашка, сивото раирано сако, небрежно метнато на широките стройни рамене; виждаше пързелящите се по калта крака в черни овехтели панталони и калните ниски гумени ботуши. Тъкмо такъв остана Юрий Овражни в паметта на Стрелцов за цял живот — като внезапно изскочил от цветна филмова лента. А в оня миг Николай жадно се вираше право в лицето на човека, който бе разрушил живота му и се бе превърнал в негов смъртен враг. Като се изравниха, Овражни весело блесна със зъби:

— Добро утро, Николай Семьонович! Ама че се е разкаляло! А казват, че Сухи дол бил райско място.

Николай искаше да отговори на поздрава, но в гърлото му нещо тихо и хрипкаво заклоочи. Направи трескав опит да преглътне, ала нищо не можа да каже. А когато вдигаше към козирката дясната си ръка, камшикът увисна на нея като тежка гира...

Отминал десетина крачки, Николай опря лявата си ръка върху дъгата на седлото и се обърна. Овражни го гледаше, уловен за коловете на плета, и по рязко очертаните му устни блуждаеше неопределена усмивка.

Докато да свърне зад ъгъла, Николай яздеше коня ходом и пак започна да чува и доволното пръхтене на Вранчо, и неуморно възпяващата пролетта чучулига. Светът отново бе възвърнал звуците и миризмите си, живота си дихание... Зад ъгъла Николай пусна Вранчо в тръс, извън село го подкара в галоп и опъна юздите чак след километър и нещо, в степта. Когато спряха, и ездачът, и конят тутакси тежко въздъгнаха.

„А можех да го убия. Само преди няколко минути. Просто щях да слеза от коня, да отида при него, да протегна ръка и вместо здрависване да го стисна за гушата. А след миг той вече щеше да лежи в калта под мене. Кой можеше да го отърве? Кой можеше да го изтръгне от ръцете ми? На улицата нямаше хора. Докато разберат какво става... Аз съм по-силен, много по-силен от него. С лявата ръка щях да натисна дясната му ръка към земята — и туйто, свършено! Ами после?...“

Прекалено услужливата памет веднага за миг му припомни как преди около дванадесет години, още като студент, при едно събиране у някаква колежка замалко не бе удушил другаря си, който го оскърби. Тогава бе отворил ръце вече в несвяст, чак след като му бяха нанесли отзад силен удар по главата с тежката табуретка... И отново пред очите му изникна красивото лице на Овражни, неуверената блуждаеща усмивка...

Николай усети, че му се повдига, свали фуражката си. Ръцете му овлажняха от пот.

Оттогава старателно избягваше срещите с Овражни. Не биваше да изкушава съдбата. Не биваше да си играе с чуждия и със своя живот...

А неяснотата в семейството сякаш пусна корени, прихвана се. И чак в началото на юни тоя нерадостен живот се разтърси — неочаквано пристигна телеграма от Кисловодск, от по-големия брат на Николай. Предадоха я на Стрелцов сутринта, в канцеларията на МТС.

„Пристигам втори влака двадесет и два седми вагон ела гарата прегръщам те Александър.“

Безсилен да сдържи радостната си усмивка, Стрелцов малко по-припряно от обикновено влезе в кабинета на директора и полекичка сложи телеграмата на бюрото му.

— Чакам гости, Иван Степанич!

Директорът учуден погледна Николай изпод очилата си с метални рамки.

— Брат ти ли пристига?

— Той.

— Че нали май картата му беше до средата на юни?

Все тъй усмихнат, Николай разпери ръце:

— Сигурно не е издържал на режима, побягнал е по-рано. Първия път там не е никак приятно; а той, доколкото си спомням, никога не е ходил на курорт. Винаги е предпочитал свободната почивка, с лов, с риболов.

Директорът още веднъж прочете телеграмата, пяхна очилата в малкото джобче на овехтялото си дочено сако и доволен каза:

— Тъй де, бива си го брат ти, Микола. Правилно е решил. Тук и по-добре ще си почине, и сърцето си с тишина ще излекува. Не ще и дума, нашият степен пелинов въздух не само сърцето, ами и всяка друга болест като нищо изцелява. Четох нейде, че дори граф Толстой ходел при башкирите — с въздух се лекувал, пиел кумис. Е, то за кумиса как да ти кажа... Пих го през гражданската война при калмиците и тъй отсъдих: от него русинът никаква, ама никаква полза не може да има! Само се оригва човек и червата му куркат, а полза — вятър! От любопитство пих и прясно издоено кобилешко мляко. Никога ли не си опитвал, Микола? Не си? Хич недей опитва. Синкава водичка, леко сладни, много се пени, ама и от него не видях да има полза или да засища, пък и как да я видя, като я няма? — Той помълча малко и за по-голяма убедителност добави: — То се знае, че само с въздух, па дори и като нашия, не можеш се нахрани, ама покрай въздуха вместо тоя калпав кумис, имаме природно краве мляко, необезмаслено, с пет процента мазнина, топлички яйца, направо изпод кокошката, а не някакви застарели, плюс сланина, дебела цяла педя, пък и разните му там вареники със сметана, шилешко месце и какво ли още не, тъй че никое сърце няма да издържи и лека-полека ще се оправи. А ако добавим към това хубавия борш и по чашка преди обяд, братлето ти при нас сто години ще живее и хич окото няма да му мигне! Правилно решение е взел — тук да дойде! Много правилно!

В думите на пращяция от здраве степен жител имаше такава детински наивна, пристодушна убеденост, че Николай вече открито се засмя и рече:

— И аз тъй мисля, Степанич, но какво ще кажеш за колата?

— Иска ли питане, вземи я утре и отивай на гарата да го посрещаш.

— На тебе няма ли да ти трябва?

— И с двуколката ще стигна, ако се наложи, а ти вземи колата. Брат ти е генерал, при това пострадал човек, неудобно е да го посрещнеш как да е. Ще кажа на шофьора да се готви — и по-рано да тръгнеш. Карай кротичко, да не го раздрусаш много по нашите разнебитени пътища, болен човек е.

— Благодаря, Степанич!

— Я стига. Да ти е честита радостта, Микола!

— Още веднъж благодаря. За мене наистина е голяма радост. Девет години не сме се виждали.

Директорът се надигна иззад бюрото.

— Аз отивам в работилницата, а твоите планове какви са?

— Трябва да предупредя вкъщи, да се приготвим за срещата. Разрешаваш ли днес да съм си у дома?

— То се знае. Мога ли с нещо да ти помогна?

— Благодаря, всичко имам, сам ще се оправя.

Директорът запристъпва около бюрото, после се приближи плътно до Николай и, който знае защо, шепнешком попита:

— Колко време го държаха там, Микола?

— Почти четири години и половина.

Иван Степанович тъжно се намръщи. После решително отиде при вратата, заключи я, с жест покани Стрелцов да седне и на свой ред така се тръсна в старото, още отпреди революцията кресло, че то не заскърца, а жално изстена под него. След кратко мълчание попита:

— Как мислиш, защо са освободили брат ти?

Стрелцов мълчаливо сви рамене. Въпросът го изненада.

— Добре де, все пак какво смяташ?

— Сигур в края на краищата са разбрали, че е бил неправилно осъден — и са го освободили.

— Тъй ли мислиш?

— Че как иначе да мисля, Степанич?

— Аз пък с простия си ум се питам: дали очите на другаря Сталин лека-полека са почнали да се отварят?

— Е, чакай... Да не би със затворени очи да управлява страната?

— Нещо такова. Не през цялото време, а от тридесет и седма година.

— Степанич! Нямах ли страх от бога! Какво виждаме ние с тебе от нашата МТС? Наша работа ли е да съдим за тия неща? Според тебе Сталин пет години е живял като слепец и изведнъж е прогледнал?

— Какво ли не става в живота...

— Не вярвам в чудеса.

— И аз не вярвам, но нали трябва някак да си обясним тоя случай е брат ти? Другарят Сталин разбра ли що за човек е Ежов? Отде да знаеш, може малко по малко да почва да разбира и Берия какъв е?

— Я ела, ще те изпратя до работилницата. Не обичам да разговарям като тебе: ти ту шепнеш, ту крясъци надаваш... Нека си довършим разговора по пътя към работилницата.

— Не ме ли бива за конспиратор?

— Никак! Много си нервен.

Като се държеше за кръста и пъшкеше, директорът едвам стана. Тръгна към вратата с леко накуцване и недоволен мърмореше:

— Науката казва, че радикулитът бил от простуда. Глупости, а не наука! И това ми било доктори! Щом се развълнувам, тоя проклет радикулит току вземе, че ме сецне в кръста. Нито прав да стоиш, нито легнал. Аз си имам мое мнение за докторите, хич да не ми мътят главата. Всичките ми чаркове се разхлопаха още през гражданската война...

Мълчаливо минаха по безлюдния коридор, през задния вход излязоха в пустинния стопански двор, ограден с посивели тараби. Из простора му, по смачканата от гъсениците на тракторите изсъхнала трева сновеше вятър, който постоянно менеше посоката си: ту лекичко подухваше от запад, ту се обръщаше от юг и тогава, кой знае защо, ставаше по-остър, по-силен. От сутринта бе захладяло. По бледосиньото небе плуваше едно-едничко, бяло като пяна облаче. През широко разтворената врата на работилницата долиташе шум от струг. В ковачницата се носеше напевен звън на чукове, чуваше се астматичното дишане на меха, а току зад тарабите, в гъсто растящия див коноп, яростно, неуморно се обаждаше пъдпъдък — сякаш пригласяше на звънтящите чукове.

Иван Степанович се спря наскрел двора, при кладенеца. Без да са се уговаряли, седнаха на ниския му дъсчен капак.

— Мисля — каза Иван Степанович — че братлето ти на първо време ще отбягва хората, но и туй ще мине, ще улегне.

— Александър е общителен момък. Във всеки случай беше такъв — умислен рече Стрелцов.

— Тъкмо там е работата, „беше“. А какъв е станал? И това ще видим. Друго се питам аз: само него ли са пуснали? Той би трябвало да знае. Ето защо, Микола, идването на брат ти е празник и за мене. След него може и другите, дето страдат невинни, да излязат на свобода, а? Какво мислиш по тоя въпрос, Микола?

— Ииска ми се да знам, а не да правя догадки...

— Точно тъй, прав си. Нали не може само него да са пуснали.

— Защо не? Може и само него. Степанич, нека изчакаме да дойде Александър. Ние с тебе нищо не знаем, няма защо напразно да умуваме.

Иван Степанович по женски плесна с късите си силни ръце.

— Как да няма защо? Нали докато чакам брат ти, главата ми ще се пръсне от мисли! Виж, че нервите ми още отсега почват да не издържат, а радикулитът току ме муши в кръста. Дори не знам как ще се надигна от тоя кладенец, може би ще трябва да пълзя на четири крака до работилницата... Щом си отпочине брат ти, веднага да разучиш от него кое как е. Той е бил в Москва, трябва да знае какво мислят там горе. Стъпвай на пръсти край него, полекичка, умната, ама всичко да разучиш, всичко да изкопчиш.

Стрелцов умолително каза:

— Не бива веднага. Остави го да си поеме дъх. Разбираш ли, Степанич, трудно ще му е да говори за всичко това. Нужна е тактичност, предпазливост...

— Е, братко, хубаво ме нареди сега! „Тактичност, предпазливост, трудно ще му е...“ А на мене и на другите лесно ли ни е, като не знаем истината? Миколка, миличък!

— Всичко това ми е ясно!

— Нищо не ти е ясно! Нали тая пролет на едно събрание ме упрекна пред хората, че ето на, Иван Степанович се бои, голям страхливец е — и от преразход на гориво го е страх, и пред началството трепери, все нещо страшно ще намери... Може и да си прав: боязлив станах през последните години. А през осемнадесета не се боях да вляза в бой с белите, нищо че в магазина на пушката ми имаше една-единствена пачка патрони! Не ме беше страх да тръгна в атака срещу деникинските офицери доброволци. От нищо не се плаших през ония святи за сърцето години! А сега ме е страх от преразход на гориво, страх ме е, макар и с право, да натрия носа на оня мързеливец Ванка шлосера, пред началството треперя... Плашлив станах! Ама не аз, а одеските хаймани направиха за смях нашите думи: „За какво сме се борили!“ Знам аз за какво съм се борил! Като се срещна с брат ти, няма да приказвам с него за природата и за селскостопанските ни задачи. Никаква тактичност не ми трябва, да я вземат мътните макар, мене ми трябва да знам какво става в Москва,

какво мислят там горе, с какво се занимават. Нима ще почнем война с фашистите, преди да сме сложили ред в собствената си къща? Но ти самичък виж как е там с брат ти, а после и на мене ще пошушнеш. Не ще и дума, че от роднинската могила по се вижда.

Иван Степанович се надигна със сподавено ръмжене, дълго разтрива с юмрук кръста си и на сбогуване рече:

— Здравата се развълнувах с тебе, разиграха ми се нервите, а сега тоя проклет радикулит ще ме нагази по всички правила на военното изкуство. Трябва да ида в колхоз „Берия“, но как да тръгна? Срам не срам, ще трябва да взема от жената някоя стара възглавница, да я подложя под дирника си, инак няма да изтрая в двуколката. — И тежко въздъхна: — А какъв юначага бях, каква луда глава, пипнеш ли ме с голи ръце, ще се опариш! Господи боже мой, защо ли са кръстили така тоя колхоз — „Берия“? Кому ли е притрябвало, кой ли глупак му е лепнал това име? И най-важното — защо? Да опъва нервите на ония, дето и те не знаят защо влизат в землището му? И колхоза си го бива, и хората са работливи, а тръгнеш ли натам, само от името му почва да ти се повръща, сякаш си препил... Майстори сме, ох, големи майстори сме да измисляме всякакви дивотии, дявол да го вземе! Е, аз тръгвам, Микола! Чакам новини от тебе.

Николай Стрелцов отиде на гарата един час преди пристигането на влака. Беше около девет сутринта. Бе превалял дъждец и край железопътните линии се носеше особен, необикновен мирис: не само на пушек от локомотивите, на мазут и мокра сгурия, но и някакъв домашен, земен аромат на притъпкана от дъжда прах, на овлажняла трева, а от суровите дъски, подредени на огромни фигури край червената магазия, изведнъж така омайно замириса на бор, на смола от напеченото дърво, та на Николай за миг му се стори, че върви из борова гора в пладнешката жега, а съскането на маневрения локомотив зазвуча като шум на вековни борове. Николай поспря, дори затвори очи и с наслада вдишваше боровия мирис, кротко усмихнат на далечното си детство, на натрапчивите спомени. Нали все пак се бе родил и до осемгодишна възраст бе живял сред горите в далечната Вологодска губерния. И ето, излиза, че дори четвърт век, дългите години, преживени в степните простори на Южна Русия, не са могли да изличат силната му обич към мириса на гората, към ободряващия и скъп за него аромат на бора... „Странно нещо е човекът“ — помисли си Николай, като се качваше на перона и още веднъж поглеждаше към бледозлатистите купища дъски отвъд релсите. Сега ги огряваше надникналото иззад облаците слънце — и горните, потъмнели от времето мъхести дъски заизпускаха лека пара, от тях надалече се носеше силна миризма на смола, уютна миризма на бъдещи стопански постройки, на уседнал живот.

Предната вечер Николай бе почукал на вратата и бе влязъл в спалнята при Олга. Тя оправяше косата си преди лягане, стоеше гърбом. Николай някак изведнъж видя поизтънялата ѝ шия, силно потъмнелите трогателни вдлъбнатинки край малките ушенца. Като полагаше напразни усилия да сподави неканеното чувство на жалост, той много тихо каза:

— Едно искам да те помоля, Олга: пристига Александър, та направи тъй, че да не разбере... да не разбере какво става помежду ни...

Тя бързо обърна лице към него. По устните ѝ се плъзна страдалческа усмивка. Уплашено погледна изотдолу Николай и прошепна:

— Ще се помъча, Коля, само че ти как ще... ще можеш ли да се сдържиш?

Николай кимна, излезе и тихо затвори вратата след себе си.

А сега крачеше по безлюдния перон, пушеше, спомняше си вчерашния разговор с жена си, измъчената ѝ жалка усмивка, стискаше зъби и чувствуваше как сърцето му се къса от жалост към предишната Олга, от огромна човешка болка.

С тежък, потискащ грохот мина товарен влак, теглен от локомотив ФД. На перона дълго още се усещаше маслената горещина, оставена от мощното туловище на локомотива. После се зададе бързият влак.

На тая малка гара слязоха само няколко пътника.

Николай забърза от края на перона. Пред седми вагон стоеше среден на ръст човек с широки прави рамене. Той бе вдигнал високо над главата си тъмна мека шапка. Слабото му бледо лице бе сбръчкано в усмивка, а изпод сивкавите вежди блестяха яркосини, изпъкнали влажни очи — като парченца от първия ноемврийски лед.

Николай вървеше с големи крачки, а после не издържа и се затича като хлапак, широко разперил ръце за прегръдка.

С идването на гостенина за някакви си два дена животът в семейство Стрелцови рязко се промени. Олга видимо се оживи, стана по-весела, почти не излизаше от къщи и с предишното старание помагаше на Серафима Петровна в готвенето и другите домакински работи. Дори малкият Коля възвърна временно загубените си детски черти: два дена не се отделяше от чичо си Саша, неотстъпно го придружаваше в разходките му из Сухи дол, вечер не лягаше да спи, преди да е изслушал следващия, приспособен за неговото мислене разказ на много патилия чичо Саша за гражданската война, слушаше, без да откъсва възхитените си очи от лицето на разказвача, а после дълго лежеше в кревата с широко отворени очи и щастлива мечтателна усмивка. Втората нощ, преди да си легне, се намъкна в кревата на Серафима Петровна и разпалено зашепна на ухото ѝ:

— Бабо, чичо Саша между другото ми каза днес, че пълководецът Жлоба бил сипаничав. Нима истинският пълководец може да бъде сипаничав?

Веселячка по природа, винаги готова да се засмее на шегата, Серафима Петровна се затресе от сдържан смях.

— Ох, Коленка! Защо да не може? Всички могат да бъдат сипаничави, кой каквото му е писано.

— Аз пък мислех, че сипаничави са само разбойниците — разочарован провлече Коля и се помъкна към креватчето си, като осмисляше новото за него откритие в живота.

След малко той обиден се обади:

— И няма какво да се смееш, стига си се тресла под одеялото, моля те. Клатиш леглото, не мога да заспя. Щурава жена!

— Господи! Това пък откъде научи? — сепна се Серафима Петровна.

— Вчера с чичо Саша отивахме към работилницата, а някаква жена навикваше съседката си с неприлични думи. Чичо Саша ми каза: „Недей да слушаш тая щурава жена.“ Та и ти си щурава като нея.

— Но нали аз никого не навиквам, Коленка?

— Затуй пък се смееш нощем, когато никой не се смее, и не ме оставяш да заспя. Щурава си, бабо! — И вече унесен в дрямка, продължи бавно и провлачено да изговаря думите: — А сипаничавите до един са разбойници, знам аз. Нали познаваш чичо Василий, дърводелеца, и той е сипаничав. Попитах го, докато оправяше стобора

на училището: „Чичо Вася, на младини бил ли си разбойник?“ Той ми отговори: „И то какъв! Особено по женската част.“ Пак го попитах: „Как тъй по женската част?“ А той: „Женски манастири грабех, монахините обирах.“ И нищо повече не каза, само гладеше мустаци и се смееше с очи, после сложи пирони в устата си и съвсем престана да разговаря с мене, почна да кове дъските. С два удара забиваше пилона чак до главата, леле-мале! Нищо, че е бил разбойник, добър човек е той. Очите му са все засмени и никога не говори мръсни думи, както казваш ти. Веднъж пред мене много силно си удари пръста с чука и само рече: „Ах, да знаеш бог на майка ти какво добро й мисли!“ Бабо, това прилична ругатня ли е или неприлична? Чуваш ли, бабо, или спиш?

Серафима Петровна не отговори, мълчаливо зарови лице във възглавницата, а когато се насмя до насита, момчето вече тихо сумтеше насън.

Изключително важно събитие за него стана пътуването с автомобил до районния център, където чичо Саша отиде, за да го вземат на партиен отчет в райкома на партията. Там, в районния център, обядваха като равни, и докато чичо му и шофьорът изпиха само по чашка водка, на малкия Коля бе предоставена цяла бутилка лимонада — напитка, за която в Сухи дол никой нищичко не беше чувал.

От пътуването се върнаха като стари приятели. Добродушният и весел чичо без особено старание си спечели любовта и привързаността на момчето. И когато на вечеря Коля каза: „Чичо Саша, мисля да се преместя от бабината стая при тебе. Все пак ти си мъж, с тебе май ще ми е по-удобно да спя“, Олга скочи и с ужас извика: „Коля! Как смееш да приказваш с чичо си на «ти»? Веднага се извини, лошо момче!“ Но Александър Михайлович тутакси се притече на помощ на своя приятел: „Чакайте, Олечка, ние с него минахме на «ти» по взаимно съгласие. Така ни е по-лесно да общуваме.“

Няма що, старият войник — общителен и непринуден — умееше да намери ключ за всяко сърце: той покори Олга с учтивата си любезност, с простичките комплименти и зле прикриваното си възхищение от нейната красота. Тя отлично виждаше как той скришом ѝ се любува и тайничко се гордееше, дори малко кокетничеше с него, ей тъй, съвсем мъничко, в границите на роднинските отношения.

Сразена от простотата и офицерската услужливост на гостенина, Серафима Петровна направо остана потресена, когато той намери скъсаната ѝ обувка в антрето под закачалката и толкова изкусно я закърпи, че можеше да му завиди и най-добрият майстор в обуцарски цех. За целта малкият Коля взе от съседа обуцар шило и тънък канап, а поправката извършиха, скрити от всички в конюшната.

Николай само се усмихваше на себе си, като гледаше как брат му преуспява и със странна бързина става вътрешен човек в къщата им.

— Къде изучи обуцарството, Саша? — попита той, като разглеждаше обувката на тъща си.

— В лагера — късо отвърна Александър. — В Академия „Фрунзе“ не ни преподаваха такива неща, а в другата академия за четири години много изучих: мога да кърпя обувки, да зидам печки, криво-ляво и дърводелска работа върша. Всяко зло — за добро, братко! Само че тежичко е да се учи човек при тамошните условия...

В стаята влезе Серафима Петровна и разговорът секна.

В събота рано сутринта Александър Михайлович и малкият Коля отидоха с въдици на реката. Два часа по-късно се върнаха тържествуващи, горди от успеха, поискаха от Серафима Петровна голямото емайлирано канче и мълчаливо, с истинско рибарско достойнство изсипаха от кошчето купчина живи, потрепващи кротушки.

— Драга Серафима Петровна! Тук тия мили рибки са точно шейсет и три парчета. Ако ги изчистите и ги опържите в тигана с топено краве масло, та да почнат да хрускат, а после ги залееете с десетина яйца, по-добра закуска никога не може да се измисли! Това е мечтата на всички порядъчни риболовци! — каза Александър Михайлович.

В края на закуската, когато малкият Коля незабелязано се изниза иззад масата, Александър Михайлович дълго гледа Серафима Петровна със засмените си очи, барабанеше с пръсти по масата и дяволито се подсмиваше.

— Какво току се подсмивате, Александър Михайлович? — неволно се изчерви Серафима Петровна.

— Не се подсмивам, просто щастливо и може би малко глупаво се усмихвам, като ви гледам. И си мисля: на младини трябва да сте били много опасна жена! Човек и сега не може да ви се нагледа, а какво ли е било преди двадесетина години? Мъжете май са падали по гръб?

— На младини и вие, Александър Михайлович, май сте си похождали...

— Не можах, милинка, какво ти ходене, войната всичко ми окраде!

— Чак пък всичко ли?

— До шушка! Смятайте, два̀сетгодишен постъпих в царската армия, четири години световна война, после — гражданската, после разните му там банди и бандички, после се ожених. Кога да си развявам байрака? Виж, вие сте друго. Рано сте останали вдовица...

— На два̀сет и една години.

— На два̀сет и една — и свободна жена!

— Ами, свободна! Останах с две малки деца на ръцете! Каква ти свобода? По-скоро робиня.

— През коя година овдовяхте?

— През осемнайсета.

— Боже мой, как не съм ви срещнал в ония баснословни години? Нали съм минавал с полка си през вашия Мариупол.

— Значи не е било писано — дяволито въздъхна Серафима Петровна. И младежки се разсмя. — Пък и да се бяхме срещнали, каква полза?

Александър Михайлович вдигна белезникавите си вежди с престорено учудване.

— Как тъй каква полза? Щях да ви срещна и да ви завладея.

— Чак пък да ме завладеете?

— Окото нямаше да ми мигне! Щях да метна отгоре ви пелерината, щях да река: „Моя сте!“ — и готово!

— Не ви липсва самонадеяност, ама тогава аз бях чевръста, все някак щях да се измъкна изпод пелерината ви!

— Извинете, Серафима Петровна, но така щях да ви я метна, че никога нямаше да се измъкнете. Тогава бях огън момче. Нищо, че сега съм угаснала жарава... Представете си за миг: двайсет и четири годишен командир на полк, ботуши с малки звънливи офицерски шпори, брич от червено сукно, кожена куртка, отляво — сабя със сребърен пискюл, отдясно — маузер на кръста, с дървена дръжка, леко кривнат калпак, в очите — син пламък... Блясък! Чар! И никаква милост към прекрасния пол! Минеш, тъй като дявол по улицата с кавалерийска походка — и госпожиците насреща ти свеждат оценца, страх ги е да не ослепеят, само нежни въздишки пускат подире ти... А някои таквозинка...

— Какво значи „таквозинка“? — Опряла лакти на масата, Серафима Петровна гледаше събеседника си с просълзени от смях очи, пълните ѝ червени устни потрепваха в неудържима усмивка.

— Как тъй какво значи? В несвяст падаха — ето какво! А в отделни, особено, тежки случаи — направо шок. По онова време не знаехме да се шегуваме, скъпа Серафима Петровна! И сега понякога срещам жени на моя възраст или по-млади с неизплакана болка в очите и неволно си мисля: „Ето още една жертва на гражданската война и на собствената си непредпазливост. На младини се е загледала, зазяпала се е в някой такъв юначага, какъвто, да речем, бях аз — и хайде готово, сърцето ѝ завинаги разбито, станало на пух и прах!“ За вас, жените,

тия работи не отминават току-тъй, да, не отминават. Как тогава сте щели да оцелеете, ако ме бяхте срещнали?

— Не съм религиозна, но си мисля, че мене сигурно ме е спасила света Варвара — покровителката на слабите жени. Просто не съм ви срещнала — и ето ме здрава и читава!

— Защо ли ѝ е трябвало на тая Варвара да се бърка в нашите работи? Кой я е молил? Аман вече от тия жени, па макар и светици! Значи заради нея се е разтурило всичко!

Александър Михайлович стисна с две ръце оплешивялата си глава, печално се заклати и занарежда с престорено отчаяние:

— Всичко се е разтурило заради тая Варвара! Тя не е никаква светица, а типична разрушителна на чуждото щастие и при това завистница! Боже, колко дребнави в чувствата си са жените, дори светиците!

— Александър Михайлович, миличък, престанете! Не мога повече! — задавена от смях, с плачевен глас помоли Серафима Петровна.

Олга с кротка усмивка даваше ухо на игривия разговор между наддумващите се старци, а в същото време Николай в коридора говореше полугласно в телефонната слушалка:

— ... мълчи... Още не сме приказвали. Степанич... И аз тъй мисля. Е, почакай. Веднага ще ти разкажа. Хайде със здраве.

Жените излязоха и се разшетаха, а братята още седяха на масата, пиеха силен чай по старовремски, като отхапваха по малко от захарта, обливаха се в пот и спокойно разговаряха.

През широко отворените прозорци нахлуваше топъл вятър. Той издуваше, поклащаше тюлените пердета, довяваше в стаята останалия още от нощта лек смесен мирис на петуниите, медуниците и нощните теменуги, които растяха под прозореца, и възгрубата горчилка на прималелия на слънцето пелин от степното пасбище, граничецо с двора. Някъде под тавана на една нота басово бръмчеше долетялата вътре земна пчела. Капаците на прозорците поскърцваха тъничко и печално.

Преди да стане от масата, Александър Михайлович дълго и мълчаливо гледа Николай с премрежени очи, после тихо подзе:

— Гледам те, Коля, и не мога да се начудя: колко много приличаш на мама! Същата усмивка, същият навик да свиваш рамене и

да тръскаш глава, когато ти противоречат, същата форма на веждите, на очите... Само дете нещо са се променили, станали са някак потъжни тия твои черни — мамини — очи... Старееш ли, а?

— Време ми е. Навъртях вече четирийсет и пет, без да се усетя... Без да се усетя, Саша! Минават си годинките като насън!

Николай се обърна към прозореца и — дали от мекия, задушевен тон, с който бяха казани думите на по-големия му брат, дали от внезапно пробolia сърцето му спомен за покойната им майка — изведнъж почувствува както някога, в детинството, нетърпима жалост към себе си. И дали защото младостта наистина вече бе отвъд далечния степен хоризонт, бе потънала в синкава мъгла, дали защото семейният му живот непоправимо се рушеше, но тази кратка като парване болка беше толкова остра, че Николай усети горещи сълзи в очите си и засрамен от тях, засрамен от детската си чувствителност, бодро каза, без да извъръца глава от прозореца:

— Стига сме говорили за тъжни неща! Такава сутрин не е за тъгуване. Знаеш ли, че тъкмо в деня преди твоето пристигане се навършиха девет години от смъртта на мама... Е, стига!

Александър Михайлович забеляза вълнението му и се сепна:

— Прав си, братко, не подхванах навреме този разговор. Ама и спомените са дяволско нещо, идват, без да държат сметка, в какво настроение си, по всяко време на денонощието, като зъбобол. Защо не ми каза за годишнината, когато дойдох? Е, разбирам, стига толкоз. Слушай, Коля, искаш ли да идем днес на сериозен риболов? Кротушките само ме раздразниха. Нали разправяше, че някъде на десетина километра имало дълбок вир? Да останем там и през нощта, а? Все ще наловим двайсетина костура и ще сварим рибена чорба на брега... Какво ще кажеш, Коля?

— Ето какво казвам: до дванайсет — стягане на такъмите, после запрягам Вранчо в двуколката — и на път!

— Това ми харесва! С какво мога да ти помогна?

— Само с едно: да не ми пречиш на приготовленията.

— Това още повече ми харесва. Не забравяй да ми дадеш някой от старите си панталони. Няма с костюм да ходя на риболов я.

— Ще ти дам. Чакай! Намери Николашка и съберете с него торни червеи. Той знае къде има. И те моля да не му угаждаш във всичко, няма да го вземем с нас, през нощта комарите целия ще го изпохапят.

— Коля, ще съберем червеи и ще склоним момчето да не идва, но защо да тръгваме в най-голямата жега?

— Нали искаш чорба? Щом е тъй, трябва да тръгнем по-раничко, та да сготвим рибата по светло, да не се занимаваме с нея, като мръкне.

— Имаш право. Ще вървим въпреки жегата. За чорба от костури съм готов на всякакви жертви. Десетина само трябва да хванем. Нима не можем да се справим с тая задача? Обещай ми паница хубава рибена чорба — и пеша ще тръгна!

Към два часа по обяд вече бяха на реката. Николай разпрегна и спъна Вранчо, загъна рибарските такъми в плъстената постелка и предложи:

— Ела да видиш мястото. Казва се Пахомов вир. Някакъв старец на име Пахом се удавил тук още по времето на цар Горох, та кръстили вира на негово име в памет на това събитие. Ще ти хареса, сигурен съм.

Като затъваха до глезените в сипкавия пясък и едвам се провираха през гъстия върбалак, те слязоха по полегатия бряг към тясната пясъчна ивица.

Пред тях, като в огромна, вкопана в земята раковина се откри огледална водна повърхност, широка около шестдесет метра. Отсрещният бряг на вира беше висок, стръмен, обрасъл горе чак до урвата със стара, никога несечена и дори непрореждана смесена гора: ниски, но дебели, колкото да ги обхванат двама-трима души, дъбове и брястове, а сред тях диви ябълки, върби, тополи и трепетлики — цялата тая буйна смесица от широколистни дървета с гъст храсталак помежду им се бе проточила като назъбена верига нагоре и надолу по течението на реката, а в далечината, на границата с хълмистата степ, извисили върхари, за да стигат високите ветрове, величаво стърчаха тополи и ясени с могъщи, подобни на мраморни клони бледозелени дънери.

Точно срещу нанадолницето към реката широка поляна разделяше гората на две. По средата ѝ се кипреше стар самотен бряст с такава клонеста корона, че в сянката ѝ свободно се бе настанило цяло стадо — около триста овце. Измъчени от следобедната жега, разделени на няколко групи, овцете се струпваха в кръг, с главите навътре, пристъпваха от време на време със задните си крака и глухо пръхтяха. Дори на отсамния бряг се усещаше острата миризма на кошара.

Близо до бряста на припек, опрян с две ръце на бастуна си, неподвижно стоеше белобрад овчар — старец, чиято глава бе забрадена с избелял червен парцал, обут в мръсни платнени гащи и с дълга до коленете, ниско препасана риза.

Нещо древно, библейско имаше в тая живописна картина: брястът на патриаршеска възраст, старият овчар със стадото, непипнатата от човешка ръка първобитна гора и дълбоката тишина, нарушавана наредко от писък на авлига и гукане на гургулица — всичко това сякаш бе слязло от платното на някогашен художник и се бе превърнало в живот, озвучен и неповторимо пъстър.

Като погледна Николай с бляскави очи, Александър Михайлович прошепна:

— Коля, та това е като в приказка! Дявол да го вземе, никога не съм очаквал да видя такова нещо...

— Хубаво място е — просто каза Николай. — Дай да свалим багажа на брега, ще ловим риба и ще ноцуваме отсреща.

— А къде е лодката?

— Потопена е във водата, ей сега ще я извадя. Не се събувай, пясъкът е много горещ, няма да изтърпиш.

— Какво говориш, братко, по такъв девствен пясък, дето човешки крак още не е стъпвал — и с обувки? Не мога, това е кощунство!

Той седна на пясъка, бързо събу половинките си, чорапите и с наслада размърда пръсти. После, след известно колебание, смъкна панталоните. Синкавобледите му мършави прасци бяха осеяни с различни по големина тъмни петна. Като забеляза погледа на Николай, Александър Михайлович присви очи:

— Мислиш, че от картечница ли са надупчени? Не, тук няма никакъв героизъм. Разкрасих се тъй по сечищата. Премръзнаха ми краката, обувките в лагерите са като тия тук... Наизлязоха циреи. Малко остана да пукна. Ама не от циреите, а от глад. Отдавна е известно, че „който не работи, не трябва да яде“ — по-точно намаляват му дажбата, която и без туй е мизерна. А как ще работиш, щом не можеш да стъпиш на краката си? Хранеха ме другарите. Ето къде човек може да разбере, както и при всяко нещастие, колко голяма е силата на другарството! А циреите с какво, мислиш, как ги излекувах? Натривах ги с пепел от цигари. Там нямаше по-ефикасно лекарство. И

оздравяха, само че до коленете станах като леопард, а нагоре няма нищо хищническо, по-скоро наопаки: пълен вегетарианец съм. Надявам се, временно...

Опрял двете си длани на пясъка, леко наклонен назад, Александър Михайлович гледаше Николай отдолу нагоре и се усмихваше. Просто душно детската му усмивка толкова не си подходеше с възгубия му хумор, че Николай само поклати глава.

— Коров човек си ти, Александре! Аз не бих могъл така...

— Породата ми е такава, руски характер. Нещо повече — стар войник съм. И да умираш — пак се смей! Впрочем, Коля-Николай, и ти ще можеш! Стига да видиш зор. Нали казват, че рибата танцувала в тигана не защото ѝ е много весело, а от зор... Е, стига сме губили ценно време, че никаква риба няма да видим. Не, не може тъй! Такъв вир, а да останем без рибена чорба! Тръгвай. Поне дребосък за чорбица да наловим, за най-мизерна чорбица! Ще ни стигнат и петшест костурчета. От десет години, братко, не съм ял истинска рибена чорба.

— Самичък ще трябва да наловиш рибата за хубава чорба.

— А ти какво ще правиш? Ще стоиш и ще гледаш?

— Искам да приготвя дърва за нощес, да стъкмя лагера, с една дума аз съм по домакинската част, а ти осигуряваш рибата. Имаш три часа на разположение, трябва да сварим чорбата по светло, тъй че всичко зависи от твоето старание...

— Коля, няма да смогна самичък — умолително рече Александър Михайлович. — За бога, нека ловим двамата, инак ще останем на гол чай. Не съм сигурен в успеха, а ти си опитен рибар. Не, само двамата! И после, не можем толкова безразсъдно да рискуваме. Видях как Серафима Петровна сложи в кошничката хляб, картофи, копър, лук — пресен и на глави — а и половинка водка ни отпусна, нали е добра душа. За рибената чорба ни трябва само още една дреболийка — рибата. И изведнъж ти подлагаш всичко на ненужен, глупав риск. Самичък нищо няма да хвана!

Николай беше непреклонен:

— Щом искаш чорба, ще ловиш риба. Аз и без това си имам доста грижи. До утре сутрин трябва и цяла кофа речни миди да съм събрал.

— Те пък за какво са?

— За шараните.

— Коля, шараните са нещо ефимерно. Може и да ги няма, а без рибена чорба нас няма да ни има. Защо да гоним дивото, щом сме доволни и от питомното, а то вече е почти в ръцете ни?

— Захващай се тогава с питомното. И стига си хленчил. Генерал, а хленчи! Щом трябва, значи ще наловиш. Тук гъмжи от риба, а ти си се разцивил. Да минем на другия бряг — ще ти хвана десетина дребни рибки. Ще нарязваш всяка на три части, костурът обича повече глава и опашка. Недей слага цели рибки, че ще подмамиш някоя щука — и отиде кукичката! Там е дълбоко колкото една лодка — четири сажена, значи близо шест метра. А навътре, малко по-далече от дължината на замятането, има коренища и огромен бряст. Целият е под водата. Свърталище на костури. Като замяташ, ще държиш излишното влакно, навито на кръгове в лявата ръка — пръчката на въдицата е триметрова — с дясната ръка ще замахнеш отдолу нагоре и влакното със стръвта ще се развие цялото. Както виждаш, за тежест служи сачма, а удължената форма ѝ е придадена, за да не цопва шумно във водата при замятането.

— Докога ще продължаваш с тия наставления? — нетърпеливо попита Александър Михайлович.

Но Николай не обърна внимание на въпроса му и продължи:

— Освен това, ако тежестта е малка, няма да тегли подире си влакното. За кълването ще съдиш по върха на пръчката. Не се полагат никакви плавки — ще пречат при замятането. Ето ти джобно ножче да нарязваш рибките, то ще ти е нужно и ако някоя едра щука нагълта стръвта. А сега — на работа. Колкото до наставленията, извинявай, но без тях нито веднъж не можеш да заметнеш влакното. Знам ги аз тия градски рибари дилетанти!

На отсрещната страна на вира Николай изкопа с веслото дупка в стръмния пясъчен скат, изтегли носа на лодката така, че кърмата ѝ почти потъна във водата, и каза:

— Повече пръста си няма да помръдна! Подложи това брезентово платнище на кърмата, та въдицата да не тропа, като я оставяш. Подръж я предварително пет-шест минути във водата — да се накисне. Ще видиш колко гъвкава ще стане! По-късно ще дойда на проверка. Кошчето ще привържеш за пирона. Забит е на десния борд.

На два пъти при замятането влакното здравата се оплиташе в ръцете на Александър Михайлович. Той шепнешком ругаше, дълго го разплиташе и най-после, на третия път, влакното се изопна, удължената тежест тихо цопна във водата, гъвкавият връх на брезовата въдица се огъна и се изправи — тежестта бе слязла на дъното.

Жегата не намаляваше. Изпод периферията на овехтялата сламена шапка по челото и шията на Александър Михайлович неспирно струеше пот. Солените капчици го щипеха по ушите, студенееха по гърба му под ризата, но упоритият рибар само тръскаше глава и не пускаше от дясната си ръка дебелия край на въдицата.

Не се усещаше дори слаб полъх на вятър. В нажежената, бледа небесна синева едва се движеха редки облачета. Зеленикавата вода изглеждаше гъста като олио, само бавно плаващите по повърхността ѝ пращинки издаваха слабото течение. Носеше се остър мирис на напечени водорасли, тиня и крайбрежна влага.

Александър Михайлович реши да не размотава втората въдица, за да не разсейва вниманието си. Рибата не кълвеше. Рибарят изпуши вече трета цигара, отчаянието му на няколко пъти се сменяше с надежда, а надеждата пак отстъпваше пред отчаянието. Върхът на въдицата беше толкова безжизнен, че зелените и жълти водни кончета безстрашно кацаха на него да си починат. Монотонната песен на папуняка, далечният и печален глас на кукувицата не нарушаваха, а сякаш подчертаваха глухата тишина. Времето минаваше — и сладостна дрямка налегна Александър Михайлович. Той вече бе готов да зареже риболова, да се излегне на носа на лодката и да заспи, но изведнъж върхът на въдицата рязко се люшна, а после конвулсивно затрепери и се топна във водата. Александър Михайлович скочи толкова буйно, че лодката щеше да загребе вода. На края на влакното някаква едра риба се мяташе надолу към гълбините. Леката въдица се бе превила на две. Успял да докопа влакното с ръка, Александър Михайлович захвърли въдицата в лодката и вече с пръсти и с цялата си ръка остро почувствува бурната съпротива на плячката. Едър, тежък почти цяло кило, костурът показва широкия си раиран хълбок и се гмурна под лодката. До немай-къде развълнуван, щастливият рибар с усилие теглеше влакното и успя да измъкне рибата от водата. Костурът се замята по влажното дъно на лодката, звънко запляска с опашка. Александър Михайлович внимателно притисна към гърба му

войнствено надигнатия гръбен плавник, силно стисна зад главата още студеното от дълбоките води тяло на красивата гъвкава риба, откачи кукичката от устата ѝ, предпазливо пусна костура в кръглото кошче и чак тогава видя ситно разтрепераните си ръце. Като бършеше длани о дочените панталони и се чудеше на вълнението си, той дълго се усмихваше, не бързаше да хвърли въдицата, пушеше и току поглеждаше с крайчеца на окоото си към кошчето, в чиято дрезгава зелена мрачина, кършейки излетия си дебел гръб, кръжеше костурът.

„Още пет-шест такива красавци — и чорбата е сигурна! И то каква чорба!“ — възторжено си мислеше Александър Михайлович, докато слагаше нова стръв и замяташе въдицата.

След около пет минути върхът на пръчката ситно затрепери, леко се наведе към водата. Засечено от рибаря, едно костурче, на големина колкото парче молив, покорно тръгна към лодката. Александър Михайлович само изпъшка, вперил разочарован поглед в жалкия улов. Вече бе посегнал да пусне костурчето, но си спомни поговорката: „Не работим на кило, а на парче“ — и костурчето на свой ред се озова в кошчето.

Стана по-прохладно, продълговат облак закри слънцето. Подухна ветрец и рибата почна да кълве по-често. Още един едър костур — килограм и нещо — дълго се разхожда в тъмните загадъчни глъбини, опъва влакното, упорито силно теглеше надолу, а Александър Михайлович шептеше невероятни ругатни, пресягаше се с лявата ръка и все не можеше да улови влакното. Костурът се откачи чак в лодката и подскочи толкова високо, че замалко не падна през борда. И Александър Михайлович отново усети необикновени тръпки в ръцете и остро, радостно вълнение.

Времето спря да тече. С премрежени от сълзи очи той следеше върха на въдицата. Много му се пушеше, но нямаше време да бръкне в джоба за цигарите. Костурите бяха средни на големина. Дръзко и алчно налапваха стръвта. След като се откачи първият, едър, ако се съди по съпротивата, подире му и другите все се откачаха. Четвъртият се отскубна от куката почти до борда на лодката, втрещен остана за секунда на водната повърхност, после блесна като зелена мълния и изчезна в глъбините.

— Хлапацина е да се лови тъй, без кепче! — с дрезгав глас каза Александър Михайлович и ядно плю на мястото, където допреди миг

бе стоял костурът.

След двучасово въздържане той с наслада запали цигара, изправи гръб. Отзад нечуто се приближи Николай, дълго гледа брат си от високия бряг, кротичко се подсмиваше.

— С тая сламена капа, Саша, страшно ми приличаш на дърт бостанджия. Хем си и седнал по дърташки, превит на две, сякаш си най-малко на осемдесет години.

— Ти какво искаш, и на риболов ли да се пъча като на парад? Защо не питаш колко съм наловил? Надминах самия себе си, тъй да знаеш! Бях подценил собствените си възможности! Ела да видиш.

Като запъваше с токовете, Николай слезе по глинения склон и се качи в лодката. Костурите се замятаха с влажно шумолене в измъкнатото от водата кошче.

— Чудесна чорба ще стане — каза той с нескрито желание да похвали брат си. — Колко са? О, има и две разкошни пъстърви!

— Двайсет и три парчета! А няколко се откачиха. Защо нямаш кепче за тая риба? Та това е пълно безобразие! Влакното е дълго, принуден съм да го тегля с ръка — и рибите се откачат една след друга.

— Аз такива не ловя, с дребосък не се занимавам. Но имам голям сак за шарани. Не бъди лаком, Саша, стига ни и тая риба. Прибирай въдицата и тръгвай да варим чорба. Нали ти казвах, че тук рибите са като в кош.

Александър Михайлович с пукот се протегна и рече:

— Няма да повярваш, Николай, каква наслада изпитах днес. Отдавна не бях се радвал и вълнувал тъй! Знаеш ли, стоях четири часа, без да изправам гръб, а времето ми мина като четири минути. За няколко часа се върнах в детството — и да знаеш само какво блаженство изживях! Нито една мисъл в главата, нито искрица от спомен... Не можеш да си представиш каква радост ми достави с тоя излет. Ела тук да те прегърна, свирепи мой чеченецо!

На залез-слънце хубаво се навечеряха с риба и превъзходна рибена чорба. С разварения костур Александър Михайлович изпи чаша водка. От втора категорично се отказа.

— Не ме карай насила, братко. Едно време можех много да пия и не се напивах, а сега е друго... И без водка ми е толкоз хубаво на душата! Я по-добре да си поприказваме. Нали трябва да ти разкажа моята одисея. Налей ми чаша чай, ама по-силен.

От реката полъхна влага. Още повече захладя. На запад, зад крайречните върби запламтя залезът. От изток прииждаше синя мрачина. Само сиротното облаче в зенита, осветено отдолу от слънцето, излъчваше такова нежно опалово сияние, че на Николай, кой знае защо, му бе до болка тъжно да го гледа.

В храстите плахо се обади славей. Александър Михайлович седеше край угасналия огън и ровеше с пръчка пепелта — търсеше въгленче да запали цигарата си. За миг се заслуша във все още незамлъкващата славеева песен и каза:

— Млад е, още не се е научил да пее, както трябва. — И се умълча, мляскаше с устни, докато разпалваше овлажнялата цигара. — Тъй и вие, младите, или поне някои от вас, още ненатрупали жизнен опит, се захващате да съдите за всичко, дори за неща, дето още не сте ги осмислили, както трябва, не сте ги премислили до скритите им глъбини — и пеете с чужд глас, цвъртите като това славейче, а истинска песен не излиза... Случи ми се наскоро да приказвам с един такъв песнопоец. Чуй как разсъждаваше: какво толкоз, казва, е имало по ваше време, през революцията? Всичко е било просто, било е примитив: „Земята — на селяните, фабриките — на работниците.“ А в живота, в класовата борба, казва, всичко е много по-сложно. Не ще и дума, животът е сложно нещо, но тоя „примитив“ — „земята — на селяните, фабриките — на работниците“ — беше предхождан и от вековната борба на революционерите, и от десетилетната огромна работа, извършена от нашата партия и струвала жертви, при това какви жертви!

Знаеш ли, през двадесетте години в Париж излезе многотомник, писан от бившия командувач Доброволческата армия генерал Деникин. Казва се „Очерци за руския бунт“. Там Деникин казва, че доброволците не са имали лозунг, който да увлече войниците и прогресивно мислещите офицери. Било е точно обратното: щом Доброволческата армия по пътя си към Москва навлизала в украинските и руските губернии, всички тия корниловци, марковци, дроздовци — помещически синчета — почвали да бесят и да претрепват с шомполи селяните в дворянските си имения, задето са си поделили земята на помещиците и са разграбили, присвоили са си добитъка и селскостопанския инвентар. Ето какво е представлявала на практика едната част от „примитива“ — „земята — на селяните“! Щом

Доброволческата армия превземела промишлен център, обидените синчета на фабрикантите и собствениците на мини, които служели като офицери в Доброволческата армия, се захващали да бесят и да разстрелват работниците, задето били национализирани предприятията им. Така се извъртала за работниците втората част на „примитива“. Не само съм чел всичко това, но и лично съм го наблюдавал по време на гражданската война, когато воювах против същите тия доброволци.

Как тогава работниците и селяните да отиват в Доброволческата армия? Деникинци великолепно са помагали за утвърждаването на съветската власт! Щом го казва самият Деникин, какво има да говорим? Подир тоя „примитив“ тръгнах и аз в навечерието на октомврийските събития — тогава на фронта бях председател на полковия революционен комитет. Ти беше малък, още нищо не разбираше.

Впрочем още от детските години, още в гимназията социалното неравенство тровеше съзнанието ми: ситите, глезени синчета на търговците, помещиците, богаташите — и бедните, облечени как да е, с грижливо закърпени панталони деца на дребните чиновници, занаятчиите, разnochинците. Още тогава ми се късаше сърцето! Пораснах, взех да чета, да се замислям, навирих нос като кутре към паничката с мляко, а после започна войната. В окопите окончателно прогледнах. Нали бях постъпил като доброволец в армията, та още след като завърших юнкерското училище, станах офицер. Към края на войната бях поручик. Но и офицерският чин не можа да ме направи защитник на царския режим! Завинаги бях покорен от програмата на болшевиките, изцяло отхвърлих половинчатите есери, меншевики, разните му там анархисти и станах, братко мой, пламенен болшевик, безкомпромисен, дори може би малко фанатичен. Не е имало, а и сега за мене няма нищо по-свято от делото на нашата партия! Пък и само аз ли от офицерския състав на царската армия преминах към болшевиките? Ами Брусилов, Шапошников, Каменев и многото други с по-нисък чин? Веднъж през двадесетте години Сталин присъствуваше на полеви учения в нашия военен окръг. Вечерта заприказвахме за гражданската война и един от военачалниците случайно подхвърли следната фраза за Корнилов: „Той беше субективно честен човек.“ Жълтите очи на Сталин се присвиха като на тигър преди скок, но той каза твърде сдържано: „Субективно честен

човек е оня, който е с народа, който се бори за народното дело, а Корнилов вървеше против народа, воюваше срещу армията, създадена от народа, как тогава ще е честен човек?“ Ей го на целия Сталин — с две думи казва истината. Тук напълно съм съгласен с него? Всички честни хора от интелигенцията и дори от дворянството тръгнаха с болшевиките, с народа, със съветската власт. Друг път нямаше: или „за“, или „против“ — а всичко по средата между тия два воденични камъка ставаше на пух и прах. Нататък вече знаеш. Станах кадрови военен. Свързах живота си с Червената армия.

И какви хора възпитахме за двадесет години! Кристал от човешка красота! Самите ние растяхме и учехме младите. Предани на партията до последния си дъх, образовани, способни командири, готови при първия зов да защищават страната от всеки враг, а в живота скромни, простодушни момчета, не някакви сребролюбци или кариеристи. На командирските семейства целият им багаж се сместваше в два куфара. А и жените тъй се подбираха, че да са ликаприлика на мъжете. Не ламтяха за килимчета и гоблени, обличаха се простичко, „разкошни мебели не диреха за вкъщи“. Друга ни беше на нас целта в живота! Пък и само в армията ли растяха такива хора? Ами цивилните комунисти, ами комсомолците? Такъв непробиваем стоманен щит на родината изковахме, че само като си помислехме за него, нищо не можеше да ни уплаши. На всеки враг ще извием врата, ще му строшим гръбнака!

Тогава живеехме като в приказка! В създаването на армията влагахме целия плам на сърцето си, целия разум, цялата си сила, та да крепне мощта на нашия единствено справедлив на земята строй! Не можехме да отделяме много внимание на скъпите си жени и семейства, а ергените — на момичетата, но дявол да го вземе, все оставаше по нещо и на тях да дадем, та не ни се сърдеха! Умни бяха, разбираха, че така сме завъртели маховика на историята, че вече е безсмислено да намаляваме оборотите! — Александър Михайлович помълча малко, загледан в огъня, навярно си спомняше за миналото и кротко се усмихваше на спомените, после запуши и продължи да разказва. И само по това, колко жадно подръпваше от цигарата и гълташе тютюневия дим, можеше да се почувствува скритото му вълнение. — Аз, Коля, никога не се уморявах да се любувам на моите хора. Отнасях се към подчинените си с цялата старорежимна строгост и тайничко им

се любувах. И младите войници, и ония, които викахме на териториални сборове — всички имаха суворовски заложби. Старецът с радост би гледал достойните потомци на своите славни юнаци. Ей богу, не лъжа, не фантазирам! Ако Суворов можеше да излезе от гроба и да дойде на нашите учения, щеше да се просълзи от умиление, а от радост щеше да изпие и чашка мастика над нормата!

За командния състав пък да не говорим. Нагледах се на нашите в Испания и бях дяволски горд с тях! Какви орли бяха отишли там! Вземи например дивизионния командир Кирил Мерецков или бригадния командир Николай Воронов. Ами полковник Родион Малиновски, ами полковник Павел Батов. Та те са готови пълководци, бих казал дори първокласни! Ефим Троценко, Михаил Шумилов, Михаил Дмитриев също са чудесни момчета! Не им отстъпват по ум и познания, по волеви качества! Дори по-младите бяха направо великолепни, имам предвид старши лейтенант Николай Ляшченко или лейтенант Саша Родимцев — бъди спокоен, това са утрешните пълководци въпреки бедността и произхода им. Поначало всички те нямат цена. Впрочем Родимцев като командир на взвод изписваше с картечницата на мишената малкото и фамилното си име. Не бих искал да съм под огъня на картечницата, зад която е легнал Родимцев... А като го гледаш — на мравката път прави, мило, скромно момче, като много други в родната Русия. Какво да говорим. И на гости пратихме отлични момчета, и у дома бяха останали предостатъчно — за в случай че се наложи да посрещаме неканени гости... Помниш ли, Пушкин чудесно е описал Мазепа, любовта му към Мария? — Александър Михайлович, както седеше край огъня по казахски, подвил крака под себе си, се надигна на колене и със старомодна дикция, без излишен патос, издекламира по памет:

*Сърцето младо мигновено
гори и гасне. Любовта
минава, идва пак, страстта
във него всеки ден се сменя.
Не тъй послушно, не за миг
любовния копнеж познало,
пламти сърцето на старик,*

*с годините окаменяло.
То упорито в мудността
се нажежава от страстта.
И тази късна жар не стине,
тя със смъртта му ще погине.^[1]*

Ако за нас, старците, сменим някои неща, сиреч ако вместо въпросната Мария сложим идеята, нашата болшевишка идея, тия думи ще са тъкмо по мяра! Разликата е само там, че и на млади години бяхме под властта на същата единствена страст и ѝ останахме верни до старини. Как беше? „И тази късна жар не стине, тя със смъртта му ще погине.“ Чудесно го е казал! Да, братко, като прехвърлиш петдесетте, почваш и Пушкин да възприемаш другояче. Като четете Пушкин, русинът не може да не пророни сълза, дори ако е такъв грубиянин с униформа като мене. По лагерите, когато не ми се спеше, винаги възстановявах в паметта си Пушкин, Тютчев, Лермонтов... Особено нощем, в безсъницата, си спомнях все хубави стихове. И ми олекваше на душата, а сълзите не бяха толкова горчиви...

Като гръм от ясно небе дойде тридесет и седма година. Загубихме много, твърде много хора в армията. А войната с фашистите тропа на вратата... Ето кое не ми дава мира! Пък и само то ли?

Е, и с мене стана тъй, както с много други: един мръсник наклевети десетки хора, едва ли не всички, с които бе имал работа през двадесетгодишната си служба, включително и мене. И затвориха всички, срещу които бе дал показания, а жените им пратиха на заточение, с тях, разбира се, и моята Аня. Сигурно си чувал и за необективните разпити, и за методите за водене на следствието, и за живота в лагерите. Чувал си, нали?

— Чувал съм.

— Тия неща не могат да се скрият, тъй че няма да ти отворям нови рани, ще те пожая, братко. Всичко изживях. На различните места — различно. Но въпросът не е там, а другаде: как е възможно такова нещо? Кой е виновен? Дълбоко съм убеден, че преобладаващата част от хората там са невинни — не са врагове. Не ще и дума, имаше и истински врагове, ала те са малцинство, жалко малцинство! През трийсет и осма година в Ростов на Първи май, щом до затвора

долетяха звуците на „Интернационала“ от манифестацията, вътре също подзеха и запяха „Интернационала“. И как само пееха! Никога в живота си не съм чувал подобно нещо — да не дава господ още веднъж да го чуя!... Пееха със страст, с гняв, с отчаяние! Разтърсваха железните решетки и пееха... Затворът трепереше от нашия химн! Можеха ли да пеят тъй врагове?! — Гласът на Александър Михайлович секна, мършавото му лице се изкриви, но очите останаха сухи, той дълго мълча и заприказва отново чак когато успя да надвие вълнението. — Чуи какво ще ти кажа: истинските комунисти и там си бяха комунисти... Тъй че не загубих вяра в моята партия и сега съм готов на всичко за нея! Да забравя целия си съзнателен живот? Да се изпълня със злоба?! Не мога! Яд ме е на Сталин. Как е могъл да допусне такова нещо?! Но аз съм в партията от времето, когато той, така да се каже, беше в сянката на великия Ленин. Сега е всепризнат вожд. Възглавяваше борбата за индустриализиране на страната, за колективизация. Няма спор, че след Ленин той е най-голямата фигура в нашата партия — и тъкмо той нанесе на партията такъв тежък удар. Опитвам се обективно да го разбера — и чувствавам, че не мога. Пречи ми, дете не сме при равни условия: ако аз се отнасям враждебно към него, той пет пари не дава, няма да му стане нито по-топло, нито по-студено, а ето че той се отнесе враждебно към мене — и ми беше и топло, и студено, и какво ли още не... Тогава каква обективност може да има от моя страна? Ала аз не съм хлапак и отлично разбирам, че предубеждението е лош съветник. Във всеки случай мисля, че той задълго ще остане загадка не само за мене. Ще ти дам следния пример. През двайсетте години, след ученията в нашия военен окръг, за които вече споменах, той се съгласи да обядва с нас. Бяхме осем старши военачалници. В разговора някой от нашите скептично подхвърли за един командир на дивизия: „Та той е бивш офицер от царската армия.“ Тогава Сталин каза: „Какво от туй, че е бивш офицер? Има разни офицери. При Царицин през осемнайста година, край Кривая Музга, пленихме ранен казашки офицер. Картечен откос го бе ранил в двата крака, в месото, костите не бяха засегнати. С Ворошилов решихме да поприказваме с него. Отиваме. Той лежи на носилка, на циментовия под. Питаме го: «Защо се биете с нас?» Той плюе, крещи: «Не разговарям с болшевишки комисари!» Повторно отидохме при него. Мълчи. Отидохме трети път. Взе да свиква, заприказвахме. Водихме с

него политически разговори, разяснявахме му нещата... А сега е голям военачалник в нашата армия.“

През осемнайста година го е заинтересувала съдбата на един вражески офицер, а двацет години по-късно не го интересуват съдбите на хиляди комунисти. Какво може да е станало с него? Едно ми е напълно ясно: дезинформирали са го, по най-страшен начин са го заблуждавали, чисто и просто са го мистифицирали ония, на които е била поверена сигурността на държавата, като се започне от Ежов. Ако това може поне донякъде да му послужи за оправдание... — Александър Михайлович изведнъж млъкна, послуша се.

По тревата зашумоляха нечий стъпки. От дрезгавата мрачина ечна звънлив бас:

— Живо-здрaво на рибарите!

— Здравей, дядо Сидор — обади се Николай. — Ела, сядай, ще ни бъдеш гостенин.

Овчарят се приближи до огъня, докосна с ръка червения парцал на главата си и забоботи:

— Овчиците ми нощуват тъдява, пък аз си викам: я да ида при Микола агронома, все ще е останало нещичко от чорбицата, ще има с какво да нагости овчаря.

То и по-рано се е случвало да ме гощаваш, ама знам ли днеска как е? Хванахте ли?

— И чорба има, и риба, и дори нещо за пийване ще се намери.

— Спасение Христово, добър човек си ти. Господ здраве да дава и на тебе, и на твоя гостенин.

Старецът леко се отпусна на колене, подви левия си крак, седна по-удобно и погледна Александър Михайлович изпод белите вежди с младежки зорките си, но весели очи.

След обикновените разговори за очакваната реколта, за сенокоса и времето старецът попита:

— Вие, другарю, гаче ли сте братът на нашия Микола агронома?

— Точно тъй, дядо. От една майка сме, а бащите ни са различни. Моят баща умря и майка ми дълго беше вдовица, после се омъжи за друг. Тъкмо той, вторият й мъж, е баща на Коля. Разбра ли?

— Че какво толкоз има за неразбиране? А бе то си е тъй, майката е коренът, а бащите са друго, сиреч всякакви могат да са... Старците ви всички ли измряха?

— Да. С брат ми сме кръгли сираци. Без бащи я караме в добро и лошо.

— Нищо! Вече сте големки. Ще поживеете и няма да усетите как старостта и вас ще ви споходи, ще похлопа на прозорчето... Също като мене... Нашите тук казват, че са ви съдили за политика. Вярно ли е?

— Съдиха ме.

— И на колко ви осъдиха, колко ви държаха, прощавайте за смелостта?

— Не бой се, питай, дядо, от тебе няма какво да крия. — Александър Михайлович хвърли съчки в угасналия огън, та по-добре да разгледа стареца. — Четири години и половина ме държаха.

Овчарят бе втренчил очи в него, мълчеше, а после каза сякаш поразочарован:

— Не е чак толкоз много.

— Като го гледаш оттука, не е много, а там ми се видя множко...

— Тъй си е, ама аз си мисля, че вината ви пред властта ще да е била малка.

— Защо пък тъй си мислиш?

— Ето защо. Снаха ми в трийсет и трета я осъдиха на десет години. Седем лежа, другите ѝ ги опростиха. Лани се върна. В оная гладна година открадна от гумното четири кила пшеница. От глад ли да мре заедно с децата? Цял ден в зърното газеше — и рекла да си вземе, без да пита. Та за тия десет фунта пшеница ѝ хързулнаха за всеки фунт по година затвор. Седем години работи за тях. А ти — четири, та излиза, че твоята вина е двама по-малка... Не е ли тъй?

— Никаква вина нямах аз, дядо, по погрешка ме осъдиха. Хем знаеш, че не е било за кражба, хем го усукваш, сравнения правиш. Недей сравнява две и двеста, че нищо няма да излезе. Тогава ако за четири кила крадено жито не пращаха в затвора, щеше да се краде по четири центнера на човек, тъй ли е, дядо?

— Тъй ами, как? Щяха да разнищят колхозите конец по конец!

— Ето ни, че се разбрахме. — Александър Михайлович се разсмя.

Тихичко се разсмя и овчарят, като прикриваше уста с черната си длан.

— Хитър си ти, дядо, сече ти умът! — каза Александър Михайлович.

— Хитра е патицата, по четирийсет пъти на ден се изхитря да яде, а мене кое ми е хитротото? Тая сутрин хапнах кисело млекце с хлебец и карам тъй до вечерта, сега покрай вас ребена чорбица ще посръбна — и пак ще изкарам някак. В наше село само аз съм неук, другите са все умни, все на политика ги избива. Влезе, да речем, Ивановата свиня в градината на съседа Петро, направи поразия, а Петро не рачи да се разберат с добро, както ние с тебе, ами взима молива, плюнчи го и пише до ГПУ заявление срещу Иван: тъй и тъй, значи, моят съсед Иван при белите е служил, с червеноармейските семейства се е гаврил. ГПУ пипва тоя Иван за яката и го кани при себе си на гости. А след месец ей ти го на хладничко в Сибир. Братът на Иван пише за Петро, че самият той е бил жандарин и ги е вършил едни такива, че да те е страх да разправяш! Прибират и него. А някой от роднините на Петро вече плюнчи молива — срещу Ивановия брат. Така самички се изпозатриха — и в село мъже не останаха, на пръсти да ги броиш. Сега на нашенци прякорът им е „моливджиите“. Тъй се изядоха. Услади им се един друг да се клеветят, всички на политика го удариха. А едно време не беше тъй. Едно време обиденият ще вземе да фрасне другия по мутрата — и туй му е цялата политика. Сега е инак.

— И ти ли тъй си писал, дядо?

— Опазил ме бог. Веднъж за овчиците се бях наканил да пиша, рекох да се оплача, че не щат да слушат, навират се, дето им видят очите, най-вече в люцерната... То аз заради тия работи между хората взех, че станах овчар.

Николай стопли останалата ребена чорба, сипа на гостенина пълно канче, отрязва хляб. Старецът ядеше бавно, източил мършавия си жилест врат. Зъбите му бяха твърде хубави за неговата възраст: коравият крайшник хрускаше, когато той внимателно отхапваше големи залци. Почтително навел глава, старецът пое чаената чаша с водка, изпи я до дъно и се захвана със студените костури.

След чая, сит и доволен, каза:

— Отдавна не си бях хапвал толкоз сладко като днеска. Благодарен съм — и господ здраве да ви дава. Далече ми е да си ходя вкъщи, та нощувам тука с овчиците и ям какво да е, сухоежбинка, ама днеска се наплюсках за цели два дена.

— Сам ли се оправяш, без овчарчето? — попита Николай, като обръщаше с дъното нагоре измитите съдове.

— Сам. Помощникът ми си е вкъщи, чете за изпити. Десети клас завърши — с гордост каза старецът. — Аз и сам ще се оправя.

— Не те ли е страх, че нощем вълци могат да сдавят овчиците?

— Не, разбрал съм се до време с вълците: да не посягат на моите овчици. Тъй сме се сдумали: ти мене няма да закачаш — и аз тебе няма да закачам. Напролет една позната вълчица роди вълчета в тукашната гора, паса овчиците досам леговището й. Ама не пипа нищичко тъдява, ходи надалече да ловува. И на съпруга си не дава да вилнее тука. До есента на нея съм си поверил овчиците. През август ще отведе младите вълчета на бостана — с дини ще ги храни. Я ми кажете вие как тая животинка знае коя диня е зряла и коя — зелена? Подушва ли ги някак, а? А като заесени — край на дружбата ни чак до идната година. Тогаз вече ще държа овчиците далеч от нея. Току-виж, че съгрешила заради вълчетата си в студовете, а пък хич не ми се ще да я претрепвам, нека си живее. Стара вълчица е, умна, има ми уважението — нека мирно да си доизкара дните. И без туй малко й остава да се радва на белия свят — най-много още четири-пет годинки... Та тъй да знаете от мене, добри хора, на вълчицата до студовете може да се вярва, а на Хитлер — в никой случай! Животинката винаги си е по за вярване, тя си има своя, животинска съвест. А Хитлер каква съвест има? Я колко държави вече изпотъпка! За какво му е да чака студовете! Неговите вълчета вече поотраснаха. Козината им цялата се е прошарила, съвсем са се разбесували...

Овчарят още веднъж поблагодари за вечерята и се сбогува:

— Аз ще наобиколя овчиците. Скучаят без мене. Тъй ами, с човек им е по-спокойно.

Като потропваше с бастуна по изсъхналата земя, той излезе от светлината на огъня и се скри в тъмното.

— Забавен старец! — с удоволствие каза Александър Михайлович и по гласа му си личеше, че се усмихва в тъмното. — А за Хитлер в общи линии е прав. Значи, хората вече приказват за война?

— Какво ли не приказват. А ти как мислиш, генерале?

— Моите приятели военни очакват война. Дано само успеем да превъоръжим армията с нова техника. Но дали ще ни дадат време? Те също не са глупави. На два пъти съм си имал работа с германците, и в световната война, и в Испания можах да ги видя. Страх ме е, че на първо време ще ни е трудно. Армията им е мобилизирана, опитна, кали

се в боевете през тия две години — с една дума, сериозен противник. Но дявол да го вземе, нали „русите винаги са пердашили прусите“? Ще ги пердашим и тоя път! На каква цена ли? Е, братко, когато въпросът е дали да бъдеш или да не бъдеш, никой не говори и не пита за цената! Съобщенията в нашия печат са успокоителни, но нищо: ще поживеем — ще видим! Лично аз не изключвам възможността войната да започне скоро, може би още тая година.

Приказваха до съмване. Щом се зазори, Александър Михайлович отново кипна чайника, сипа вътре цяла шепа чай и като посрбваше от чашата черното, парещо питие, каза:

— Там още, в Сибир, свикнах да го пия съвсем горещ, все от желание да се стопля, а сега вече няма нужда, но не мога да отвикна. Ето какво искам да те помоля. Покани някой ден твоя Иван Степанович. Трябва да си поприказвам с него. Той има наивни представи за действителността. И да са освободили няколко души, това не значи, че ще почнат всички наред да освобождават. Мръсникът, който ни натика вътре, самичък излезе шпионин, при това с дългогодишен стаж. И чак когато органите го разбрали и окончателно се убедили, че е работил за германското разузнаване, и то още от времето на сближаването ни с Германия, от времето на Рапало, захванали се да проверят нашите досиета, убедили се, че обвиненията срещу нас са чиста лъжа — и ни освободиха, като ни поднесоха съответните извинения... Ние бяхме вече по лагерите, а проверката се е протакала цели две години до благополучния за нас завършек. Сложно е всичко, Коля. Дяволски сложно! Хайде стига за днес, че и от риболова нищо няма да излезе. Тая отрова трябва да се гълта на малки порции, иначе ще ти призлее. Пък и цяла седмица имаме още, за всичко ще успеем да поприказваме. Я по-добре дай да видя шаранските ти такъми и казвай какво трябва да прави човек, за да хване такъв звяр. Костури вече налових, сега трябва да хвана и шаран, та да го отнеса на Серафима Петровна. Трябва да бъда галантен докрай. Нали разбираш рицарските ми чувства?

— И още как. Ама недей да критикуваш въдиците за шарани, проверени са на практика.

Николай донесе от брега две въдици и каза:

— Принципът на ловене е същият, замята се по същия начин. Само стръвта е друга. Тукашният шаран не кълве растителна стръв —

тесто, каша, варен картоф — не е свикнал на постна храна, не е вегетарианец. Тъкмо затуй вчера събирах миди. Те са любимото му ястие.

Като погледна и опипа влакното, Александър Михайлович изпадна в ужас:

— Чакай; Коля, за какви принципи на ловене и видове стръв може да става дума, щом влакното ти е дебело като кибритена клечка? Кой идиотски шаран ще се закачи на такова въже? С това влакно Вранчо можеш да вържеш!

— А ти какво си мислиш? — възрази Николай. — Едрият шаран къса влакното като гнил конец. Тук е нужно късо влакно, макарата не върши работа, наоколо са все коренища. Разбра ли?

— А едри шарани има ли?

— Самичък ще ги видиш или ще ги усетиш на въдицата. С тънко влакно не може, няма да издържи. Тогава шаранът си отива с кукичката в устата, ранен, та ето защо аз съм за яката въдица. Не обичам само да осакатявам животните, без значение, дали съм на лов или на риболов. Сплетох тия влакна от по дванадесет ленени нишки, нека опита да ги скъса.

— А по-тънко има ли?

— Не — и няма да има.

— Тогава какво да се прави, ще чакаме рибата да се хване на тия въжета. Загубена работа...

— Не са никакви въжета. Влакно е, само че малко удебелено.

— Нека не спорим, мое жестоко черно черкезче, но влакното е дебело.

— Съгласен съм, ама е сигурно. И после, Саша, помисли трезво, без предубеждения: ако на шарана му се прияде, ще си хапне и от дебело въже, инак и на копринен конец няма да посегне. Имай предвид и друго. Нашата Песъклива река е затънтена рибешка провинция: шараните тук са все тъпи, малограмотни, няма нито един с висше образование, та кълват от всякакво влакно, надяват се на силата си и, без да си поплюват, не само дебели влакна късат, ами и кукички чупят, понякога и пръчки прекършват.

Александър Михайлович недоверчиво се усмихна, но нищо не каза. Слязоха по стръмния бряг. Александър Михайлович пак седна да лови от лодката. Николай се настани на брега, двадесетина метра

нагоре по течението, край една повалена от пролетното пълноводие, наполовина потънала във водата топола.

Утрото беше прохладно. Над водата се носеше мъгла. Тежка, едра роса привеждаше към земята листенцата на тревата. И отново разногласа птича песен омая Александър Михайлович, властно го накара да забрави всичко друго на света. Само някаква лека, неосъзната тъга лекичко го бодваше в сърцето, когато отдалеч долиташе тъжовният и мил глас на кукувицата.

Мина около половин час. Въдиците със стръв от месо на речни миди бяха неподвижни. Като погледнеше дебелите светлосиви влакна, които безжизнено висяха от върховете на пръчките, Александър Михайлович се ядосваше, а в очите му се четеше явна безнадеждност. „Празна работа! Отиде ми цялата сутрин. По-добре ще е пак да се захвана с костурите“ — помисли си той и посегна към оставеното на кърмата пакетче „Беломор“. Но тогава вниманието му бе привлечено от някакъв мек плясък или хълцане. Той погледна над въдиците и видя как напред вира, разцепил водата с извития си гръб, се показва еднометров бронзово златист шаран, замахна с широката си като просена метла, оранжево-червена опашка и толкова оглушително плесна с нея по водата, че наоколо закръжиха високи вълни, стигнаха до лодката, вдигнаха нагоре и разлюляха дълбоко потъналата ѝ кърма. И веднага, сякаш по сигнал, край отсрещния бряг право нагоре се стрелна малък шаран, а втори — невероятно охранен — разпени с опашка водата вляво от лодката, блесна с червеникавото злато на люспите си и с тих стон отново се гмурна в зеленикавите талози.

Играта на шараните продължи почти непрекъснато петнадесетина минути, после ударите станаха по-редки. През цялото време Александър Михайлович в няма почуда гледаше разбеснелия се вир и не смогваше да брой изскачащите шарани и ония, които само за миг се показваха от водата и пак се скриваха, с пъшкане се гмуркаха в родната стихия.

— Бъди готов! — тихо каза Николай.

И в отговор Александър Михайлович, безсилен да сдържи възторга си, вече съвсем не по рибарски се развива, колкото му глас държи:

— Дявол знае какво е това! Откакто съм жив, Колка, не съм гледал такова представление!

— Мълчи, за бога! — все тъй тихо го посъветва Николай.

Александър Михайлович впери пламналите си очи във върховете на въдиците и покорно замълча. Някакъв комар болезнено се впи в кранчето на ухото му, но рибарят стоически понасяше болката, дори не вдигна ръце — чакаше нещо да се закачи на кукичките. Ала щастieto го отмина. Николай засече немного голям, но невероятно пъргав шаран и мълчаливо се мъчеше да го примъкне към брега.

— Без глупости, Колка! Недей с такава сила да го теглиш, дяволски ингуш такъв! Остави го да се налудува, сам ще миряса! — разпалено съветваше Александър Михайлович, целият изправен в лодката, и от вълнение пристъпваше ситно-ситно с босите си крака.

Само при вида на извитата като дъга въдица Александър Михайлович усещаше тръпки по цялото тяло.

Вече излязъл на повърхността и глътнал въздух, шаранът събра последни сили и още пет-шест минути описва енергични кръгове, а подир влакното оставаше косо срязана, белезникава водна ципа. След малко жълтеникавият отстрани красавец, тежък близо четири килограма, се озова в голямото кепче. Александър Михайлович не се стърпя, отиде да го види. Клекнал, той нежно галеше хлъзгавото, прохладно тяло на рибата и с възмущение нареждаше:

— Брей, че им върви на тия чернооки ногайци, кумици и какви ли още не представители на националните малцинства и малобройните народности! А ти — чистокръвен русин — стоиш на брега на тая древна, владяна още от предците ти река, стоиш като глупак, а проклетият шаран те отминава и неизвестно защо налапва въдицата на някакъв си смугловат потомък на отколе покорен кримски татарин! Невиждано безобразие! Дяволска работа! Кой мъдрец може да обясни тая тъпотия?! Да знаеш, че изгарям от най-долна завист!

— Хайде, влизай в лодката. Щастие очаква те, о рицарю, обет за вярност дал на своята прекрасна Серафима — усмихваше се Николай, докато приготвяше кукичката.

— Шегуваш се ти, ама как сега ще я погледна в очите? Когато тя пъхна в кошницата половинка водка, трогнат сложих ръка на сърцето си и й пошепнах: „Серафима Петровна, най-тлъстият, най-едрият шаран от Пахомов вир, собственоръчно уловен от мене, утре ще лежи във вашите крака.“

— А тя какво направи?

— Усмихна се царствено и рече: „Вярвам във вас, Александър Михайлович.“

— Скъпи Александър Михайлович?

— Не, просто Александър Михайлович, но „скъпи“ висеше във въздуха, сиреч подразбираше се.

— Вижте какво, „просто Александър Михайлович“, ако искате обещанието ви да не увисне във въздуха, ако искате да хванете реален, а не въображаем шаран, ако искате да получите още една царствена усмивка от вашата Дулцинея Петровна, трябва да се върнете на мястото си, да проверите стръвта и упорито да чакате.

— Слушам: да се върна на мястото си, да проверя стръвта и упорито да чакам! — Александър Михайлович рязко се обърна, препъна се в буца глина и насмалко да падне, но запази равновесие и усмихнат забърза към лодката.

При изгрев-слънце още повече захладя, подухна лек ветрец, мъглата се вдигна и короните на тополите се обагриха в светлозелено, меко осветени от ниското слънце.

„Малкият и средният шаран налапват стръвта рязко, в движение, а много големият я повлича тежко, бавно, важно превива върха на пръчката към водата“ — така Николай бе учил брат си. И тъкмо такова повличане накара след малко Александър Михайлович да преживее мигове на върховно напрежение. Влакното на дясната въдица се изопна, лекичко се размърда, тръгна надолу и след него бавно, страшно бавно взе да се навежда към водата и върхът на пръчката. Събрал цялата си воля, Александър Михайлович изчака върхът да се потопа във водата и чак тогава плавно, но силно засече. И в същия миг му се стори, че кукичката здраво се е закачила за коренищата по дъното. Но веднага мощен тласък го накара да скочи на крака и да стисне с две ръце дебелия край на въдицата. Някаква неподвластна сила, почти равна на неговата, теглеше пръчката с все по-голяма упоритост.

Николай тичаше към лодката, правеше огромни скокове над отърколените по склона буци пръст. В лявата му ръка се развяваше вдигнатото над главата кепче.

— Пръчката! Тегли назад пръчката! Не го оставяй да опъне влакното по права линия! — викаше той.

Но Александър Михайлович не го слушаше. Запънал левия си крак о седалката на кърмата, наведен назад, той противодействуваше на страшната сила, която искаше да изтръгне пръчката от ръцете му, и чуваше само един заплашителен звук: по пръчката, от средата, та чак до върха ѝ, минаваше сух шукот, сякаш протичаше електрически ток. Той не само чуваше тоя пукот, но и го чувствуваше с побелелите си от напрежение, стиснати пръсти и мускули на ръцете.

Николай вече дотичваше до лодката и успя да извика:

— Хвърляй! Хвърляй пръчката!...

В същия миг пръчката, превита чак на края, при ръцете на рибаря, и изопната в една линия с влакното, изсвистя и се изправи, а скъсаното влакно сухо и звънко изпляска. Всичко бе свършило.

— Видя ли? — с дрезгав глас трагично попита политналият Александър Михайлович, като обръщаше към Николай бледото си лице.

— Какво да видя? Трябваше навреме да я хвърлиш!

— Но... хвърля ли се такава въже?

— Сега убеди ли се какви шарани има в Песъкливата река? Пада ти се, неверник такъв!

— Коля, та това е невероятно! Дявол знае какво е! Теглеше ме като трактор! Неправдоподобна сила! Не можах дори от дъното да го откъсна... Не, с такъв риболов инфарктът ми е сигурен, няма що! Още не мога да дойда на себе си! Коленете ми треперят като на някакъв хлапак, не спират...

— Нищо, дишай дълбоко и всичко ще мине.

— Стига с твоите съвети! Ще стоя тук, на вира, докато не хвана дядото на тоя шаран. Цял месец ще стоя, но ще го хвана! А каква полза, ако бях хвърлил въдицата? Тогава сигурно щеше да я отмъкне в коренищата!

— Сигурно.

— А защо казваш, че е трябвало да я хвърля на време?

— Все пак щеше да има някаква надежда, можеше да отиде към отсрещния бряг. Имало е такива случаи...

— Във ваше село с прасенцето ли?

Николай прихна, даде воля на отдавна сдържания смях. Засмя се и Александър Михайлович, но някак много кисело.

Той все още не можеше да се справи с вълнението — когато взе да пали цигара, ръцете му видимо трепереха, дълго не успяваше да извади кибритена клечка от кутията.

Към осем часа на въдицата му се закачи още един шаран, толкова бързо налага стръвта и се стрелна към гълбините, че рибарят, който в това време палеше цигара, изтърва пакетчето на мокрото дъно и едва успя да сграбчи въдицата. Шаранът изплува нагоре, бясно се завъртя два пъти в кръг под водата, после излезе на повърхността, блисна зелена вълна, буйно шляпна с опашка и се откачи от кукичката.

Николай беше вече при лодката, вече приготвяше кепчето, бе го потопил във водата, когато шаранът толкова коварно измами надеждите на рибарите.

Този път Александър Михайлович понесе поражението с привидно спокойствие. Като разглеждаше кукичката, той измънка:

— Не ми върви! Дяволски не ми върви! Утешавам се само с това, че тоя шаран в никакъв случай не е дядото на първия, а сигурно е братовчед му...

— Слаба утеха — съчувствено се усмихна Николай.

— Мили ми осетине, в беда и слабата утеха струва скъпо. Остана ли ни водка?

— Повече от половин бутилка и още една неначената.

— Откъде още една?

— Скришом я откъгнах, пяхнах я в мушамата, като излизахме от къщи...

— Скъпи мой имеретинецо! Ти си гений! Ей сега ще ида в лагера и ще гаврътна цяла чаша, та да удавя мъката. Съвсем излязох от релсите, загубих душевното си равновесие. Размекнах се като вътрешността на ей оная мида, скапвам се пред собствените си очи...

— Но нали не бива да пиеш, Саша?

— В този случай дори самият Боткин би ми разрешил. Недей да спориш с по-възрастния! Не възразявай!

Тъкмо се бяха наканили да закусят в сянката на гостоприемния бряст — и на отсрещния бряг се чу шум от автомобилен мотор, къс сигнал.

— За мене ще да е — недоволно рече Николай, като се взираше; в крайбрежния върбалак.

— Какво ли има?

— Може би съвещание, малко ли неща могат да станат. Във всеки случай по никакво време идват. Ако тръгна, Саша, ти остани тук. Утре или аз ще дойда да донеса храна, или друго ще пратя.

— С удоволствие!...

— Няма ли да ти е скучно самичък?

— И тази добра! За мене риболовът и самотата са истински балсам. Ама кои са тия, дето идват?

От върбалака се показаха двама души, излязоха на брега. Николай се взря и каза:

— Шофьорът на райкомовската кола и инструкторът от райкома Ваня Петлин. Не, нещо друго има...

— Елате да ме вземете с лодката, Николай Семьонович! — чу се от отсрещния бряг.

Николай мълчаливо спусна лодката във водата.

Едва миналата година демобилизиран от Червената армия, старши лейтенант Петлин се приближи със строева крачка до Александър Михайлович и рязко вдигна длан към козирката на артилерийската си фуражка.

— Разрешете да се обърна към вас, другарю генерал. — И му подаде плик. — Телеграма на ваше име.

Александър Михайлович я прочете. Широко усмихнат, той здраво прегърна застаналия до него Николай. Дишаше тежко и говореше на пресекулки:

— Е, братко, викат ме веднага в Москва за назначение. В Генералния щаб ме викат. За мене си е спомнил Георгий Константинович Жуков! Какво пък, ще служим на родината и на нашата Комунистическа партия! Честно и предано ще служим докрай! — И стисна в прегръдките си Николай, който за пръв път през цялото време видя сълзи в потъмнелите очи на брат си.

[1] Превод на Кръстьо Станишев. ↑

На синьото, ослепително синьото небе — пламнало като огън юлско слънце и редки, разпилени от вятъра, неправдоподобно бели облаци. По пътя — широки следи от танкови гъсеници, ясно отпечатани в сивия прах и кръстосани от следите на автомобили. А от двете страни — сякаш примряла от жегата степ: уморено полегнали треви, мътно, безжизнено блестящи соленища, синя и трепетна мараня над далечните могили и такава безмълвие наоколо, че отдалеч се чува свиркането на съсел и дълго трепти в горещия въздух сухият шум от червените крилца на прелитащ щурец.

Николай вървеше в първите редици. На гребена на височината той се озърна и с един поглед обхвана всички оцелели след боя за село Сухой Илмен. Сто и седемнадесет бойци и командири — остатъци от жестоко разбития в последните боеве полк — вървяха в стегната колона, като движеха уморено крака и гълтаха надвисналата над пътя горчива степна прах. Също така, накуцвайки леко, по края на пътя крачеше контузеният командир на втори батальон капитан Сумсков, който след смъртта на майора бе поел командването на полка; също така на широкото рамо на сержант Любченко се олюляваше дръжката на увитото в избелелия калъф знаме на полка, което едва преди отстъплението бе намерено и докарано в полка нейде от недрата на втори ешелон, и все така, без да изостават, вървяха в редиците леко ранените бойци с кални от прахта превръзки.

Имаше нещо величествено и трогателно в бавното движение на разбития полк, в отмерената походка на хората, изтощени от боевете, от горещината, от безсънните нощи и дългите преходи, но готови отново, всеки миг да се разгънат във верига и да приемат боя.

Николай бегло огледа познатите, сега посърнали и почернели лица. Колко много бойци изгуби полкът през тия проклетни пет дни! Почувствувал как трепнаха попуканите му от горещината устни, Николай бързо се извърна. Внезапно нахлулото кратко ридание стисна като спазма гърлото му, той наведе глава и нахлупи над очите си нажежената каска, та другарите да не видят сълзите му... „Разстроих се аз, съвсем се разкиснах... И всичко това е от горещината и умората“ — мислеше той и с мъка движеше натежалите си, сякаш налети с олово крака, като с всички сили се стараеше да не забавя крачките си.

Сега вървеше, без да се озърта, тъпо гледаше под краката си, но пред очите му отново, като в натрапчив сън, се изправяха откъслечни и

невероятно ярко запечатани в паметта му картини от неотдавнашния бой, който бе сложил началото на това голямо отстъпление. Той отново виждаше и стремително пълзящата по склона на височината гръмоляща лавина от германски танкове, и обвитите в прах прибягващи автоматчици, и черните избухвания на снаряди, и разпръснатите из полето, по непожънатата пшеница, отстъпващи в безреда бойци от съседния батальон... А после — боя с моторизираната пехота на противника, измъкването от полуобкръжението, изстребителния огън откъм фланговете, отсечените от снарядите парчета слънчогледи, картечницата, забила ръбестия си нос в плитката изровена яма, и убития картечар, отхвърлен от взрива, легнал възник и целия обсипан със златисти слънчогледови листенца, чудновато и страшно опръскани с кръв...

Тоя ден четири пъти германски бомбардировачи нападаха предните позиции на участъка на полка. Четири танкови атаки на противника бяха отблъснати. „Добре се бихме, ама не устояхме...“ — с горчивина помисли Николай, като си спомняше.

За миг той затвори очи и отново видя цъфналите слънчогледи, повета, който се стелеше по рохкавата земя между строгите редици на стеблата им, убития картечар... Почна несвързано да мисли, че слънчогледът не е бил оплевен сигурно защото на колхоза е липсвало работна ръка; че в много колхоза също така нито веднъж от пролетта не са оплевили буренясалия слънчоглед и че, както изглежда, картечарят е бил храбър момък — и затова войнишката смърт се е смилила над него, не го е обезобразила, та той лежеше красиво отметнал ръце, цял-целеничък, и покрит като със звездно знаме със златните слънчогледови листенца. А после Николай помисли, че всичко това е празна работа, че му се е случвало да вижда много храбри момци, разкъсани на парчета от снаряди, жестоко обезобразени, и че това с картечаря е проста случайност: треснала е вълната на взрива — и наоколо са се посипали и меко паднали върху убития момък слънчогледовите листенца, докоснали са лицето му като последна земна ласка. Може би това е било красиво, но на война външната красота изглежда като кошунство и затова той бе запомнил така за дълго тоя картечар с белезникава, избеляла рубашка, който бе отметнал на горещата земя силните си ръце и бе вперил, без да вижда, право в слънцето сините си помътнели очи...

С усилие на волята Николай пропъди ненужните спомени. Той реши, че може би засега е най-добре да не мисли за нищо, а да върви така, със затворени очи, и да слуша тежкия ритъм на крачките, като се старае по възможност да забрави тъпата болка в гърба и отеклите крака.

Усети жажда. Знаеше, че няма нито глътка вода, но все пак протегна ръка, разклати празната манерка и с мъка преглътна събралата се в устата му гъста и лепкава слюнка.

На склона на височината вятърът бе изблизал пътя, бе измел и отвял всичката прах. По оголената почва неочаквано силно закънтяха почти нечутите досега, заглъхващи в прахта стъпки. Николай отвори очи. Долу се виждаше вече селце — петдесетина бели казашки къщички, заобиколени с градини — и широк разлив на заприщена степна рекичка. Оттук, от височината, ярко белеещите се къщички изглеждаха като безредно разпилени по тревата речни камъчета.

Мълчаливо крачещите бойци се оживиха. Чуха се гласове:

— Тук би трябвало да има почивка.

— Тъй ами, от сутринта досега омахаме тридесетина километра.

Зад Николай някой звучно помляска с устни и каза с дрезгав глас:

— Ех, да имаше на човек по половин кофа ледена изворна водица...

Отминаха вятърната мелница, неподвижно простряла криле, и влязоха в селото. Червеникави, на петна телета лениво пасяха изгорялата трева край плетищата, нейде прегракнало кудкудякаше кокошка, зад градинските огради сънливо навеждаха главици яркочервени ружи, в един разтворен прозорец едва доловимо помръдваше бяло перденце. И Николай бе облъхнат изведнъж от такъв покой и тишина, че разтвори широко очи и затаи дъх, сякаш се боеше, че тая позната и твърде отдавна видяна картина на мирен живот ще изчезне неочаквано, ще се изпари като мираж в знойния въздух.

На мегдана, гъсто обрасъл с лобода, отново замлъкна, пресекна отмереният тропот на пехотата. Чуваше се само как по ботушите шумолят клюмналите тежки метлички трева, покривайки ги със зелен прашец, а към задушливата миризма на прахта се примесваше тънкият и тъжен аромат на прецъфтяващата лобода.

Войната бе стигнала и до това изгубено в безпределната донска степ селце. В дворовете, притиснати до стените на сайвантите, стояха автомобилите на санитарно-медицинския батальон, из улиците сновяха червеноармейци от сапърна част, натоварените догоре тритонни камиони откарваха към реката току-що избичени върбови дъски, а в градинката, близо до мегдана, се бе разположила зенитна батарея. Оръдията бяха поставени до дърветата, изкусно замаскирани със зеленина, по насипите на неотдавна изкопаните окопи имаше повехнала трева, а страшно вирнатото нагоре дуло на крайното откъм уличката оръдие бе прегърнато доверчиво от ябълково клонче, гъсто отрупано с бледозелени незрели антоновки.

Звягинцев бутна с лакът Николай и радостно възкликна:

— Та това е нашата кухня, Микола! Горے главата! Ще има и почивка, и рекичка с вода, и Петка Лисиченко с кухнята, какво повече ти трябва?

Настаниха полка в голяма изоставена градина до самия бряг на реката. Николай пиеше на малки глътки студената, малко солена вода, откъсваше се често и отново се навеждаше жадно към кофата. Като го гледаше, Звягинцев каза:

— Също така четеш и писмата от сина си: прочетеш мъничко, откъснеш се и отново се наведеш над писмото. А пък аз не обичам да се разтакавам. Нетърпелив съм за тия работи. Я дай кофата, че ще се подуеш.

Той взе кофата от ръцете на Николай и като отметна глава, дълго, без да си поема дъх, пи с големи, звучни като на кон глътки. Адамовата му ябълка, обрасла с червеникави косми, се движеше конвулсивно, сивите му изпъкнали очи бяха блажено присвити. След като се напи, изпъшка, избърса с ръкава на рубашката устните и мократа си брадичка и каза недоволно:

— Водата не я бива много, само едно й е хубавото, че е студена и мокра, а солта й можеше да е и по-малко. Ще пиеш ли още?

Николай поклати отрицателно глава и тогава Звягинцев неочаквано попита:

— Ти получаваш писма повече от сина си, а от жена ти не съм забелязал да получаваш. Да не си вдовец?

И неочаквано за себе си Николай отговори:

— Нямам жена. Разделихме се.

— Отдавна ли?

— Миналата година.

— Я гледай! — със съжаление провлече Звягинцев. Ами децата ти при кого са? Май че имаш две?

— Две са. Живеят при майка ми.

— Ти ли остави жена си, Микола?

— Не, тя ме остави... Разбираш ли, връщам се в първия ден на войната от командировка у дома, а нея я няма, отишла си. Оставила бележка и си отишла...

Николай говореше с охота, но след това някак изведнъж се запъна и млъкна. Начумерен и плътно свил устни, той седна на сянка под ябълката и все тъй мълчаливо почна да се събува. В душата си вече съжеляваше за казаното. Трябваше цяла година да носи в сърцето си нямата, неизказана болка, та сега ей тъй, ни в клин, ни в ръкав, да я разкрие пред първия човек, в чийто глас долови съчувствени нотки. И защо ли се раздрънка? Какво го засягат Звягинцев неговите преживявания?

Звягинцев не виждаше ниско наведеното, помрачняло лице на Николай и продължаваше да разпитва:

— Ами друг ли е намерила, мръсницата?

— Не знам — сухо отговори Николай.

— Значи, намерила е! — убедено каза Звягинцев и съкрушено поклати глава. — Да им се чудиш, на тия жени! Ти си добър мъж, получавал си, разбира се, хубава заплата, какъв дявол ѝ е трябвал тогава? Помислила ли е поне за децата тая кучка?

Като погледна по-внимателно засенченото от каската лице на Николай, Звягинцев разбра, че не бива да продължава разговора. С такта, присъщ на простодушните и добри хора, той млъкна, като въздишаше и неловко пристъпваше от крак на крак. А след това му стана жал за тоя едър и силен човек, за другаря, с когото от два месеца вече воюваха рамо до рамо и споделяха горчивото войнишко тегло, прииска му се да го утеши и му разкаже за себе си, затова седна до него и започна:

— Недей да се измъчваш за нея, Микола. Като свърши войната, ще видим. Важното е, че имаш деца. Децата, братко, сега са най-важното нещо. В тях е коренът на живота, така разбирам аз. Те ще трябва да нареждат разрушения живот, че, нали видиш, започна

сериозна война. А жените, да ти кажа откровенно, са невероятно племе. Някоя по корем ще се влачи, но ще постигне своето. Страшно подло животно е жената, братко, зная ги аз! Виждаш ли тоя белег на горната ми устна? И това е случай от миналата година. На Първи май аз и някои мои другари комбайнери решихме да си пийнем. Събрахме се семейно, с жените си, гуляем, намери се и хармоника, сръбнахме си малко. Е, разбира се, и аз се понапих, и жената също. А жена ми е, как да ти кажа, нещо като германски автоматчик. Зареди ли си автомата, не спира, докато не изстреля всички пачки, и все гледа да те нападне изневиделица.

На тая вечеринка имаше една госпожица, танцуваше много хубаво „циганката“. Гледам я аз, люблювам ѝ се, без да имам ни задна, ни предна мисъл, а жена ми се приближава, щипе ме за ръката и ми съска на ухото: „Не я гледай!“ „Виж ти, мисля си, и таз хубава, мигар да седя мижешком на вечеринката, а?“ Гледам отново. Тя пак се приближава и ме щипе за крака, щипе и извърта пръстите, та ме боли ужасно: „Не я гледай!“ Обърнах се настрана и си мисля: няма да я гледам, дявол да те вземе, ще се лиша от това удоволствие. След танците сядаме на трапезата. Жена ми сяда срещу мене и очите ѝ като на котка — кръгли и пуцат искри. А синините на ръката и крака ме болят. Забравих се, гледам без удоволствие тая нещастна госпожица и си мисля: „Заради тебе, дяволице, си изпатих незаслужено. Ти си мята краката, пък аз си патя.“ И тъкмо си мисля това, жена ми грабва една калайдисана чиния от масата и като замахна, та върху мене. Подходяща мишенка, разбира се, тогава муцуната ми беше тлъста. Няма да повярваш, чинията се прегъна на две, а от носа и устните ми потече кръв като при сериозно раняване.

То се знае, госпожицата изохка и се ужаси, а хармонистът се тръшна на дивана, вирна крака, смее се и крещи като луд: „Ударѝ го със самовара, муцуната му ще издържи!“ Притъмня ми пред очите. Ставам и тегля една псувня на жена си. „Какво правиш, викам, звяр такъв, твойта мамка?!“ А тя ми отвърща със спокоен глас: „Какво си зяпнал в нея, червенокос дяволе! Нали те предупредих!“ Тогава се поуспокоих малко, седнах и се обръщам към нея учтиво, на „вие“: „Така ли, казвам, вие, Настася Филиповна, показвате своята културност? Много е даже неприлично от ваша страна да хвърляте

чини пред хората, имайте пред вид това и вкъщи ще си поприказваме откровено.“

Е, ясно, тя ми провали целия празник. Устната му разсече на две, единият зъб се клати, бялата ми бродирана рубашка в кръв, носът ми подпухнал и дори се изкривил нейде встрани. Трябваше да напуснем компанията. Станахме, сбогувахме се, извинихме се пред домакините, всичко, както му е редът, и си тръгнахме за вкъщи. Тя върви напред, а пък аз като виновен отзад. По пътя, проклетницата, вървеше наперена, а щом прекрачи прага — тупна на земята, припадна. Лежи и не диша, муцуната ѝ червена като цвекло и примигва с лявото си око, и току ме поглежда. Е, мисля си, тук са излишни всякакви ругатни, току-виж, случило ѝ се нещо лошо на жената. Полях я криво-ляво с вода, спасих я от смъртта. След малко тя пак припадна. И тоя път дори с око не ме поглежда. Пак я залях с кофа вода, тя се свести, почна да вика, разплака се и зарита с крака.

„Ти, кай, такъв-онакъв, ми похаби новата копринена блуза, заля я цялата с вода и сега няма да може да се изпере! Изменник! Зяпащ във всяко момиче! Не мога да живея с такъв изверг като тебе!“ И тъй нататък. „Е, мисля си, щом риташ с краката, щом си спомни за блузата, значи, жива си, значи, ще презимуваш, миличка!“

Седнах до масата, запалих цигара и гледам — моята любезна стана, почна да рови в сандъка, прибра във вързоп имуществото си. Спря се с вързоп до вратата и казва: „Отивам си. Ще живея у сестра си.“ Разбира се, аз виждам, че дяволът е изпил ума ѝ и че сега не бива да ѝ казвам никаква дума напреки, затова се съгласих. „Иди, викам, там ще ти бъде по-добре.“ — „А, така ли! — казва. — Значи такава е любовта ти към мене, че дори не ме задържаш? Тогава няма да отида никъде, а още сега ще се обеса, та цял живот да те мъчи съвестта, кучи сине!“

Оживен от спомените, Звягинцев извади кесията си и като се усмихваше и клатеше глава, почна да си свива цигара. Николай държеше в ръце влажните, горещи от потта партенки и също се усмихваше, но сънливо и отпуснато. Трябваше да иде до кладенеца и да изпере партенките си, но не му се искаше да прекъсне увлечения от разказа си Звягинцев, пък и нямаше сили да стане и да върви в тая жега. Като запуши, Звягинцев продължи:

— Помислих и викам: „Добре, Настася Филиповна, обеси се, въжето е зад сандъка.“ Хвърли тя вързопа, грабна въжето и право в одаята. Придърпа масата, върза единия край на въжето за куката, на която някога окачвахме детската люлка, а на другия направи примка и я нахлузи на врата си. Но не скача от масата, а подгъна колене, опря шия на примката и хърка, сякаш наистина се души. А пък аз седя до масата, вратата към одаята откряната и виждам много добре цялата тая картина. Почаках малко, а след това рекох високо: „И, слава богу, май че се обеси... Най-после свършиха мъките ми!“ Ех, па като скочи тя от масата и се нахвърли отгоре ми с юмруци: „Значи, ти щеше да се радваш, ако се бях обесила? Такъв любещ мъж си бил?!“ Едвам я укротих. Изведнъж изтрезнях, макар че на вечеринката бях изпил комай един литър водка. Седя след това сражение и си мисля: хората отидоха да гледат представление в Народния дом, а пък аз си имам у дома безплатен театър. Хем ми е смешно, хем ми е тежко на душата.

Ето на какви работи са способни жените, това дяволско семе! Добре, че тая нощ децата не бяха вкъщи; забрала ги бе майка ми да й погостуват, а иначе щяхме да ги изплашим до смърт.

Звягинцев помълча, а след това заприказва отново, но вече без предишното въодушевление:

— Не мисли, Микола, че цял живот сме живели така с жената. Само през последните две години тя нещо се развали. А развали се, ще ти кажа, от художествената литература.

Осем години живяхме като хората, тя работеше като прикачвачка на трактори и нито в несвѣст падаше, нито номера ми правеше, но след това свикна да чете разни художествени книжки и всичко започна от това. Натъпка си главата с такива мъдрости, че няма да ти каже нито една проста дума, а все със завъртулки и така я увлякоха тия книги, че по цели нощи чете, а през деня ходи като метилява овца и все въздиша, и всичко пада от ръцете ѝ. Веднъж ей тъй въздиша-въздиша, па току дойде при мене с превземки и казва: „Ти, Ваня, поне веднъж да беше ми се обяснил във възвишена любов. Никога не съм чувала от тебе такива нежни думи, както пишат в художествената литература.“ Хвана ме дори яд: „На ти сега четене!“ — мисля си, па ѝ викам: „Изгубила си си ума, Настася! От десет години живеем заедно, три деца сме отгледали — отгде накъде сега съм длъжен да ти се обяснявам в любов! Та на мене дори езикът ми не може да се обърне за такива

работи! На млади години на никоя не съм се обяснявал с нежни думи, действувал съм повечето с ръце, а сега пък съвсем не мога го направи, не съм такъв глупак, какъвто ме мислиш! А пък ти, викам, вместо да четеш глупави книги, по-добре гледай децата“. А децата наистина бяха изоставени, тичат насам-натам като безпризорни, мръсни, сополиви, пък и в домакинството; всичко се прави през куп за грош.

Помисли си, Микола, редно ли е това? То се знае, не съм против културните развлечения, самият аз обичам да прочета някоя хубава книжка, в която пише за техника, за мотори. Имах разви интересни книжки: и как да си служим с трактора, и книга за моторите с вътрешно горене, и как се поставя дизел върху фундамент, да не говорим за литературата относно комбайните. Колко пъти съм я молил: „Вземи, Настася, прочети за трактора. Много увлекателна книжка, с рисунки, с чертежи. Ти трябва да знаеш това, нали работиш като прикачван.“ Мислиш, че я прочете ли? Да имаш да вземаш! От моите книжки тя се отвърщаше, както дяволът от тамян, дай ѝ само художествена литература, и то такава, от която любовта изскача като квас от гърне. И ругах я, и с добро я молих — не помогна. А да я бия — никога не съм я бил, защото, преди да стана комбайнер, шест години бях ковач и ръката ми бе станала непоносимо тежка.

Ето така, братленце, вървеше семейният ни живот, рачешки, докато ме повикаха в армията. А мислиш ли, че сега, разделен от нея, ми е по-леко? Нищо подобно! Ще ти кажа откровено и под секрет: никак не мога да оправя кореспонденцията си с моята Настася Филиповна. Ако щеш, се съдери, не върви и туйто! Ти по себе си знаеш, Микола, че на всеки от нас тук на фронта е приятно да получава писма от къщи, всички си ги четат гласно един на друг, ето на, и ти си ми чел писма от твоя син, а пък аз не мога никому да прочета писмо от жена си, защото ме е срам. Още когато бяхме край Харков, получих от нея едно след друго три писма и всяко от тях започва така: „Мило мое пиле!“ Прочета го — и ушите ми пламтят. Откъде е изчовъркала тая кокоша дума — умът ми не стига, сигурно от някоя художествена книжка. Що не пише като хората: „Мили Ваня“ или някак другояче, а то „пиле“. Когато си бях у дома, винаги ме наричаше червенокос дявол, а щом заминах на фронта, изведнъж станах „пиле“. И във всичките си писма все набърже, между другото ще съобщи, че децата са живи и здрави, че в МТС особени новини няма, а после във всички

страници разправя за любов, и то с такива неразбрани книжни думи, че главата ми се замайва от тях и в очите ми притъмнява...

Прочетох два пъти поред тия непоносими писма и станах от тях просто като пиян. Току иде Слюсарев от втори взвод и пита: „Какво ново пише жена ти?“ Пък аз бързам да скрия писмото в джоба и само му махвам с ръка: махни се, санким, мили човече, не ме тревожи. Пита ме: „Всичко ли е благополучно вкъщи? По лицето ти, кай, виждам, че се е случило нещо лошо.“ Какво да му река? Измислих и викам: „Умряла, казвам, баба ми“ — и той се успокои и се махна.

Вечерта седнах и пиша на жена си. Изпратих поздрави на децата и на всички роднини, писах ѝ всичко, както му е редът, за службата си, а после пиша: моля ти се, не ме наричай с разни подобни имена, аз си имам кръщелно име, преди тридесет и пет години може да съм бил „пиле“, но сега съм напълно оформен петел, а и теглото ми — осемдесет и два килограма — съвсем не подхожда за „пиле“. И моля те още, престани да пишеш за тая любов и не разстройвай здравето ми, пиши ми повече как вървят работите в МТС и кой от приятелите си е останал вкъщи и как работи новият директор.

И ето, точно преди отстъплението получавам отговор. Вземам писмото, ръцете ми треперят, отворих го — и веднага ми пламна главата!

Пише ми: „Здравей, мое любимо котараче!“, а по-нататък пак на четири страници от тетрадка — за любов; за МТС нито дума, а на едно място ме нарича не Иван, а някакъв си Едуард. Е, мисля си, побъркала се е жената! Изглежда, че от книжките преписва за тая проклета любов — иначе откъде ще изрови някакъв си Едуард, пък и защо в писмата ѝ ще има толкова различни запетайки? През живота си не е имала дори понятие за тия запетайки, а сега е наслагала толкова много, че просто не можеш ги преброи, сипаничавият няма толкова пъпки по лицето си, колкото са запетайките само в едно нейно писмо. А обръщенията? Отначало — „пиле“, после — „котараче“, какво ли ще трябва да очаквам по-нататък, мисля си. В петото си писмо може да ме нарече и Трезор, или с някое друго кучешко име. Та да не би да съм се родил в цирк, а? Бях си взел от дома един учебник за трактор „ЧТЗ“ — нося го за всеки случай, ако ми се дочете — та исках да ѝ препиша две странички от него и да ѝ ги пратя като за отмъщение, но после се

отказах. Току-виж, се обидила. Но ще трябва да се направи нещо с нея, за да се избави от тия глупости... Какво ще ме посъветваш, Микола?

Звягинцев погледна другаря си и огорчено изпъшка. Отметнат по гръб, Николай спеше дълбоко. Под черните увиснали надолу мустаци се белееха неравните му зъби, а в повдигнатите ъгълчета на устата бяха останали бръчици — следи от неуспялата да изчезне усмивка.

Николай се събуди скоро. Лек ветрец разклащаше листата на ябълката. По тревата пълзяха капризно променящи се светли петна. Неяде наблизо гукаше гургулица и заглушавайки я, работеше с прекъсвания и шумни изпускания на пара мотор на трактор. В уличката се чува гласове, смях, а след това някой извика с младежки звучен тенор:

— Нали ти казах, че кусурът е в свещта. У тебе ли е шведският ключ? Дай го тука, миличък! Донеси ми го, рибешко око!

В градината миришеше на вехнеща трева, на дим и прегоряла каша. До походната кухня, широко разкراчил кривите си крака, стоеше бронеизтребителят Пьотр Лопахин, приятел на Николай. Той пушеше и лениво се караше с готвача Лисиченко.

— Пак ли си сварил каша, сиво муле?

— Пак. А ти не се карай.

— Дотук ми е дошло вече от твоята каша, разбра ли?

— Хич не искам и да зная докъде ти е дошло.

— Ти не си готвач, а дявол знае какво. Нищо не можеш да измислиш, в главата ти няма нито една хубава идея. Главата ти е като празен котел, само дрънчи. Не можеше ли в това село една овца или прасенце да откънеш така, че стопанинът да не те види? Щеше да сготвиш хубава чорба, пък и нещо за второ...

— Заминавай, заминавай, слушали сме ги такива!

— Три седмици вече ни даваш все просена каша — така ли постъпват свестните готвачи? Ти си обушар, а не готвач!

— А ти да не искаш говежди пържоли? Или свински котлет?

— От тебе трябва да направим пържоли. Таман си подходящ материал за това, охранил си се като интендант втори ранг!

— Не си разпушай езика, Петка, че врялата вода ми е подръка...
Ходи ли в медсанбата^[1]?

— Ходих.

— Е, и какво?

— А че нищо.

— А защо си ходил?

Лопахин се прозина престорено и замълча. Сложил ръце на хълбоците, усмихващият се Лисиченко го гледаше, чакаше отговор.

— Ходих просто така, търсих познати — равнодушно каза Лопахин.

— А там имаше едно чудесно парче... Не се ли хвана на въдицата?

— Не съм и помислял да се хващам.

— Я остави тая работа! Видях те как чистеше с трева ботушите си, и медала си изтърка с парцалче. Значи не ти помогна и металът? Пък и как ли ще ти помогне? Ако да речем, имаше орден — тогава друга работа, а то голямо чудо — медал за храброст! Там, братленце, с такива ордени не щат да ги знаят.

— Глупак — беззлобно каза Лопахин. — Нали ти казвам, дори не ми е минавала такава мисъл, просто се поразходих из селото. С това ядене, което ни даваш, на човека не му се ще и да се разхожда много. Напоследък отслабнах толкова, че дори жена си престанах да сънувам.

— А какво сънуваш, герою?

— Сънувам постни сънища, разни глупави работи, като твоята каша.

„Как не им омръзна да си чешат езиците“ — помисли Николай и се понадигна, като раздвижваше отеклите си ръце.

Лопахин се приближи до него, като му се кланяше шутовски.

— Как благоволихте да си починете, почтени мистър Стрелцов?

— Иди приказвай с готвача, мене ме боли главата — намръщено каза Николай.

Лопахин присви светлите си разбойнически очи и разбиращо поклати глава:

— Всичко е ясно: потиснато настроение в резултат на нашето отстъпление, температура и главоболие? Коля, я да идем да се изкъпем преди обед, че май скоро пак ще потеглим. Нашите момчета не излизат от реката. Дори и аз наплисках веднъж грешното си тяло.

Николай и Лопахин се бяха сприятелили неотдавна. В боя за колхоза „Светъл път“ окопите им бяха един до друг. Лопахин бе пристигнал в полка едва в навечерието, с последното попълнение, та Николай го виждаше за пръв път в сражение. Бронеизстребителите подпалиха два танка, след като ги допуснаха на стотина, сто и петдесет метра, но когато втори номер от мерачите бе убит, Лопахин забави изстрела и третият танк, който стреляше в движение, мина през окопа на бронеизстребителите и с пълна скорост се устреми към огневите позиции на батареята. Застанал на колене, Николай с треперещи ръце пълнеше диска на автомата си. Той видя как изпод гъсениците на танка

в окопа на Лопяхин нахлу жълта, глинеста пръст и помисли, че брониетребителите са загинали, но след няколко секунди от полуразрушения окоп, от облака жълта, още неуспяла да се слегне прах се подаде дълга цев, насочена към промъкналия се танк, чу се изстрел и по тъмната броня на внезапно спрелия танк като гущер пропълзя пламък, а след това изскочи гъст черен дим. И почти веднага Лопяхин извика на Николай:

— Ей ти, брюнетът с мустаците! Жив ли си?

Николай понадигна глава и видя зачервеното, зло, изцапано с глина лице на Лопяхин.

— Защо не стреляш, да му се не види макар!? Нали виждаш, че напират! — закрещя Лопяхин, облещил зверски светлите си очи, като сочеше германците, които с пълзене се промъкваха край мрежата.

С първата къса поредица Николай преряза белите главички на лайкучката, която растеше по гребена на междата, а когато се прицели по-ниско, през яростното тракане на автомата си с наслада чу рязък вик, който се повтори два пъти.

Вечерта след боя в землянката влезе Лопяхин. Той изгледа внимателно червеноармейците и попита:

— А къде е тук, момчета, брюнетът с мустаците, красив един, прилича на английския министър Антъни Идън?

Николай се обърна с лице към светлината и като го видя, Лопяхин деловито каза:

— Все пак те намерих! Хайде да излезем, земляк, да попушим на чист въздух.

Седнаха до землянката, запалиха.

— Ама майсторски удари последния танк — каза Николай, като разглеждаше в полумрака загорилото, тухленочервено лице на брониетребителя. — Мислех, че и двамата ви е затрупала пръстта, но гледам — подава се пушката...

И тогава Лопяхин го прекъсна насмешливо:

— Тъй-тъй, това и очаквах... Ти се възхищаваш от моята работа, но защо самият ти не стреля, когато танкът тъпчеше моя окоп? Защо не стреля срещу германските автоматчици, докато не те изпусвах? Твоите възхищения ми са нужни, колкото на умрелия горчица, разбра ли? Аз искам работа, а не възхищения!

Като се усмихваше, Николай отговори, че се позабавил в момента, защото бил изхарчил всичките си патрони. Лопахин зажумя, погледна го недоверчиво и каза:

— Тръгнал си на бой, а излиза, че не си бил подготвен за боя? В нашите отношения с тебе липова само едно: като нашите съюзници да скриеш съвестта си в джоба и само да ми подхвърляш патрончета и да ме хвалиш, а пък аз да воювам вместо тебе... Така ли е, а? Ще бъдат чудесни отношения!...

Като видя, че Николай се мръщи, Лопахин протегна късата си силна ръка и каза добродушно:

— Ама не се обиждай. Нима човек може да се обижда от истината? Щом като ни е събрала нуждата, ще воюваме заедно. Я да се запознаем, струва ми се, че сме земляци с тебе. Ти си от Ростовска област, нали? Е, пък аз съм от град Шахти. Да бъдем приятели.

От тоя ден те наистина се сприятелиха — проста и здрава войнишка дружба. Присмехульник, заядлив, женкар и веселяк, Лопахин сякаш допълваше винаги сдържания, мълчалив Николай и като ги гледаше, старшината Попришченко — флегматичен възрастен украинец — неведнъж казваше:

— Ако превърнат в тесто Пьотр Лопахин и Николай Стрелцов, а после омесят хубавичко това тесто и направят от него човек, от двамата може да се получи един истински човек, а може и да не се получи, кой знае какво би излязло, от такова тесто?

Край реката напевно звъняха трионите на сапъорите, чуваше се плискане на вода и доволното кикотене на къпещите се червеноармейци. Лопахин и Николай вървяха един до друг по неотъпканата трева и мълчаха. После Лопахин предложи:

— Я да идем оттатък моста, там е по-дълбоко.

Той пръв прекрачи съборения плет и с кимване посочи застаналия на пътя трактор. Двама трактористи в омаслени комбинезони шетаха около мотора, а Звягинцев, гол до кръста, им помагаше. Широкият му гръб и силните мускулести ръце бяха целите изцапани с масло, напреки през лицето му минаваше черна ивица. Той предвидливо бе съблякъл рубашката си и доволен от представилия му се случай да се занимава с машината, сръчно, с любов и грижливо работеше с ключа.

— Ей, конте! Вземи малко хума от момчетата и ела да се изкъпем, все ще те изтъркаме някак — каза Лопехин, минавайки край него.

Звягинцев погледна към тях и като видя Николай, широко се усмихна:

— Виждаш ли, Микола, трактор, и то какъв! В него има неударжима сила. Видя ли каква играчка вози? Позавъртях се около него и сега се чувствувам като у дома си, в нашето МТС... Тоя мотор смело може да влачи три комбайна, честна дума!

Лъскавото потно лице на Звягинцев сияеше от такова искрено щастие, че Николай неволно му завидя.

[1] Медицинско-санитарен батальон. — Б.пр. ↑

По застоялата вода плуваха жълти водни лилии. Миришеше на тиня и речна влага. Като се съблече, Николай изпра рубашката и партенките си, седна на пясъка и прегърна коленете си с ръце, а Лопяхин легна до него.

— Нещо тъжен ми се виждаш днес, Николай.

— А на какво ли да се радвам? Не виждам основания.

— Та какви основания искаш? Нали си жив. Жив си. Радвай се тогава. Я виж какъв хубав ден е! Слънце, река, ето лилиите плуват... Истинска красота! Чудя ти се: стар войник си, почти година, откак воюваш, а преживяваш нещата, като новобранец. Какво си мислиш ти: щом ни бият, свършено е? Край на света? Край на войната?

Николай се понамръщи от досада и каза:

— Какво общо има тук краят на войната? Аз съвсем не мисля това, но не мога да се отнасям лекомислено към станалото. А ти се отнасяш тъкмо така и си даваш вид, като че нищо особено не се е случило. За мене е ясно, че е станала катастрофа. Ние с тебе не знаем размерите на тая катастрофа, но можем да се досещаме за това-онова. Вървим вече пети ден, скоро ще стигнем Дон, а след това и Сталинград... Разбиха полка ни на пух и прах. А какво става с другите? С армията? Ясно е, че нашият фронт е пробит на широк участък. Германците вървят по петите ни, едва вчера се откъснахме от тях и все бързим път, а кога ще им се опрем — не се знае. Та това е мъка — да вървиш така и да не знаеш нищо! А с какви очи ни изпращат жителите? Просто да полудееш!

Николай скръцна със зъби и се обърна настрана. Той помълча малко, докато мина обхваналото го вълнение, а след това заприказва по-спокойно и по-тихо:

— От всичко това душата ти ще изскочи от тялото, а ти ми проповядваш: жив си, радвай се тогава, слънце, река, лилиите плуват... Върви по дяволите с твоите лилии, мене ме е яд дори да ги гледам! Ти приличаш на бездарен комик от лоша пиеса, дори си се изхитрил да отидеш в медсанбата...

Лопяхин се протегна така, че чак ставите му изпукаха, и каза:

— Жалко, че не дойде с мене. Там, Коля, има една такава докторка трети ранг, че погледнеш ли я — веднага би се хвърлил в боя, за да те ранят незабавно. Това не е докторка, а възклицателен знак, бога ми!

— Слушай, върви по дяволите!

— Не, сериозно! Жена с такива, достойнства, с такава красота, че просто ужас! Не докторка, а шестцевна минохвъргачка, дори по-опасна за войници като нас, да не говорим за командирите.

Николай мълчаливо и тъжно гледаше отражението на едно бяло облаче във водата и тогава Лопяхин заприказва сдържано и злобно:

— А пък аз не виждам основания да подвивам опашка, като кучетата, разбираш ли? Бият ли ни, а? Значи, заслужено ни бият. Воювайте по-добре, кучи синове! Вкопчвайте се за всяка ботруна на своята земя, учете се така да биете врага, че да хълцука от смъртен страх. Ако пък не умеете, не се сърдете, че ви разкървавяват муцуните и че жителите ви гледат накриво. Отде накъде ще ни посрещат с хляб и сол? Бъди благодарен, че поне не ни заплюват, и това е добре. Ето, ти не си комик и затова ми обясни: защо, когато германецът вземе някое селце, и то селце голямо колкото цирей, едвам го откъртваме оттам, а ние понякога цели градове без бой предаваме и бягаме, та се късаме? Нали пак ние ще ги превземаме, няма да дойде някой чичо да ги превзема вместо нас? Това е затуй, защото ние с тебе, мистър, още не сме се научили да воюваме както трябва и в нас няма достатъчно истинска злоба. Но когато се научим и когато се хвърляме в боя така, че от ярост пяна да излиза на устните ни, тогава германецът ще обърне задника си към изток, разбра ли? Моята злоба например е стигнала до такъв градус, че ако плюеш върху мене, плюнката ти ще съска, затова съм и бодър, затова и виря опашка, защото съм ужасно ядосан. А ти и опашката си си подвил, и сълзи проливаш: „Ах, разбиха полка ни! Ах, разбиха армията ни! Ах, германците си пробиха път!“ Мътните да го вземат този проклет германец! Че си проби път, проби си, но кой ще го изведе оттука, когато ние напрегнем силите си и го ударим? Щом като сега отстъпваме и го бием, през време на настъплението десет пъти по-силно ще го бием! За добре или зле ние отстъпваме, но те няма да могат да отстъпват, защото няма да има къде! Щом обърнат задника си към изток, ще откъснем краката на тия кучи синове от онова място, отдето са израснали, та никога да не могат да стъпят на земята ни. Така мисля аз, а на тебе ето какво ще ти кажа: моля ти се, не плачи в мое присъствие, и без това няма да бърша сълзите ти, през време на войната ръцете ми станаха корави — току-виж съм те одраскал...

— Аз нямам нужда от утеха, глупчо, и не хаби напразно красноречието си, а по-добре ми кажи кога според тебе ще се научим да воюваме? Когато стигнем Сибир ли? — каза Николай.

— Си-би-ир ли? — провлечено попита Лопяхин, като мигаше често със светлите си очи. — Не, драги мистър, далеко е за нас това училище, да ходим да се учим! Ще се научим ей тук, в тия степи, разбра ли? А колкото до Сибир, нека временно го зачеркнем от географията. Вчера Сашка, вторият ми номерен, казва: „Стигнем ли Урал, там в планините веднага ще се справим с германците.“ А пък аз му казвам: „Ако ти, сухоземна жабо, ми споменеш още веднъж за Урал, няма да пожаля един бронебоен патрон, ще грабна веднага мускета си и с право мерене ще ти откъсна глупавата тиква от раменете“. Той почна да отстъпва: каза, че се шегува. Казвам му, че и аз съм се пошегувал, няма бих стрелял по такива глупаци с бронебойни патрони, и то с хубава противотанкова пушка? Така и завърши приятният ни разговор.

Лопяхин пълзешком се приближи до водата и дълго търка с влажен зърнест пясък загрубелите си ходила, а след това се обърна с лице към Николай:

— Спомних си, Коля, думите на покойния политръководител Рузаев; тия думи ги бил казал уж един известен генерал: „Ако всеки червеноармеец убиеше по един германец, войната би свършила отдавна!“ Значи, малко ги бием тия гадове, така ли е, а?

На Николай му омръзна разговорът и той жлъчно отговори:

— Доста примитивна аритметика... Ако всеки наш генерал спечелеше по едно сражение, войната би свършила може би още по-скоро.

Лопяхин престана да търка краката си и звучно се засмя.

— Но как биха могли генералите да спечелят сраженията без нас, чудако? И после опитай се да спечелиш сражение с такива бойци като моя Сашка. Той не е стигнал още до Дон, а вече поглежда към Урал. Според мене генерал без войска или с лоша войска е също като кандидат за женене без мъжки нарастък, а ние без генерал сме като сватба без младоженец. Разбира се, има и генерали, които приличат на Сашка. Някой такъв нещастник германците като са почнали да го пердашат още от границата, та и досега го пердашат. Уморил се е той, паднал е духом и мисли вече не как да бие германеца, а как да не бият

самия него още един път. Но такива са малцина, и без тях ще съмне. А у нас са свикнали така: щом нейде на фронта се изложим, почват шепнешком да ругаят генералите: те са такива и онакива, не умеят да воюват и всичкото зло идва от тях. А пък ако погледнем справедливо на нещата, ще видим, че невинаги са виновни те, пък и трябва да ги ругаем по-меко, защото генералите са най-нещастните хора на война. Ами ти какво си ме зяпнал като овен нова порта? Тъкмо така е, както казвам. По-рано често пъти поради глупостта си и аз съм завиждал на генералския чин. „Ех, мисля си, това се казва живот! Ходи пременен, наперен като паун, окопи не копае, не лази по корем из калта...“ А после, като поразмислих, веднага се разочаровах.

Тогавя бях още стрелец, а не брониизтребител и ето веднъж вдигнаха ротата ни в атака. Аз се позабавих: нещо — да си призная, стрелбата беше много силна и не ми се искаше да се откъсна от земята, а взводният командир тича, заплашва ме с нагана и вика: „Ставай!...“ — и ме псува на майка, разбираш ли? Влязохме в атака, а след това си мисля: „Е, добре, аз съм редник и за моята неизправност получих една псувня; аз отговарям само за себе си, а командирът на дивизията отговаря за хиляди хора и в случай на неизправност от негова страна колко ли псувни получава? Ами командуваният армията?“ Почнах да пресмятам и дори ми стана страшно от тая аритметика. Не, мисля си, да извиняват! Предпочитам да бъда редник.

Представи си, Николай, следната картина. По цели ноци наред генералът седи със своя началник-щаб, подготвя настъпление, не яде, не спи, все за едно мисли; под очите си има торбички от тежки размисли, главата му пламти от различни предположения; всичко трябва да предвиди, всичко да пресметне... И ето вдига той полковете за настъпление, а настъплението се проваля с трясък. Защо? Та малко ли са причините за това? Да допуснем, че той се е надявал на Петка Лопяхин, а Петка се е изплашил и е побягнал, а след него и Колка Стрелцов, а след Стрелцов и други такива шмекери. И ето ти, балът е свършил! Които са убити, нямат претенции към генерала, а ония, които благополучно са си починали след бягството, го ругаят, без да се стесняват. Ругаят го, защото искрено мислят, че тъкмо генералът е виновен за всичко, а те нямат нищо общо с тая работа. Разбира се, съгласно устава всеки го ругае на ума си, но нима на генерала му е по-леко от това? Седи си той в землянката, уловил се е с ръце за главата, а

около него невидими псувни — хиляди псувни! — пърхат като пеперудки около лампата. И ето че позвънява телефонът. Викат генерала по пряката линия от Москва. Косите на генерала настръхват и повдигат красивата фуражка на главата му, взема той слушалката и си мисли: „Горката ми майчица! Защо си ме родила генерал!“ По телефона не го псуват на майка, в Москва живеят учтиви хора, но му казват, да допуснем, следното: „Но защо, Иван Иванович, воювате така бездарно? Държавни пари са харчили за вас, учили са ви, обували са ви и са ви обличали, хранили са ви и са ви поили, а вие погаждате такива номера? На едно бебе е простено да оцапа пелените си, затова то е бебе, но вие не сте дете и сте оцапали не пелените си, а настъпателната операция. Как е станало всичко това? Потрудете се да обясните.“ Говори един тих, учтив глас, но от тоя тих глас генерала почва да го задушават нещо и по гърба му се леят три ручея пот...

Не, Коля, както щещ, но аз не желая да бъда генерал! Въпреки моето честолюбие не желая, и туйто. И ако ме извикаха неочаквано в Кремъл и ми кажеха: „Другарю Лопяхин, поемете командването на еди-коя си дивизия“, бих побледнял от краката до главата и категорично бих отказал. И ако почнеха да настояват, бих си излязъл, бих се изкачил на Кремълската стена и оттам в Москва-река — ето така!

Лопяхин улови ръцете си над главата, подскочи високо и падна като камък в зелената плътна вода. В средата на реката той се подаде над водата и като пръхтеше и диво въртеше очи, се развика:

— Хвърляй се по-скоро, че иначе ще те удавя!

Николай тичешком се хвърли във водата, ахна, когато за миг усети бодливия студ, опърлил цялото му тяло, и като отмяташе надалеко дългите си ръце, заплува към Лопяхин.

— Сега ще те накарам да се погмуркаш, кривоног дяволе! — усмихнат каза той и вече се готвеше да улови Лопяхин, но Лопяхин изкриви уплашено мутрата си в глупава гримаса и отново се гмурна; само за миг се мярнаха мургавите му, блестящи бедра, а краката му се движеха бясно под водата.

Къпането освежи Николай. Главоболието и умората му изчезнаха и с просветнали очи той виждаше вече другояче околния свят, залят с потоци светлина от ослепителното обедно слънце.

— Ех, че хубаво! Сякаш отново се родих! — каза той на Лопяхин.

— След такова къпане да има по една чашка водка и хубава домашна чорба, а тоя прокълнат от бога Лисиченко е сварил пак каша, да му приседне дано — раздразнено каза Лопяхин и тромаво заподскача на един крак, като се мъчеше да пъхне другия в крачола на панталоните си. — Я да идем да си изпросим чорба от някоя бабичка, а?

— Неудобно е.

— Мислиш, че няма да ни даде ли?

— Може и да ни даде, но някак си е неудобно.

— Хайде бе, ами ако я нямаше кухнята тук? Какво ти неудобство, я да идем! Сега сме в нашия край и да не си изпросим чорба?

— Та ние не сме странници, нито просяци — нерешително каза Николай.

Изад бента излязоха двама познати червеноармейци. Единият от тях — висок и слаб, с младенчески безцветни очи и мъничка уста — носеше в ръка мокър вързоп, а другият вървеше след него, закопчавайки вървешком яката на рубашката си. Синьото му като на удавник лице зиморничаво потръпваше, а почернелите му устни трепереха. Червеноармейците се изравниха с Лопяхин и той ги попита, като хищно протегна врат:

— Какво носите във вързоба, орли?

— Раци — неохотно отговори високият.

— Охо! Къде сте ги уловили?

— До бента. Изглежда, че там има извор. Ужасно студена вода, просто ледена!

— Как не се сетихме с тебе! — с досада възкликна. Лопяхин, като погледна Николай, и деловито попита високия: — Колко уловихте?

— Стотина, но не са големи.

— Все едно, за двама това е много — решително каза Лопяхин. — Вземете и нас във вашата компания. Наемам се да намеря кофа и сол, ще ги варим заедно, бива ли?

— Уловете си сами.

— Какво приказваш, мили! Кога ще успеем да уловим? Нагости ни, не се надувай, а когато превземем. Берлин, ще те почерпя с бира, честна бронираностребителска дума!

Високият сви на тръбичка малките си устни и насмешливо подсвирна:

— Хубаво ни утеши!

Изглежда, че на Лопахин много му се искаше да опита варените раци. Като помисли малко, той каза:

— Впрочем мога и сега да ви почерпя, все ще намеря, по чаша водка на човек, пазил съм я за в случай че ме ранят, но сега ще трябва да я изпием за хатъра на раците.

— Да вървим! — накъсо каза високият и очите му блеснаха радостно.

Уверено, сякаш беше у дома си, Лопяхин отвори килнатата портичка и влезе в един двор, потънал в бурени и коприва. Полуразрушените дворни постройките, увисналият на една панта прозоречен капак и полуизгнилите стъпала на входа — всичко показваше, че в къщата няма мъжки ръце. „Стопанинът сигурно е на фронта, значи, ще стане работата“ — реши Лопяхин.

Край сайванта дребна, сърдита на вид бабичка в износена синя пола и с мръсна блуза нареждаше тезеци. Като чу скърцането на портичката, тя с усилие се изправи и опряла над очите сбръчканата си кафява длан, мълчаливо загледа непознатия червеноармеец. Лопяхин се приближи, почтително я поздрави и попита:

— Слушай, стрино, ще се намери ли у вас една кофа и малко сол? Уловихме раци, та искаме да ги сварим.

Бабичката се намръщи и с груб, почти мъжки по сила глас каза:

— Сол ли? Не сол, ами ей тоя мръсен тезек ми се свиди да ви дам.

Лопяхин слисано запремига и попита:

— Защо такава немилост към нас?

— Не знаеш ли защо? — сурово попита бабичката. — Как не ви е срам! Къде отивате? Отвъд Дон ли бързате? А кой ще воюва вместо вас? Да не би да заповядате на нас, бабичките, да грабнем пушките и да ви браним от германците? От три денонощия вече през селото минават войски, нагледахме ви се до насита! А на кого изоставяте народа? Нямаме нито срам, нито съвест, проклетници! Кога е бивало това, неприятел да стигне до нашите места? Откак съм се родила, не помня такова нещо нито веднъж през живота си! Сутрин се чува как реват оръдията натам, дето залязва слънцето. Сол ще ми искате? Дано на оня свят ви солят.

Зачервен от срам, от смущение и яд, Лопяхин изслуша гневните думи на бабичката и каза смутено:

— Ама че си била лоша, стрино!

— Не заслужаваш да бъда добра към тебе. Да не би да искаш да те жаля, задето си се изхитрил да наловиш раци? Медал са ти окачили сигурно не за раци, нали?

— Не закачай медала ми, стрино, той не те засяга.

Бабичката, която се бе навела над разпилените тезеци, се изправи отново и дълбоко хлътналите ѝ черни очи пламнаха младежки и ядно.

— Всичко ме засяга мене, соколчето ми. Аз съм превила кръста си да работя до старост, плащала съм си всички данъци и съм помагала на властта не за да бягате сега като чумави и да оставите всичко на разорение и разруха. Разбира ли това празната ти глава?

Лопахин запъшка и се намръщи като от зъбобол.

— Всичко това го знам и без да ми казваш, стрино! Но ти напразно разсъждаваш така...

— Както умея, така разсъждавам... Не си порасъл още да ме учиш.

— Сигурно нямаш никого в армията, иначе не би разсъждавала така.

— Аз ли нямам никого в армията? Иди попитай съседите, да видиш какво ще ти кажат. Имам трима сина и зет на фронта, а четвъртия, най-малкия ми син, го убиха при град Севастопол, разбра ли? Чужд и непознат човек си ти, затуй и разговарям мирно с тебе, а виж, ако бяха дошли сега синовете ми, не бих ги пустила дори на двора. Щях да ги благословя с тоягата по челото и да им кажа с майчински думи: „Щом сте се заловили да воювате, воювайте, проклетници, както трябва, а не мъкнете подире си противника през цялата държава, не посрамвайте пред хората старата си майка!“

Лопахин избърса потта от челото си и каза:

— Е, добре... извинете, стрино, ние бързаме, ще отида в друга къща да поискам кофа. — Той се сбогува и тръгна по утъпканата в бурена пътечка, като си мислеше с досада: „Какъв дявол ме накара да дойда тук! Поприказвах си хубавичко, сякаш пийнах медовина...“

— Хей, войниче, я почакай!

Лопахин се озърна. Бабичката вървеше след него. Тя мина мълчаливо към къщи, бавно се изкачи по скърцащите стъпала и след малко изнесе една кофа и сол в нащърбена дървена паничка.

— Донеси после съдовете — все така строго каза тя.

Винаги находчивият и безцеремонен Лопахин промърмори неясно:

— Ами че ние не сме горделивци... ще ги взема... Благодаря, стрино, и, кой знае защо, ниско се поклони.

А дребната бабичка, уморена, превита от труда и от годините, мина край него с такава сурова величавост, та на Лопахин се стори, че

тя е едва ли не два пъти по-висока от него и че го погледна някак от горе на долу, презрително и със съжаление...

Николай и двамата червеноармейци чакаха Лопахин край двора. Седяха на хладина под плета и пушеха. В свитата на вързоп мокра риза раците мърдаха със скърцане. Високият червеноармеец погледна слънцето и каза:

— Нещо се забави нашият брониизстребител, както изглежда, няма да изпроси кофа. Няма да успеем да сварим раците.

— Ще успеем — каза другият. — Капитан Сумсков и батальонният комисар едва преди малко отидоха при зенитчиците да говорят по телефона.

А после заприказваха за това, че тая година навред житата са хубави, че жетварките трудно ще могат да косят такава гъста, полегнала пшеница, че тази година на жените ще бъде твърде тежко да се справят с жетвата и че на германците ще остане много нещо, ако отстъплението не бъде спряно. Говореха за стопанските работи угрижено, подробно, както обикновено правят това селяните, седнали в празничен ден на пезула, и като се заслушваше в грубите им гласове, Николай мислеше: „Едва вчера тия хора участваха в боя, а днес вече войната сякаш не съществува за тях. Починаха си малко, изкъпаха се и ето че говорят вече за жътвата. Звягинцев се занимава с трактора, а Лопахин се грижи как да свари раците. Всичко за тях е ясно, просто. За отстъплението, както и за смъртта, почти не говорят. Войната е нещо като изкачване на стръмен хълм — победата е там, на върха, и ето ги, те вървят, без да разсъждават напразно за неизбежните трудности по пътя. Собствените им преживявания са на заден план, главното е — да се доберат, да се доберат на всяка цена до върха! Подхлъзват се, политат, падат, ала отново, стават и вървят. Кой може да ги спре? Ще изпотрошат ноктите си, кръвта им ще тече, но все пак ще стигнат върха. Макар и пълзешком, но ще го стигнат!“

На Николай му беше топло на душата и радостно да мисли за хората, с които го бе свързала бойна дружба, но скоро Лопахин прекъсна размишленията му. Потен и зачервен, той се приближи с бързи крачки и като си поемаше дъх, каза:

— Ама че жегга! Същински ад. — И погледна изпитателно Николай, като се опитваше по лицето му да разбере дали е чул разговора му с бабичката, или не.

— Не пита ли за чорба? — каза Николай.

— Каква ти чорба, щом ще варим раци! — сърдито каза Лопехин.

— Но защо се забави толкова много?

Лопехин крадешком врътна очи и отговори:

— Случи се една весела, приказлива бабичка, та едва се откъснах. Интересува се от всичко: кои сме, откъде идем и къде отиваме... просто прелест, а не бабичка! Синовете ѝ също били в армията, та като видя военен, размекна се, искаше да ме гощава, предлагаше ми сметана...

— И ти отказа? — уплашено попита Николай.

Лопехин го измери с унищожителен поглед.

— Да не би да съм странник или просяк, та да излапам последната сметана на бабичката?

— Не биваше да отказваш — тъжно каза Николай. — За сметаната си могъл да ѝ платиш.

Като гледаше настрана, Лопехин каза:

— Не съм знаел, че толкова обичаш сметана — иначе щях да я взема, разбира се. Но това е поправимо: аз няма да ѝ занеса кофата, стига ми това удоволствие, ще ѝ я занесеш ти и тъкмо ще поискаш сметана. Бабичката е толкова добра, че няма да ти вземе дори копейка. Да не си посмял да ѝ предложиш пари, че ще я обидиш. Тя така ми рече: „Толкова ми е мъчно за отстъпващите бойци, толкова ми е мъчно, че съм готова всичко да им дам!“ Но да вървим, докато не са умрели раците!

Николай изяде кашата и изми и избърса до сухо котелната си. Лопахин не яде своята порция. Той бе клекнал до огъня, бъркаше с пръчка в кофата и с голям апетит гледаше раците, подали неподвижните си клещи от вдигащата пара вода. Около огъня се носеше сладникава миризма на сварен копър и от време на време.

Лопахин мърдаше ноздрите си, мераклийски мляскаше и говореше:

— Е, също като в хотел „Интурист“ на улица Садовая в Ростов: мирише на копър, на пресни раци... Да имаше сега пет-шест бутилки ледена бира, повече нищо не ни трябва. Ох, дръжте ме, другари! От тия апетитни миризми може да падна в огъня!

По уличката на интервали към изток се движеха автомобилите на медсанбата. Последна мина една открита американска кола, новичка, мътно бляскаща със зелената си боя, но на много места вече пробита от куршуми, с обезобразен от парчета снаряди капак. Облегнати на страничните ѝ капаци, в нея седяха леко ранените: на мургавите им загорели лица ослепително се белееха чисти бинтове.

— Поне да бяха покрили колата с брезент — ядосано каза Николай. — Ще се опекаат в тая горещина.

Високият червеноармеец изпрати с поглед ранените и въздъхна!

— За какъв дявол са ги помъкнали през деня? Степта е гола, току-виж, че долетят самолети, ще ги направят на каша. Колко несъобразителни са хората!

— Но може да са потеглили по необходимост — възрази другият. — Ето че и сапъорите престанаха да чукат с чукчетата, само ние седим на сянка.

Николай се ослуша: в селото цареше зловеща тишина, чуваше се само отдалечаващият се шум на автомобилите и безгрижното гукане на гургулици, но скоро от запад долетя познатият, стенещ тътен на артилерийска стрелба.

— Имали късмет раците! — с отчаяние в гласа възкликна Лопахин и усукано, по миньорски изпсува.

И наистина не успяха да сварят раците. След няколко минути полкът бе вдигнат по тревога. Капитан Сумсков изгледа бегло строилите се червеноармейци и като помръдваше конвулсивно контузената си глава и малко развълнуван, каза:

— Другари! Получи се заповед да поемем отбраната на височината зад селото, на кръстопътя. Трябва да отбраняваме височината, докато пристигнат подкрепления. Ясна ли е задачата? През последните дни ние имахме големи загуби, но запазихме знамето на полка, трябва да запазим и честта му. Ще се държим до последния човек!

Полкът потегли от селото. Звягинцев смушка с лакът Николай и каза с оживено блеснали очи:

— Да вървиш на бой със знамето бива, но да отстъпваш с него — просто да не ти дава господ! През последните дни то така ми се наби в очите, че неведнъж си мислех: „Да бяха го дали поне на Петка Лисиченко, та да го носи скришом с кухнята си, а то вървим с гръб към противника и носим знаме.“ Беше ми дори някак конфузно пред хората и за себе си, и за това знаме... — Той помълча малко и попита: — Как смяташ — ще устоим ли?

Николай сви рамене и отговори уклончиво:

— Трябва да устоим. — А си помисли: „Ето я романтиката на войната! От полка останахме само джумерки; запазихме само знамето, няколко картечници и противотанкови пушки и кухнята, а сега пак отиваме да застанем в заслон... Нито артилерия, нито минохвъргачки, нито свързка. Интересно от кого капитанът е получил тая заповед? Дали не е от старшия по чин съсед? Но къде е той, тоя съсед? Поне зенитната артилерия да би ни подкрепила в случай на танкова атака, но тя сигурно ще се изтегли към Дон да прикрива преправата. А защо всъщност те се шляеха из това село? Всички са се устремили към Дон, из степите се лутат някакви диви части, сигурно и самият командущ фронт не познава обстановката и няма една силна ръка да тури всичко това в ред... И винаги през време на отстъпление става все същото безобразие!“

За миг Николай помисли тревожно: „Ами ако ни обкръжат и ни нападнат с много танкове, а нашите не успеят да ни изпратят подкрепление в тая неразбория?“

Ала горчивината от претърпяното поражение беше толкова силна, че дори тая плашеща мисъл не събуди страх в съзнанието му и затова, като махна с ръка на всичко, той помисли с весела злоба: „Е, по дяволите! По-скоро да дойде развързката! Ако успеем да се окопаем, ще има да видят днес фрицовете! Ех, ще им дадем да разберат! Само

дано имаме достатъчно патрони. В полка останаха опитни хора, мнозинството са комунисти, а и капитанът е добър — ще се задържим!“

До вятърната мелница едно босо белоглаво седемгодишно момче пасеше гъски. То изтича по-близо до пътя, спря се и като помръдваше румените си устни, с възхищение разглеждаше минаващите наблиз червеноармейци. Николай го погледна втренчено и смаян, разтвори широко очи: каква голяма прилика! Същите като на по-големия му син раздалечени сини очи, същите ленени коси... Неуловима прилика имаше и в чертите на лицето, и в цялата му малка, плътно набита фигурка. Къде ли е сега неговият мъничък, безкрайно мил Никоденка Стрелцов? Доця му се още веднъж да погледне момчето, което така поразително приличаше на сина му, но се въздържа: преди боя не му трябват спомени, от които сърцето се размеква. Той ще си спомни и ще помисли за своите осиротели дечица и за лошата им майка не в последния миг, както е прието да се пише в романите, а след като отблъснат германците от безименната височина. А сега автоматчикът Николай Стрелцов трябва по-силно да стисне устни и да се постарее да мисли за нещо странично, тъй ще бъде по-добре...

Известно време развълнуваният Николай вървеше, като гледаше право пред себе си с невиждащи очи и напразно се мъчеше да възстанови в паметта си колко патрона са му останали в раницата, но след това все пак не устоя на изкушението и се обърна: след като бе изчакало да мине колоната, момчето все още стоеше край пътя, гледаше след червеноармейците и плахо помахваше за сбогом с издигната над главата загоряла ръчичка. И отново, както и сутринта, сърцето на Николай се сви неочаквано и болезнено, а на гърлото му заседна трептяща, гореща буца...

Изсушената от слънцето целина на височината беше твърда като кремък. Лопатата трудно се забиваше на няколко сантиметра в нея, като отронваше дребни трошливи бучки и оставяше лъскава блестяща следа.

Бойците се окопаваха с трескава бързина. Неотдавна бе прелетял един германски разузнавач. Той направи кръг над височината, без да се спусне надолу, изстреля две къси картечни поредици и отмина на изток. „Сега трябва скоро да очакваме гости“ — казаха червеноармейците.

Николай изкопа една яма до коляно и се изправи, за да си поеме дъх. Наблизо се окопаваше Звягинцев. Рубашката на гърба му бе овлажняла и потъмняла, по лицето му като бисер струеше пот.

— Това не е земя, а изтезание за народа! — каза той, като дишаше бурно и бършеше с ръкав зачервеното си лице. — Трябва да я разбиваме с барут, а не да я човъркаме с лопатки. Пак добре, че германецът не напират — иначе, залегнали под огъня, не можем се зарови бързо в такава земя.

Николай се вслушваше в стихващия в далечината оръдеен тътен, а след това, като си почина малко, отново се залови за лопатата.

В очите и ноздрите му нахлуваше лютив прах, сърцето му тупкаше тежко и трудно се дишаше. Когато изкопа окоп почти до кръста, той веднага почувствува, че без почивка не е в състояние да изхвърли изкопаната пръст от дъното на ямата и като изплю с настървение хрускащия на зъбите му пясък, седна на края на окопа.

— Е, как е, доходна работа, нали? — попита Звягинцев.

— Напълно.

— Виждаш ли, Микола, войната си е война. Колко земица още ще разореш с таз лопатка — просто ужас! Смятам, че досега на фронта само аз съм изровил не по-малко земя, отколкото един трактор за сезона. Нашата работа не може да се пресметне с никакви трудовни!

— Я стига разговори! — строго извика лейтенант Голошчоков и с присъщата си сръчност Звягинцев скочи в окопа.

Към три часа следобед окопите бяха изкопани на дълбочина човешки ръст. Николай набра наръч синкав дребен пелин и грижливо замаскира килийката си: в издълбаната на предната стена ниша сложи дисковете и гранатите, в краката си постави развързаната раница, в

която наред с оскъдното войнишко имущество имаше разпилени патрони, и едва тогава внимателно се огледа наоколо.

Западният склон на височината се спущаше полегато към един дол, обрасъл с рядка млада дъбова горичка. Тук-там по склона се зеленееха храсти трънки и глогини. Две дълбоки дерета от двете страни на височината се съединяваха с дола и Николай успокоен помисли, че откъм фланговете не могат да минат танкове.

Жегата не бе още намаляла. Слънцето все така безмилостно нажежаваше земята. Горчивата миризма на повяхващия пелин будеше неосъзната тъга. Уморено облегна гърба си на стената на окопа, Николай наблюдаваше потъмнялата, опърлена степ, гъсто осеяна със стари къртичини, и пълзящите по коилото също тъй белезникави като коилото степни мишоядци. В пролуките между стъблата на пелина се виждаше непрогледно гъстата синева на небето, а на далечното възвишение през маранята неясно се очертаваха контурите на малки горички, които оттук изглеждаха сини и сякаш плуващи над земята.

Жажда измъчваше Николай, но той отпи от манерката само една глътка, понеже знаеше от опит колко ценна е по време на боя всяка капка вода. Погледна часовника си. Беше четири без четвърт. В мъчително очакване мина още половин час. Николай жадно допушваше втората цигара, когато се чу далечно бумтене на мотори. То растеше, усилваше се и се чуваше все по-ясно и по-страшно, като търкаляща се, ниско увиснала над земята гръмотевица. По междуселския път, лъкатушещ капризно край дола, като дълъг сив шлейф се проточи прах. Минаваха танкове. Николай преброи четиринадесет. Те се скриха в дола, като се пръскаха и заемаха изходно положение преди атака. Бумтенето на моторите не стихваше. Сега по междуселския път бързо се движеха автомобили и пехота. Последна пропълзя и се скри зад склона на дола ниска бронирана цистерна.

И ето че настъпиха ония кратки и изпълнени с огромно вътрешно напрежение минути преди боя, когато сърцата туптят често и глухо и когато всеки боец, колкото и много другари да има около него, за миг чувства ледената студенина на самотата и остра, смучеща сърцето тъга. На Николай бе познато и това чувство, и причините, които го пораждат; веднъж, когато заприказваха за това с Лопакhin, последният каза с неприсъща за него сериозност: „Воюваме заедно, а ще умираме поотделно и всеки от нас си има своя, собствена смърт

също като раницата с инициали, написани с химически молив... И после, Коля, срещата със смъртта е сериозна работа. Дали тая среща ще стане, или не, сърцето ти все пак тупти като на влюбен и дори в присъствието на свидетели се чувствуваш така, сякаш сте само двама на този свят: ти и тя... Всекиму се живее — какво искаш?“

Николай знаеше, че щом започне боят, това чувство ще бъде сменено от други: кратки, избухливи и може би невинаги подвластни на разума... Като въздъхна пресекливо, той почна да се взира втренчено в тънката зелена ивица, която отделяше дола от склона на височината. Там, зад тая ивица, моторите все още бучаха глухо и отмерено. От напрежение очите на Николай се насълзиха и цялото му едро тяло, което сега вече не принадлежеше напълно на него, почна да прави десетки незначителни, ненужни движения: ръцете му, който знае защо, опипаха поставените в нишата дискове, сякаш тия тежки и топли от слънцето дискове можеха да изчезнат нейде, а след това оправи гънките на рубашката си все така, без да откъсва поглед от дола, помръдна малко автомата си, а когато от бруствера се посипаха сухи бучици пръст, той ги напипа и ги стъпка с носа на ботуша си, разгърна стръкчетата пелин, макар че и без това виждаше доста добре, и помръдна рамене... Това бяха неволни движения и Николай не ги забелязваше. Погълнат от наблюдението, той гледаше втренчено на запад и не отговори на тихото повикване на Звягинцев.

Моторите изреваха в дола, показаха се танковете. След тях, без да се навеждат, изправени с целия си ръст, вървяха пехотинците.

„До каква степен станаха нахални, проклетниците! Вървят като на парад... Добре, ей сега ще ви устроим среща! Жалко само, че нямаме артилерия — иначе бихме приели вашия парад по всички правила“ — мислеше Николай и с тежка омраза, от която дъхът му пресекуваше, гледаше умалените от разстояние фигурки на враговете.

Танковете се движеха с малка скорост, без да се откъсват от пехотата, като заобикаляха предпазливо къртичините и опипваха с картечни поредици подозрителните места. Николай виждаше как, сякаш подухват от вятъра, на около двеста метра напред се олюля глогиновият храст и от него се посипаха листа и клончета, прерязани от куршумите.

Танковете почнаха да стрелят в движение с оръдията си. Без да долетят до височината, повечето от снарядите падаха около храстите, а

след това черните фонтани на взривовете почнаха да се преместват, приближавайки до окопите, и Николай притисна гърди до стената на окопа, готов всеки миг да се прегъне стремително.

Когато изминаха повече от половината разстояние и стигнаха до храстите, танковете увеличиха скоростта си и Николай чу провлечените думи на командата. Почти едновременно откриха огън групите с противотанкови пушки и картеচারите, а в барабанното тракане на автоматите се преплетоха особено сухите и тряскащи изстрели на пушките.

Като понасяше загуби, изостаналата от танковете германска пехота известно време все още се придвижваше напред, а след това залегна, притисната към земята от огъня на стрелбата.

Изстрелите на бронезстребителите зачестиха. Първият танк спря, преди да стигне трънковите храсти, вторият пламна, зави обратно и застана на едно място, проточил към небето катраненочерен, едва люлеещ се стълб от дим. На фланговете пламнаха още два танка. Бойците засилиха огъня, стреляйки по пехотата, която се опитваше да се надигне, по пролуките на танковете и по танкистите, които изскачаха от люковете на горящите танкове.

Пети танк успя да се приближи на сто и двадесетина метра от отбранителната линия, като се възползува от това, че прикриващата центъра пушка на бронезстребителя Борзих замлъкна. Но срещу танка пълзеше вече ефрейторът Кочетигов. Притискайки се към земята, дребничкият, пъргав Кочетигов бързо пълзеше между кафявите къртичини и движението му едва личеше само от леко олюляващата се ивичка коило.

Николай виждаше как Кочетигов се надигна стремително, замахна с протегнатата си настрана ръка и веднага легна, а срещу тракащата с гъсениците си стоманена грамада, описвайки тежка дъга, полетя противотанкова граната.

От лявата страна на танка се издигна, прорязан от полегат бледен пламък, широк стълб от пръст, сякаш някаква незнайна огромна птица изведнъж размаха черно крило, и като трепна конвулсивно, танкът се обърна на едната си гъсеница и замръзна на място, подложил под огъня страната си, на която бе нарисуван кръст.

Замлъкналата няколко минути преди това пушка на бронезстребителя Борзих се обади отново, като стреляше отблизо

срещу повредения, безпомощно катурнат на една страна танк. Още след първия изстрел от пролуките на танка се показва дим. Картечницата на танка изляя с дълга и задавена поредица и млъкна. Танкистите не пожелаха или не можеха вече да напуснат машината: след няколко минути в нея почнаха да избухват боеприпасите и от пробитите дупки и безмълвната купола на танка димът свободно блъвна в гъсти, пенести кълба.

Притисната от картечния огън, пехотата на противника на няколко пъти се опитва да стане и отново залегна. Най-после тя се надигна, приближи се с къси прибежки, но в това време танковете завиха изведнъж и потеглиха назад, като оставиха на склона шест догарящи и повредени машини.

Отнякъде, сякаш изпод земята, Николай чу глухия, ликуващ глас на Звягинцев:

— Микола! Добре ги наредихме, тяхната мама... Искаха да ни превземат на бърза ръка, отведнъж, но ние ги наредихме добре! Здравата ги наредихме! Нека дойдат пак — отново ще ги натупаме!

Николай зареди празните дискове, пийна си малко противно топла вода от манерката и погледна часовника си. Струваше му се, че боят бе продължил само няколко минути, а всъщност от започването на атаката бе минало повече от половин час, слънцето беше се наклонило чувствително на запад и лъчите му бяха почнали вече да губят доскорошната си парлива горещина.

Като пийна още една глътка вода, Николай със съжаление откъсна манерката от пресъхналите си устни и предпазливо надникна от окопа. В ноздрите го удари тежка миризма на опалено желязо и бензин, примесена с горчица, пепелен дъх на опърлена трева. Тревата около най-близкия танк гореше, по връхчетата на коилото се люшкаха малки, почти невидими при дневната светлина огнени езичета, на склона димяха овъглените черни скелети на неподвижните танкове и къртичините сякаш бяха станали повече, само че сега не всички бяха еднообразно кафяви — оттук, от височината, много от тях изглеждаха по-плоски, сиво-зелени, и като се взря, Николай разбра, че това са трупове на германски войници, и вътрешно съжали, че сиво-зелените хълмчета не бяха повече, както би му се искало...

От дола затракаха картечници. Николай скри главата си зад бруствера; за да си почине, той опря потния си гръб до стената на

окопа и се загледа нагоре. Само там, в тая студена, равнодушна към всичко синева, нищо не бе се променило; все така високо и плавно се виеше степен ястреб, като мърдаше от време на време осветените си отдолу широки крила; бялото облаче с лилави петна, подобно на раковина и с блясък на най-нежен седеф, продължаваше да си стои в зенита и сякаш съвсем не се движеше; все така нейде от висинето звучаха простите, но безпогрешно намиращи път към сърцето трели на чучулигите, само мъгливата мараня над далечното възвишение изглеждаше малко по-прозрачна, а горичките около него сега вече нямаха вид на ефирни и сякаш плувачи над земята, а бяха станали по-сини и бяха добили осезаема за окото възгуба плътност...

Николай очакваше, че втората атака на германците ще започне, когато танковете и автоматчиците предприемат обходно движение, но, изглежда, германците бързаха да се измъкнат на кръстопътя и да излязат при намиращия се зад височината грейдер: както и първия път танковете и придружаващата ги пехота с тъпо упорство тръгнаха фронтално по осеяния с трупове склон.

И ето че отново пехотата, откъсната поради стрелбата от танковете, залегна на голия склон и отново промъкналите се напред танкове се устремиха с пълна скорост към отбранителната линия. Два от тях, на десния фланг, тоя път успяха да стигнат до окопите. И двата бяха повредени от гранатите, но единият успя да прегази няколко окопа и вече подпален, все още се опитваше да се движи напред, безсилно и яростно тракаше с единствената си оцеляла гъсеница и въртейки куполата си, стреляше, а по нажежената му броня вече стремително пълзяха синкавожълти светулки и зловецът тъмната боя по страните му се лющеше от горещината и се свиваше на тръбички.

Полегатите слънчеви лъчи биеха под каската, трудно беше да гледаш и да се прицелваш в прибъгващите и понякога прикрити от слънцето фигурки. Николай стреляше с къси поредици, като икономисваше патроните, биеше само по прицел, но все пак ослепените му от слънцето очи бяха много уморени и когато бе отблъсната втората атака, той въздъхна и с наслада затвори за кратък миг очи.

— Пак ги натупахме... — чу се отстрани глухият, тоя път по-сдържан глас на Звягинцев. — Жив ли си, Микола? Жив си, нали?

Отлично! Дали ще имаме припаси да ги тупаме докрай — ето къде е бедата. Ти ги биеш, а те пълзят като калпава костенурка към хляб...

Той мърмореше още нещо заглушено и неразбрано, но Николай не го слушаше вече — цялото му внимание бе приковано от ниското, прекъслечно, басово бучене на летящите нейде германски самолети.

„Само това липсваше...“ — помисли той, като тършуваше напразно с очи по небето и проклинаше в душата си слънцето, което му пречеше да гледа.

Северозападно от височината летяха дванадесет юнкерса и се насочваха очевидно към Дон. В първия момент, определил посоката на техния полет, Николай наистина сметна, че самолетите отиват да бомбардират преправата. Той дори въздъхна с облекчение, като помисли набързо: „Размина се!“ Но почти веднага видя как четири самолета се отделиха от строя и като завиха, полетяха право към височината.

Николай се отпусна по-дълбоко в окопа и се приготви за стрелба, но успя да даде само една-единствена поредица срещу стремително и косо летящия над него самолет. Към ревящия вой на мотора се присъедини късият, нарастващ писък на бомба.

Николай не чу разтърсилия земята заглушителен грохот на взрива, не видя тежко отскочилата до него голяма грамада пръст. Сгъстена, напрегната вълна горещ въздух събори в окопа насипа на предния бруствер и силно отметна главата на Николай. С тилната страна на каската си той се удари в стената на окопа така, че подбрадната му каишка се спуска и той изгуби съзнание, полузадушен и оглушен...

Свести се едва след като изсипали на два пъти товара си, самолетите се отдалечиха и германската пехота, започнала трета поред атака, се приближи почти до самата отбранителна линия и се готвеше за решително нападение.

Около Николай гърмеше ожесточен бой. Бойците от полка вече се брояха на пръсти и се държаха с последни сили; огънят им отслабваше — оставаха малцина способни за защита хора; на левия фланг бяха пуснали вече в действие ръчните гранати; останалите живи се готвеха да посрещнат германците с последен удар с щик. А Николай, полузатрупан с пръст, все още лежеше като чувал на дъното на окопа и хълцайки конвулсивно, поемаше въздух и при всяко

издишване бузата му се опираше до струпаната в окопа пръст... От носа му течеше кръв, гъделичкаща и топла. Сигурно отдавна течеше, тъй като бе успяла да засъхне на висулки по мустаците и да слепи устните му. Николай прокара ръка по лицето си и се понадигна. Жесток пристъп на повръщане отново го повали. После мина и това. Той се надигна, огледа се с помътнели очи и разбра всичко: германците бяха близо.

Дълго, мъчително дълго се опитва да пъхне със слабите си ръце нов диск, дълго се привдигаше, като се опитваше да се изправи на колене. Виеше му се свят, киселата миризма на повърнатата храна пораждаше нови пристъпи на повръщане. Ала той преодоля и повръщането, и световъртежа, и отвратителната, обзела цялото му тяло слабост. И почна да стреля, глух и равнодушен към всичко, което ставаше наоколо, властно движен от две най-могъщи желания: да живее и да се бие до последна капка кръв!

Така минаваха минутите, които му изглеждаха като часове. Той не видя как от юг, отвъд дола, срещу германските бронирани коли хвърлиха три танка „КВ“ придружени от пехотата на една моторизирана стрелкова бригада, и с помраченото си съзнание не можа да разбере изведнъж защо, залегнали във верига на някакви си стотина метра от неговия окоп, германците изведнъж отслабиха огъня и почнаха бързо да отстъпват пълзешком, а после станаха и побягнаха в безреда, но не назад, към дола, а на северозапад, към едно дълбоко дъре.

Те се търкаляха на верев по склона като сиво-зелени листа, отбрулени и подгонени от силен вятър, и мнозина от тях също като листа падаха, сливаха се с тревата и вече не ставаха...

Николай разбра какво е станало едва когато, прескачайки изровените от снарядите трапове, край него изтичаха Звягинцев, лейтенант Голошчоков и още неколцина бойци с бледи от злоба и тържествуващи от радост лица. В гърлото му нещо пресипнало заклокочи и също като тичащите край него червеноармейци той се развика нещо, без да чува собствения си глас; искаше му се както по-рано да скочи и да тича заедно с другарите си, но в безплодните си опити да се опрат ръцете му старчески безсилно, жалко се хлъзнаха и се замятаха по неравния край на окопа. Той не успя да се измъкне навън... Облегна гърди върху съборения бруствер и застана, а след

това заплака от ярост и яд за собственото си безсилие и от щастие, че бе се сбъднала мечтата им: не отстъпиха от височината, помощта дойде навреме и ето го, бяга триж проклетият, омразен враг!...

Той не видя как, настигнали бягащите германци чак до дерето, Звягинцев и другите почнаха да ги мушат с щиковете; не видя как, изостанал далече от втурналите се напред червеноармейци, вървеше сержант Любченко, като куцаше тежко с ранения си крак, и държеше в едната си ръка неразвитото знаме, а с другата притискаше към хълбока насочения напред автомат; не видя и това, как капитан Сумсков изпълзя от разрушения от снаряд окоп... Като се опираше на лявата ръка, капитанът пълзеше от височината надолу след бойците си; дясната му ръка, откъсната от снарядни парчета чак от рамото, се влачеше тежко и страшно след него, поддържана с мокър от кръв парцал от рубашката му: от време на време капитанът лягаше на лявото си рамо, а след това пак пълзеше. В бялото му като вар лице нямаше капчица кръв, но той все пак се движеше напред и отмятайки глава, викаше с детински тънък, пресекващ глас:

— Храбреци! Мили мои, напред!... Дайте им да разберат!

Николай не видя и не чу нищо. На мекото вечерно небе току-що бе пламнала първата, трепетно блещукаща звездичка, а за него бе настъпила вече черна нощ — спасителното и продължително безсъзнание.

Запалени от германските самолетни бомби, цяла нощ горяха на корен огромни площи узрели жита, цяла нощ половината небе беше в червено, непомръкващо трепетно зарево и в това осветило степта жестоко сияние на войната синкавата и призрачна светлина на нащърбения месец изглеждаше извънредно мека и може би дори съвсем ненужна.

Миризмата на изгоряло се носеше от вятъра на изток, като придружаваше постоянно отстъпващите към Дон бойци и ги преследваше като тежък спомен. И с всеки километър изминат път на Звягинцев му ставаше по-мрачно на душата, сякаш горчивият, отровен въздух на пожарището се утаяваше не само в белите дробове, но и в сърцето му...

По пътя към переправата се движеха последните части от прикритието, влачеха се натоварените с покъщнина каруци на бежанците; по краищата на междуселския път, дрънкайки с гъсениците си и вдигайки пепелна прах, гръмоляха танкове и щом видяха тия танкове, стадата колхозни овце, подкарани към Дон, ужасени хукваха из степта и изчезваха в нощта. И дълго още в тъмнината се чуваше ситното трополене на малките овчи копита и постепенно затихвайки, дълго още звучаха плачещите гласове на жените и на караците стадата момчета, които се опитваха да спрат и успокоят сащисаните от страх овци.

На едно място, заобикаляйки спрялата на пътя автоколона, Звягинцев откъсна от края на нивата оцелял от пожара клас и го поднесе към очите си. Това беше клас от пшеница „мелянопус“, ръбест и плътен, издуван отвътре от тежко зърно. Черните му мустачки бяха обгорени, кожицата на зърното се бе попукала от горещия дъх на пламъка и целият той — обезобразен от огъня и жалък — бе просмукан от остра миризма на дим.

Звягинцев помириса класа и прошепна нечуто:

— Милият ми, колко си се окадил! Миришеш на дим като циганин... Виж какво те е направил проклетият германец, огън да го гори!

Той грижливо смачка класа в дланите си, олюпи зърното, отвя го, като го пресилваше от ръка в ръка, и го изсипа в устата си, като гледаше да не изтърве нито едно зрънце, а когато почна да дъвче, два-три пъти тежко и пресекливо въздъхна.

През дългите месеци, прекарани на фронта, Звягинцев бе видял много случаи на смърт, на хорска мъка и страдания; бе видял разрушени и опожарени до основи села, хвърлени във въздуха заводи, безформени купища тухли и чакъл на мястото, дето доскоро са се издигали красиви градове; бе видял стъпкани от танковете и осакатени до смърт от артилерийски огън овощни градини, но през цялото време на войната едва тоя ден за пръв път му се случи да види горящо узряло жито в грамадния степен простор — и сърцето му се сви от мъка. Вървеше дълго и преглъщаше неволните си въздишки, а със сухите си очи внимателно гледаше наоколо в здрачната светлина на нощта въгленочерните, опожарени от неприятеля полета, от време на време откъсваше по чудо оцелял нейде край пътя клас от пшеница или ечемик и мислеше колко много народно имане гине сега напразно и каква безмилостна към всичко живо война води германецът.

Само понякога очите му си отпочиваха на незасегнати от огъня зелени разливи от просо и на царевични и слънчогледови посеви, а след това отново и от двете страни на пътя се простираше изгорена земя, така тъмна и страшна в мълчаливата си печал, че от време на време Звягинцев не можеше да я гледа.

Тялото му бе смъртно уморено и молеше за почивка, но обремененият от видяното ум продължаваше да бодърствува и размишлявайки за войната, и за да прогони съня, Звягинцев едва чуто заприказва:

— Ах, германецо, германецо, жалък паразит! Свикнал си ти, калпава гадино, цял живот да тъпчеш и тормозиш чужда земя, но когато войната ни докара на твоя земя, какво да те правим тогава? Тук у нас ти се държиш нахално и дори много нахално, унищожаваш и мирни жени с мирни дечица, а ето, погледни каква грамада от жита си опожарил, че и селата ни разрушаваш с леко сърце... А какво ще стане с тебе, когато войната се прехвърли на твоята фрицовска земя? Тогава огън да те гори, германецо, друга песен ще запееш ти! Сега си седиш в окопите и си свириш на устна хармоника, а тогава ще забравиш и хармониката, ще вирнеш нагоре муцуната си, ще гледаш ей тоя ясен месец и ще виеш с кучешки глас, защото по това време гибелта ще е увиснала на врата ти и вече ще си подушил тая работа! Толкова злини ни стори ти, германецо, толкова много дечица осироти и жени вдовици остави, че непременно трябва да дойдем при тебе и да си разчистим

сметките. Тогава нито един наш боец или командир няма да ти каже милосърдна дума, нито една душа няма да те съжали, тъй да знаеш! Непременно ще доживея до тоя ден, германецо, когато минем с пушек по мръсната ти земя, ще те видя тогава, пълзяща и лепкава гадино, с какъв ръкав ще бършеш сълзите си. Трябва да дочакам това, защото изпитвам страшна злоба към тебе и искам да ти светя маслото, да те претрепя на веки веков в твоето змийско гнездо, а не тук, в някоя наша губерния...

Така вървеше той, като си мърмореше тихо, обръщайки се към незнайния германец, който в тоя момент олицетворяваше за него цялата германска армия и всичкото зло, извършено от нея на руска земя, зло, което Звягинцев бе видял в много случаи през време на войната, зло, което и сега му светеше по пътя със зловещото зарево на пожарите.

Мисленето на глас помагаше на Звягинцев да се бори със съня и на сърцето му ставаше някак по-спокойно при мисълта, че все едно, рано или късно врагът няма да избегне разплатата — колкото и да се стреми сега напред, колкото и да се опитва да отсрочи неминуемата си гибел.

— Ще дойдем у дома ти с разорение, кучи сине, ще дойдем! Щом обичаш да ходиш на гости, трябва да обичаш и да приемаш гости — малко по-високо каза развълнуваният от разсъжденията си Звягинцев.

В това време уморено крачещият отзад Лопяхин сложи ръка на рамото му и попита:

— Какво мърмориш така, комбайнере, като тетерев на харман? Пресмяташ колко жито е изгоряло? Остави, не се мъчи, в главата ти няма такива цифри, с които да можеш да изчислиш тия загуби. Ще трябва да поканим професори по математика.

Звягинцев млъкна, а след това отговори вече с друг, тих и сънлив глас:

— А бе аз пропъждам съня си с приказки... А понеже съм селянин, за житото, разбира се, ми е жал. Боже мой, какво житце е погубено! Сто, па дори сто и двадесет пуда от хектар — това, братко, не е шега работа! Да отгледаш такава житце не е като да накопиеш въглища.

— Житото си расте само, а възлицата трябва да се добиват, ама това не е работа за твоя ум, затуй по-добре ми обясни, защо си говориш сам като луд? Да бе поприказвал с мене, а пък ти си мърмориш под носа и аз си мисля: с ума си ли е тоя човек, или тая нощ го е изгубил съвсем? Да не си посмял вече да разговаряш със себе си, строго ти забранявам тия глупости!

— Ти не си ми началство, та да ми забраняваш! — ядосан каза Звягинцев.

— Лъжеш се, приятелю, тъкмо аз съм ти сега началство.

Звягинцев се обърна вървешком с лице към Лопахин и мрачно попита:

— Отде накъде пък си станал началство?

С опушения си нокът Лопахин почука каската на Звягинцев и каза насмешливо:

— Трябва да мислиш с главата си, а не с това желязо! Питаш защо съм ти началство ли? Ами че ето защо: при настъпление командирът върви напред, така ли е? А при отстъпление се намира отзад, така ли е? Когато отбранявахме оная височина зад селото, моят окоп се намираше на двадесетина метра пред твоя, а пък сега ето вървя след тебе. Понапъни сега глупавата си чутура да разбереш кой от двамата ни е началник: ти или аз? Така че в тоя момент ти си длъжен не да ме нагрубяваш, а, напротив — всякак да ми угаждаш.

— Я, защо пък тъй? — още по-сърдито попита Звягинцев, който зле възприемаше шегите и не понасяше присмехулството на Лопахин.

— Защо ли, дъбова главо? Защото от полка останаха само джумерки и ако повоюваме още малко със същото усърдие както порано и стане нужда да отбраняваме още една-две височинни, в полка ще останем тъкмо трима: ти, аз и готвачът Лисиченко. А щом като останем трима, аз ще се озова в длъжността командир на полка, а тебе, глупака, ще назнача за началник на щаба. Така че за всеки случай не скъсвай приятелството си с мене!

Звягинцев сърдито сви рамо, като оправяше ремъка на пушката си, и без да се обърне, каза сдържано:

— Такива командири като тебе няма.

— Защо?

— Командирът на полка трябва да бъде сериозен човек, самостоятелен в думите си...

— А няма според тебе аз не съм сериозен?

— Ами че ти си дърдорко. Цял живот пуцаш шеги и дрънкаш с езика си като с балалайка. Какъв командир може да стане от тебе? Посмешище, а не командир!

Лопахин леко се изкашля и когато заприказва отново, в гласа му ясно зазвучаха насмешливи нотки:

— Ех, Звягинцев, Звягинцев, колхозна простотия! Има различни командири по ум и характер — между тях има и сериозни, и весели, и умни, и малко смахнати, но началниците на щабове са правени всички по един калъп, всички са праведни умници. Трябва да ти доложя, че в миналите времена е имало такива случаи: командирът глупав като тапа от бутилка, но по характер смел и упорит човек, умее да стъпи на гърлото на ближния си, разбира горе-долу от военното дело и, то се знае, гърдите му изпъчени като на стар врабец, мустаците му засукани, гласът му за команда звучен, умее, братле, да псува до съвършенство — с една дума, Командир-орел и това си е! Но през време на война само с наперена стойка не можеш отиде далеко, съгласен ли си с това?

Звягинцев се съгласи на драго сърце и Лопахин продължи:

— Ето тъкмо в такъв случай на командира дават умен началник-щаб. И току гледаш как работите на нашия командир-орел тръгват много по-добре! Висшето началство е доволно от него, авторитетът му расте и се надига като хлебен квас, всички хвалят командира, всички говорят за него, а началник-щабът — умен, кучето му недно, ама мърляв от скромност — се свира на сянка под командирската слава като цвете под лопуш... Известно време него никой не го тачи, никой не го нарича Иван Иванович, макар че той върши цялата работа, а командирът е само нещо като табела. Ето какви работи са ставали през времето на цар Фараон.

Като се усмихваше доволен, Звягинцев каза:

— Петя, понякога ти пускаш и смислени шеги. То се знае, ако, да речем, се случи аз да ти бъда нещо като началник-щаб, нямаше да ти позволя да правиш всевъзможни глупости! Все пак аз съм сериозен човек, а ти, не се обиждай, ама имаш малко ветрец в главата. Дума да не става, че при мен твоите работи биха вървели по-добре.

Лопахин огорчено поклати глава и каза с укор:

— Ама какъв лош човек си, Звягинцев! Всичките ми думи извъртя в своя полза...

— Как да съм ги извъртял бе? — напрегнато попита Звягинцев.

— Извъртя ги за своя изгода и туйто. Не е хубаво да правиш така!

— Чакай бе, ти нали сам каза, че когато началник-щабът е умен, работите на командира вървят по-добре — каза ли така, или не?

— Казах, казах — с лицемерно смирение отговори Лопехин — от думите си аз не се отричам. Факт е, че когато глупавият командир има умен началник-щаб, работите му вървят по-добре, но в нашия случай с тебе ще бъде тъкмо обратното: от мене ще стане умен командир, а ти, макар че пипето ти е малко, все пак ще ми бъдеш началник-щаб. Сега, разбира се, за тебе е страшно интересно да знаеш защо тъкмо такъв глупак като тебе аз ще назнача за началник-щаб? Ей сега ще ти обясня всичко, не се вълнувай. Първо, ще те назнача само тогава, когато от редниците в полка остане непокътнат само готвачът, вечно проклетият от бога Петка Лисиченко. Него ще произведе стрелец, ще го командувам, а пък ти ще разработваш всевъзможните мои стратегически планове, между другото ще вариш кашица и ще заставаш мирно пред мене като кучи син. Второ, ако, освен Петка Лисиченко в състава на полка останат още барем неколцина бойци, ти ще видиш длъжността начщаб колкото ушите си! Най-много, на което можеш да разчиташ тогава, е службата адютант при моята висока особа. Ще ми бъдеш по съвместителство адютант и ординарец. Ще ми лъскаш ботушите, ще тичаш до кухнята да ми носиш ядене и водка и други такива работи по домакинската част.

Звягинцев, който го слушаше с разочарование, ожесточено се изплю и замълча. Червеноармеецът, който крачеше до Лопехин, тихо се засмя и тогава, както изглежда, вече вбесен, Звягинцев рече:

— Балалайка си ти, Лопехин! Празен човек. Не дай боже човек да служи под твое командване. От такава служба бих се обесил още на другия ден. Та ти за един ден ще надрънкаш толкова много работи, че човек не може ги разбра дори за цяла седмица.

— Я се изразявай по-прилично, че иначе и за ординарец няма да те взема!

— Ти имал ли си някога някаква мъка, Лопехин? — като помълча, попита Звягинцев.

Лопехин се прозина провлечено и рече:

— Имам я и сега, защо?

— Май не ти се познава.

— Та аз не излагам мъката си на показ.

— А каква мъка имаш например?

— Обикновена за днешните времена: германците ми отнеха временно Белорусия, Украйна, Донбас, а сега са заели май и родния ми град, а пък аз там имам жена, стар баща, мината, в която съм работил от детинство... Изгубих завинаги мнозина другари във войната... Разбра ли сега?

— А, виждаш ли какъв човек си ти! — възкликна Звягинцев. — Имаш такава голяма мъка, а все пуцаш шеги. И след всичко това могат ли хората да те смятат за сериозен човек? Не, ти си празен човек, имаш само една външност и нищо повече. Чудя се само: как са те направили брониран изстребител? Да бъдеш брониран изстребител е сериозна работа, това не е за твоя характер, твоят характер е весел, вятърничав, за тебе ще е най-подходящо, да речем, да свириш на някаква тръба в духовия оркестър, да удряш чинели или например да думкаш барабан с полка.

— Звягинцев, опомни се! Кажи, че тия глупости си ги наприказвал в просъница, иначе ще има да видиш! — с престорен гняв изрева Лопехин.

Но Звягинцев вече напълно бе надвил налегналия го сън и продължаваше да говори с увлечение, като от време на време се обръщаше с лице към Лопехин и надничаше в сънливите му, но смеещи се очи.

— А това, че сега не си на мястото си, Петя, е, защото някои военни началници по характер са като тебе, с ветрец в главата. Например защо мене са ме пхнали в пехотата, щом като по специалност съм комбайнер и страшно обичам и уважавам всякакви мотори? Най ми приляга да бъда танкист, а пък аз съм в пехотата и ровя земята като кърт. Или да вземем тебе: на тебе ти прилича само да биеш барабан и да веселиш хората с музика, а пък за едната хубост са те направили брониран изстребител и отгоре на това служиш като първи номер. А пък има и по-интересни истории. Нашата част, в която попаднах отначало, се сформира в едно градче на Волга, там имаше и един запасен казашки кавалерийски полк. И ето че пристигна попълнение от Дон и от бившата Ставрополска губерния. Зачислиха казаците и ставрополците при нас в пехотата — казаците станаха сапъори, телефонисти и дявол знае още къде не ги напъхаха, а от

Ростов пристигнаха мобилизирани занаятчии — тях ги бутнаха в кавалерията, облякоха им казашки панталони с червени лампази, сини мундири и така нататък. И ето казаците тракат с брадвите, учат се да правят мостове и въздишат, като гледат конете, а ростовци — до един майстори преди войната, било дърводелци, било бояджии или разни други такива подвързвани — сега се въртят край конете, боят се да ги доближат, защото в мирно време може само насън да са виждали коне! А в полка бяха докарали коне от Салските калмицки степи — тригодишни кончета, необучени, сиреч съвсем необяздени. Разбираш ли каква беше там? И смях, и сълзи! Горките дърводелци бояджии, като почнат да оседлават някой необязден кон, съберат се няколко души около него, а той, проклетникът, цвили, рита напред и назад, хапе или току падне на земята и се търкаля като някои развратни жени, които падат в несвяст... Редно ли е това, а? Веднъж стоях на пост при железопътния склад и видях как изпращаха на фронта маршевия ескадрон. Ескадронният командир командува да оседлават конете, а от сто и петдесетте бойци около тридесет души ей такива ростовски бояджии и дърводелци не умеят да сложат както трябва седлото на гърба на коня, бога ми, не лъжа! Ескадронният се хвана с ръце за главата и запсува така, че пушек се вдигна, а какво са виновни тия дърводелци бояджии? Ето, братленце, какви работи стават! А всичко е поради това, че понякога се случват такива командири, като тебе, с вятър в главата.

— За беля те закачих — с престорена въздишка каза Лопяхин. — Закачих те, а ти сега почна да дрънкаш не врели-некипели, измисляш ги разни и ме врънкаш за щяло и нещяло, и го правиш само за да докажеш, че от мене няма да излезе командир. Но аз напук на всичко ще стана командир и тогава ще те излекувам от тия щуротии, ще те изтегля като конец и през иглено ухо ще те прокарам! Преди да го изпратят в болницата, Коля Стрелцов ми поръча да те наглеждам. „Наглеждай, рече ми, тоя шантав човек, Звягинцев, че, току-виж, го убили поради глупост.“ Та затова се и грижа за тебе. Я чакай, мисля си, да го заприказвам, да го отвлека от мрачните мисли. А сега съжалявам, че те закачих. Сега вече мисля как да ти запуша устата, та да помълчиш мъничко... Искаш ли да подъвчеш сухар?

— Дай ми един.

— На̀ ти два, само млъкни и не се препирай с мене. Страшно не обичам, когато подчинените ми противоречат.

Звягинцев се изкикоти, но все пак взе сухара и като отхапваше с хрускане, заприказва сънливо:

— Виж, Микола Стрелцов беше истински, сериозен човек, а не дрънкало като тебе. Лъжеш, че той ме е нарекъл шантав човек. Той много ме обичаше, пък и аз него. С него винаги разговаряхме и за семейния живот, и за всичко изобщо. Виж, от него би излязъл командир, защото той е самостоятелен в думите си човек, много грамотен — преди войната е работил като агроном. Заради сериозния му характер го е изоставила дори жена му. А ти какво си? Миньор, въглищна душа, ти можеш само да копаеш въглища и да стреляш както дойде, криво-ляво, с дългата си пушка...

Звягинцев говори още дълго за качества на Стрелцов, а след това речта му стана по-тиха, по-несвързана и той млъкна. Известно време вървеше, ниско навел глава, като се препъваше, и изведнъж се олюля силно, излезе от редиците и тръгна настрана. Лопахин видя как, докато вървеше, краката на Звягинцев почнаха бавно да се подгъват в коленете и разбра, че Звягинцев е заспал и още малко и ще падне. Като настигна тичешком другаря си, Лопахин го улови здраво за лакътя и го разтърси.

— Дай заден ход, храбри войниче, няма защо да разваляш походния ред — ласкаво му каза той.

И толкова неочаквани и необичайни бяха тия топли нотки в грубия глас на Лопахин, че като се свести, Звягинцев го погледна внимателно и попита пресипнало:

— Май че съм задрямал, а, Петя?

— Не че си задрямал, а си заспал като стар кон в хамут. Ако не бях те уловил преди малко, щеше да заореш по очи. Силата ти май е конска, ама умираш за сън.

— Това е вярно — съгласи се Звягинцев. — Пак мога да заспя на крака. Щом видиш, че навеждам глава, моля ти се, тупни ме по гърба, хем по-силно, че иначе няма да чуя.

— А, това, виж, ще го направя с удоволствие, ще те тупна здравата с приклада на пушката между плешките — обеща Лопахин и като прегърна Звягинцев през широкото рамо, подаде му кесията си: —

На, Ваня, свий си цигара, та да се разсъниш. Така сънлив си много жална картинка, също като пленен румънец и дори още по-лошо.

Като вървеше покорно след Лопахин, Звягинцев нерешително подържа кесията в ръка и каза със съжалителна въздишка:

— Тютюнът ти е само за една цигара, вземи си го, не искам да те подяждам. Хептен загазихме с тютюнеца...

Лопахин избута ръката на другаря си и сурово рече:

— Запали и не разсъждавай! — И като се мъчеше безуспешно зад престорената суровост да скрие свенливата мъжка нежност, завърши: — За добрия другар не ти се свиди да дадеш не само последния си тютюн, но по някой път не ти е жал да пожертвуваш дори и последната си капка кръв... А ти си другар на място и добър войник, не бягаш от танковете, действуваш майсторски с щика, воюваш със злоба, и то до такава степен, че едвам се държиш на краката си. А аз ужасно уважавам такива неравнодушни, които се бият до последни сили: с тия подлеци германците трябва да се воюва по сделната система, хванал ли си се — карай до победоносен край, тук няма място за хладнокръвно надничарство. Така че пуши, Ваня, и да ти е сладко. И после знаеш ли какво? Моля ти се, не се засягай от моите шеги, отде знаеш дали с шеги не ми е по-леко и да живея, и да воювам?

Дали последната щипка тютюн, получена в трудна минута от другаря, или ласкавите нотки на приятелско съчувствие, прозвучали в гласа на Лопяхин, а може би и острото чувство на самота, което изпитваше, след като с попътна двуколка бяха откарали Николай Стрелцов в медсанбата, но нещо подтикна Звягинцев да се сближи с Лопяхин.

На разсъмване, когато остатъците от полка се вляха в съединението, което бе заело отбранителна позиция при подстъпите на преправата, Звягинцев вече другояче, а не както по-рано, поглеждаше Лопяхин, който нагласяваше резервна позиция. Самият той, както винаги с пъшкане и с псувни срещу твърдата почва и горчивия войнишки живот, бързо си изкопа окоп, а после се приближи до Лопяхин и като се усмихваше с крайчеца на устните, каза:

— Я дай да ти помогна, че на бъдещия командир на полка е някак си неудобно да се рови в земята... — И като плю на ръцете си, грабна лопатата.

Лопяхин с мълчалива признателност прие помощта на Звягинцев, но след няколко минути вече му викаше началнически, като не го оставяше на мира с неприлични шеги, и потупвайки с длан горещия и мокър от пот гръб на новия си приятел, казваше:

— Копай по-дълбоко, богомолецо Иване! Защо като старец се въртиш повече отгоре? При копането, както и в любовта, трябва да се достига определена дълбочина, а ти се въртиш все отгоре. Повърхностен човек си ти, затова и жена ти рядко праща писма, не може да си спомня нищо хубаво за тебе, червенокосия дявол...

Сухият жилав Лопяхин работеше с професионална миньорска сръчност и бързина, почти без да си почива и да губи време за пушене. На мургавото му лице с просмукан в порите синкав въглищен прах блестяха като сълзички капчици пот, тънките му ядни устни бяха плътно стиснати. Той сръчно изчовъркваше с лопатата намиращите се в глинещата почва камъни, а когато някой едър камък не се поддаваше на усилията му, прецеждаше през стиснатите си зъби такива цветисти, засукани псувни, че дори Звягинцев — голям специалист по тая част — за миг се изправяше учудено, клатеше глава и облизвайки пресъхналите си устни, казваше с укор:

— Господи, боже мой, колко много те бива за псувни, Петя! Да бе псувал поне по-рядко и не така пиперлия. Псуваш не като хората, а

сякаш се изкачваш нагоре по стълба — току-виж, не си усетил, когато стъпиш на последното стъпало...

Лопахин скъпернически оголваше в усмивка белите си зъби и бляскайки с присмехулните си светли очи, казваше:

— Зависи, братле, кой кого е свикнал по-често да споменава. Ето ти на всяка дума казваш — „господи боже мой“, моята пък любима приказка е друга... И после, ти нали си селендурин, возил си се на комбайн и си дишал чист кислород. От физическия труд твоите нерви са в ред, къде можеш се научи да псуваш? А пък аз съм миньор, преди войната в забоя съм изкарвал триста на сто над нормата в денонощие. Триста процента не могат да се изкарат само с груба сила, без да вложиш ум — значи, моят труд трябва да се смята вече умствен труд. Та както у всеки човек на умствения труд и моите интелигентни нерви са се разклатили и затова понякога за свое успокоение тегля по една псувня, както му е редът. А ти, ако твоето благородно възпитание не ти позволява да изслушваш моите облекчителни думи, запуши си ушите с памук: в мирно време, за да не оглушеят от стрелбата, артилеристите правели тъкмо така — разправят, че това помагало...

След като приготви резервната позиция, Лопахин намисли да съедини двата окопа със свързваща траншея, но умореният Звягинцев решително запротестира:

— Да не смяташ да зимуваш тука, а? Няма да копая.

— Може и да не зимувам, но аз трябва да се залостя тук, докато другите прехвърлят реката. Нали видя колко много техника мина нощес към преправата? Там е работата я! Не мога да оставя всичкото това имане на германците, съвестта ми на добър стопанин не ми позволява. Разбра ли? — с необичайна сериозност каза Лопахин.

— Ама ти си пощурял, Петя! Кога ще можем да изкопаем, четиридесет метра канавка? Залости се както искаш без траншея — за какъв дявол ти е тя? При нужда, когато те назорят, ще препълзиш и без траншея, ще препълзиш като нищо! Е, какво ми завираш лопатата в зъбите? Казах ти — няма да копая повече, и толкоз. Да не съм ти сапъор, а? Няма го майстора да си хабя силите напразно. Щом искаш, направи си сам свързваща траншея, изкопай я, ако щеш, дълга един километър, но аз, братко, прощавай, не мога да копая!

— Но нима, за да сменя позицията, трябва да пълзя по това голо място? — С величествен жест Лопахин показа голата земя, едва

покрита с хилава тревица. — Още с първата поредица ще ме забият като гвоздей в земята и ще направят пържоли от мен. Виж каква била хорската благодарност: ти го защищаваш с гърди от танковете, а него го мързи да човъркне още веднъж с лопатата... Върви по дяволите, ще го изкопаем и без тебе, само че те предупреждавам предварително: стана ли командир, не чакай да те представя за орден — както и да скачаш, колкото и да се стараеш да се отличиш, ако щеш дори да ядеш живи фрицовете, пак няма да получиш нищо!

— Намерил си с какво да ме плашиш — уморено усмихнат каза Звягинцев, но все пак, макар и с видимо нежелание, се залови за лопатата.

Докато той и вторият номерен Александър Копитовски — млад несвъртлив момък с широко като капак на печка лице и с увиснал изпод пилотката къдрав перчем — чистеха лопатите от полепналата по тях глина, Лопахин излезе от окопа и се огледа наоколо.

Синкава роса плътно покриваше тревата, като прегъваше тежко към земята стебълцата, отрупани с увехнали листа. Слънцето току-що бе изгряло и там, дето зад далечните тополи се виждаше белезникавата лъкатушка на Дон, ниско над водата се стелеше мъгла и крайбрежната гора, забулена до подножието от мъгла, сякаш се къпеше в пенливи струи, също като напролет, при топенето на снега.

Отбранителната линия минаваше по покрайнината на селището. Събраните в рота остатъци от полка заемаха участъка близо до дългото, покрито с червени керемиди здание с голяма разградена градина до него.

Лопахин дълго гледа наоколо, пресмята разстоянието до гребена на виждащата се напред височинка, набелязва ориентири, а след това каза със задоволство:

— Ама че ме бива за оглед! Това не е позиция, а прелест. Оттук ще бия тия дойч-брони така хубаво, че от танковете ще лети само талаш, а от танкистите — месо, смесено с опърлена козина.

— Сега си храбър — ехидно каза Сашка Копитовски, като се изправи. — Стана храбър и весел, когато знаеш, че освен нашата пушка тук има още, дявол знае колко, има и противотанкови оръдия, а пък вчера, когато танковете потеглиха срещу нас, лицето ти побледня...

— Аз побледнявам винаги когато те ме нападат — направо призна Лопяхин.

— А беше се развикал срещу мене със същински козешки глас: „Готви патрони!“ Като че ли и без да ми кажеш не знам какво да правя! И твоите нерви излязоха дамски...

Лопяхин не отговори и се послуша. НеЙде иззад градината се зачу женски възглас и звъntenето на стъклени съдове. Разсеяно блуждаещият поглед на Лопяхин изведнъж се оживи и проясни, вратът му се източи, той леко се наведе напред, напрягайки слуха си, целият превърнат във внимание.

— На кого правиш тая кучешка стойка, дивеч ли надуши? — засмян попита Копитовски. Но Лопяхин не отговори.

Измокрен от росата, червеният керемиден покрив на бялото здание смътно блестеше. Полегатите слънчеви лъчи позлатяваха керемидите и сияеха като небесна дъга в прозорците. В пролуките между дърветата Лопяхин видя две женски фигури и тутакси в ума му узря едно решение.

— Сашка, ти постой на стража за интересите на родината, а пък аз ще се шмугна за малко в това керемидено заведение — каза той на Копитовски и му намигна.

Копитовски учудено вдигна пепелявосивите си напрашени вежди и попита:

— Какво ти припари?

— Имам предчувствие, че ако това здание не е училище или диспансер за туберкулозни, оттам ще можем да си набавим нещо привлекателно за закуска.

— Там е по-скоро ветеринарна лечебница — като помълча, каза Копитовски. — Ясно, че е ветеринарна лечебница и оттам, освен овча шуга или краста не можеш получи друго за закуска.

Лопяхин презрително присви очи и попита:

— Защо пък да е... лечебница, и то ветеринарна? Да не ти се е присънило, ясновидецо?

— Защото зданието е извън селището, а освен това преди малко там мучеше някаква крава, и то доста жално — сигурно са я докарали на лечение.

Малко разколебан в предчувствието си, един миг Лопяхин си подсвирваше разочаровано и меланхолично, но в края на краищата все

пак реши да отиде.

— Ще ида на разузнаване — бодро рече той. — А пък ако старшината или някой друг попита къде е Лопяхин, кажи му, че съм отишъл по нужда, кажи, че ужасно ме присвива коремът и може би дори имам дизентерия.

Като се сгърби, влачейки крака и сгърчил страдалчески физиономията си, Лопяхин заобиколи окопа на лейтенант Голошчоков, отмина телефонистите, които обтягаха жица до командния пункт, и се шмугна в градината. Но още щом вишневите дървета го скриха от чужди погледи, той се изправи, позатегна колана си, лекомислено накриви каската и като стъпваше нехайно с кривите си крака, се запъти към гостоприемно разтворената врата на зданието.

Още отдалеч той видя шетащите край сайванта жени, редиците блестящи на слънцето бели гюмове и стигна до решителното убеждение, че пред него се намира или маслозавод, или кравефермата на колхоза. Но колко голямо беше огорчението му, когато, скочил пъргаво през плета, неочаквано откри край сайванта един снажен старец, който нареждаше нещо на жените. Когато искаше да изкара нещо, Лопяхин винаги предпочиташе да има работа с жени. Твърдо вярваше в добротата и восъчната мекота на женското сърце и въпреки доста честите любовни несполуки, вярваше и в собственото си обаяние... Колкото до старците, той чисто и просто не ги обичаше много, кой знае защо, ги смяташе всички без изключение за скръндзи и отбягваше да се обръща към тях с каквито и да било молби. Но сега беше просто невъзможно да отмине стареца: по всичко личеше, че тъкмо той беше тука отговорникът.

Със свито сърце, като пожела мислено на абсолютно невинния старец по-скорошна и благополучна смърт, Лопяхин се запъти към сайванта, но вече не с предишната игрива и безцеремонна походка на върл покорител на женските сърца, а със строга строева крачка, като предварително оправи каската на главата и угаси веселите пламъчета в очите си.

Погледнал бегло правите рамене и непревития гръб на стареца, Лопяхин помисли: „Сигурно е служил като фелдфебел тоя брадат дявол. Ще трябва да го спечеля с почитителност, само така.“ Преди да се приближи на няколко крачки, той тракна токове, поздрави и козирува така, сякаш пред него стоеше най-малкото командир на

дивизия. Сметката му се оказа безпогрешна: това очевидно направи впечатление на стареца, той също опря възлестата си длан до козирката на избелялата казашка фуражка и не по-малко почтително отговори с еквив бас:

— Здраве желая!

— Какво е тук, дядо, колхозна конюшня ли? — попита Лопехин, като сочеше с наивен вид краварника.

— Не, това е нашата кравеферма. Стягаме се за отстъпление...

— Късно сте се накарнали — строго каза Лопехин. — Трябвало е да помислите по-рано за това.

Старецът въздъхна, погладя брадата си и като гледаше нейде край Лопехин, каза:

— Ами че вие, смели войни, много скоро дотичахте до нашето село... Онзи ден радиото предаваше, че се водели уж боеве край Росощ, но не успяхме и да се озърнем — и ето ви вече до нашите дворове, а сигурно и германеца влачите след себе си.

Разговорът почна да добива явно нежелателна за Лопехин насока и той майсторски го прехвърли на друга тема, като попита угрижено:

— Нима още не сте прехвърлили кравите отвъд Дон? Сигурно имате хубави, породисти крави?

— Кравичките в нашето стопанство си ги бива, това не са кравички, а злато! — с възторг се обади дядото. — Ние ги пуснахме да преплават още снощи, а ето сега превозваме имуществото, но ще можем ли да го превозим, или не — не зная, защото на брода е такава навалица, че не дай си боже! Вече от два дни германецът хвърля бомби по моста, разрушава го, когато улучи, а там са се събрали хиляди всякакви военни машини, до моста командирите са се хванали гуша за гуша, къде ще можем ние да минем с нашите партушини...

— Да, това е сложна работа — потвърди Лопехин. — Но вие не се вълнувайте много, драги дядо, нашият геройски полк се е наел да държи отбрана — значи, можете да бъдете уверени, че германците няма да могат да минат отвъд Дон. Ние още тук ще им пуснем, както си му е редът, кръвчица.

— Ако тук стане бой, ще загине нашето село, всичко ще изгори — с трепнал глас каза старецът.

— Да, дядо, както изглежда, селото ви ще пострада, но ние ще го отбраняваме до последна възможност.

— Господ да ви помага — сърцато каза старецът и понечи да се прекръсти, но като погледна отстрани Лопяхин, накичените му с медали гърди, не стигна с ръка до челото и почна важно да глади прошарената си широка брада. — Значи, вашата част копае окопи зад градината? — попита той, като помълча малко.

— Тъй вярно, дядо, нашата. Копаем, залягаме здравата, но устата ни току пресъхва... — Лопяхин дипломатически млъкна, но старецът очевидно не разбра загатването. Той продължаваше да глади брадата си, гледаше доячките, които товареха гюмовете на каруцата, и изведнъж, зверски изпулил очи, извика кресливо:

— Глашка, да те вземат мътните, защо и досега я няма кобилата? Като почнат германците да стрелят с оръдията, тогава ли ще се разбързате?

Пълната снажна доячка с малинови устни и големи гърди метна поглед към Лопяхин, пошепна нещо на жените — и те се засмяха тихо, а след това вече, без да бърза, отговори:

— Скоро ще я доведат, Лука Михалич, не се безпокой, ще успееш да откараш бабичката си до Дон...

Без да откъсва очи, Лопяхин гледаше очарован доячката, примижал уж от силното слънце. С видимо усилие той откъсна поглед от мургаво руменото женско лице, въздъхна и, кой знае защо, изведнъж попита с пресипнал глас:

— Ами хубаво ли си живееше преди войната колхозът, дядо? Вашите хора са добре охранени...

— Живеехме си прекрасно, имахме и училище, и болница, и клуб, и всичко друго, да не говорим за храната, всичко имахме изобилно, а сега ще трябва да изоставим всичко това природно. При какво ще се върнем? При изгорени пънове, това едно на ръка — покрусено рече старецът.

При други обстоятелства Лопяхин може би щеше да прояви съчувствие към чуждото нещастие, но сега нямаше излишно време и затова предприе още една крачка, за да накара стареца да се досети за целта на идването му.

— Водата в кладенеца е соленичка. Копаем окопи, страшно ни се пие вода, а водата просто за нищо не я бива. Как тъй нямате хубава вода? — с укор каза тон.

— Соленичка ли? — учудено попита старецът. — Та вие от кой кладенец сте вземали вода?

Лопахин не бе пил вода в това село и, разбира се, не знаеше къде се намира кладенецът, затова неопределено махна с ръка към училището, което се виждаше зад дърветата. Старецът се зачуди още повече:

— Чудна работа! В училищния кладенец е най-хубавата вода в околността, цяло село взема оттам за пиене. Как тъй се е развалила сега? Вчера донесоха вода оттам, лека, хубава беше, и аз я опитвах.

Той впери очи в земята, потънал в размисъл, а Лопахин с досада изпъшка каза:

— Пък и на нас, дядо, не ни позволяват да пием непреварена вода, за да се предпазим от диария и други стомашни разстройства.

— Нашата вода може да се пие и непреварена — упорито каза старецът. — Ние всяка година чистим кладенеца, цяло село пие от него и никой през живота си не е боледувал от корем.

Лопахин изчерпа всички възможности да подсети по деликатен начин недосетливия старец и понеже се отчая, почна направо:

— Може ли у вас да се намери прясно млечице или поне краве масло?

— А, за тая работа, синко, трябва да се обърнете към завеждащата кравефермата. Ето я там стои при доячките, с лунички една, кръгличка, със сиво шалче.

— Ами вие... какъв сте по чин? — смутено попита Лопахин.

Старецът отвърна с гордост, като гладеше брадата си:

— От три години вече работя тук като коняр. Работя здравата — дай боже всекиму, и коситбата мене чака, и наглеждането на имота, и в стопанството оправям всичко както трябва. Тая година ми дадоха награда...

Той каза още нещо, но Лопахин ядосано се шляпна с длан по каската и като мърдаше беззвучно устни, тръгна към жената, увита със сив шал.

Завеждащата се оказа простодушна и отстъпчива жена. Тя изслуша внимателно молбата на Лопахин и каза:

— Ние отпуснахме за ранените в болницата сто и петдесет литра мляко и масло, остана ни още малко и няма да го носим със себе си. Достатъчни ли са два гюма мляко за вашите бойци? Глаша, отпусни на

другаря командир два гюма мляко, от издоеното снощи, и ако е останало в ледницата, дай му и два-три килограма масло.

Доволен и твърде поласкан, че го помислиха за командир, Лопахин сърдечно стисна ръка на добрата завеждаща и пъргаво слезе в ледницата. Поемайки от ръцете на доячката студените, запотени от леда гюмове, той каза с възхищение:

— Не знам как се казвате по баща, Глаша, но вие сте прелест, а не жена! Чисто и просто разбит каймак, и нищо друго! Както съм изгладнял, мога да ви изям цялата наведнъж: да си мажа по мъничко на хляба и да ви дъвча дори без сол...

— Ех, чак пък толкова — сурово отговори непристъпната доячка.

— Няма защо да скромничите, несъмнено хубава е Глаша, но не е наша, ето къде е цялата беда! И от какво сте напълнели така, дали от прясното или от подквасеното мляко? — продължаваше да се възхищава Лопахин.

— Вземи гюмовете и да вървим. За маслото ще дойдеш после.

— Съгласен съм с вас да седя цял живот в тая ледница — убедено каза Лопахин.

Като се озърна крадешком към полуотворената врата, той се опита да прегърне налятата доячка, но тя леко отстрани ръката на Лопахин, посочи му големия си мургав юмрук и се усмихна дружелюбно:

— Внимавай, момко, от това ще изстинеш по-скоро, отколкото от леда. Аз съм строга вдовица и не обичам тия глупости.

— От такава вдовица съм съгласен да понеса всякакви щети, но нямам намерение да отстъпя, и без това ми дойде до втръсване от отстъпление — смирено каза Лопахин и упорито посегна към доячката, към засмените ѝ малинови устни.

Ала в тоя момент обкованата с тръстика врата на ледницата без време се разтвори широко, в отвора се появи тъмна фигура и един креслив старчески бас се развика:

— Гликерия! Къде остана там? Да не би полите ти да са замръзнали за леда, а? Идвай по-скоро и веднага да ми докараш кобилата!

Лопахин отскочи настрана, като чумосваше тихо и подрънкващо с гюмовете, почна да се изкачва по хлъзгавите от влагата стъпала. Вече

на изхода на ледницата той почака доячката, която вървеше след него и все още лукаво се усмихваше, и попита:

— Ще се оттеглите ли отвъд Дон, или ще останете? Интересувам се за всеки случай.

— След малко заминаваме, войниче. Ще дойдеш ли с нас?

— Засега не — значително по-сухо каза Лопехин, но тутакси пресипналият му глас отново доби гукаща, гълъбова мекота: — Ами ако се наложи, къде ще се срещнем, Глашенка?

Като се смееше и с твърдото си рамо отблъскваше Лопехин от вратата, доячката отговори:

— То май че няма и смисъл да се срещаме, но щом ти се поревне да ме видиш, ще ме потърсиш в гората отвъд Дон. Ние няма да се оттеглим далеч от нашето село.

Въздишайки и проклинайки в душата си чергарския войнишки живот, Лопехин се затътри към градината, натоварен с гюмовете. Доця му се още веднъж да погледне вдовицата, такава сурова на вид, но с чудно ласкави, червеникави искрици в очите. Той се обърна и за малко не падна, като се препъна о една ботруна, и веднага подире му полетя и проникна чак до сърцето му кръшен женски смях...

В окопа, без да се откъсне, Лопехин дълго пи направо от гюма студената животинска влага, а след това — натезжал от изпитото мляко и по детски щастлив — възложи на Копитовски да разпреди между бойците от ротата млякото по една котелка на човек и му поръча строго да не отmine и другите, ако остане повече мляко. Самият той се приготи отново да иде пак, но Копитовски го посъветва да не ходи:

— Ще се кара старшината, не отивай!

Лопехин се усмихна мечтателно и каза:

— Абе и мен не ми се отива, но краката ми сами ме влекат... Там има една такава доячка Глаша, че ако не беше война, щях да се съглася цял живот да седим с нея под корема на кравата и да дърпаме цицките.

Присвил очи, като закриваше уста с черната си длан, Копитовски попита с прекъсван от смях глас:

— Кой цицки да дърпаш?

— Това не е важно — разсеяно отговори Лопехин, като се замисли за нещо.

Погледът му се хлъзгаше по зелените корони на дърветата и се спираше задълго върху червения керемиден покрив на млекофермата.

— Внимавай да не си изпатиш днес от старшината. От вчера е нещо зъл като дворно куче — предупреди го Копитовски.

Лопахин махна с ръка и рече разпалено:

— Върви по дяволите с твоите съвети заедно със старшината! Защо не ме оставя да мръдна на една крачка? Кажи му — Лопахин отиде за масло, почерпи го с мляко, и туйто. А пък ако се опита да се заяде с мене, ще му изпея една панихида! Не мога повече да ям кашата на Лисиченко, от нея ми се обажда язвата. Нека дават полагащата се дажба според устава на Микоян, тогава няма да шмекерувам. Да не би да съм ненормален, та да се откажа от кравето масло, щом добри хора сами ми го предлагат? На противника ли да го оставят, а?

— Е, щом дават масло, няма защо да дремеш, върви — припряно се съгласи Копитовски.

След малко Лопахин вече крачеше по познатата пътечка в градината, слушваше се в утринните гласове на птиците и с наслада вдишваше сладникавата и нетрайна миризма на мократа от росата трева.

Въпреки че няколко денонощия поред почти не бе спал, не бе си дояждал и с боеве бе направил уморителен марш от двеста и няколко километра, тая сутрин той беше в прекрасно настроение. Много ли му трябва на човека на война? Да се отдалечи малко повече от смъртта, да си отпочине, да се наспи, да си хапне хубавичко, да получи писъмце от къщи, да си попуши спокойно с някой приятел — ето я готова скорозрейната войнишка радост. Наистина тая сутрин Лопахин не бе получил писмо, но затова пък през нощта им бяха дали дългоочаквания тютюн, по една кутия месна консерва и напълно достатъчно количество боеприпаси; преди разсъмване бе успял малко да си дремне, а след това, поосвежен и бодър, копаеше окопи и убедено мислеше, че тук, при Дон, най-последно ще свърши това горчиво отстъпление и затова тоя път работата съвсем не му се стори така досадно омразна, както се случваше по-рано; от избраната позиция той остана твърде доволен, но още по-доволен беше от това, че си пийна до насита мляко и срещна тая чудна с хубостта си вдовица Глаша. Дявол да го вземе, щеше да бъде, разбира се, много по-добре, ако бяха се запознали с нея нейде на почивка — тогава той щеше да успее да се прояви напълно и да си поживее както едно време, ала и тая кратка среща му достави няколко приятни минути. А по време на войната той

бе свикнал да се задоволява с малко и да се примирява с всякакви загуби...

Като се усмихваше на мислите си и тихичко си подсвирваше, Лопахин вървеше по пътеката, отместваше с крака натежалите от росата клюмнали листа на лопушите и отначало не обърна внимание на едва доловимото ниско пресежливо бумтене, което се чуваше нейде иззад хълма, но скоро бумтенето стана по-ясно и Лопахин се спря и се послуша. По звука той определи, че идват германски самолети и почти тутакси чу провлачен глас: „Въздушна трево-га-а!“.

Лопахин изведнъж се обърна и хукна към окопите. Само за миг му хрумна тъжната мисъл: „На ти тебе масълце, на ти и Глаша...“, но след това, колкото и чувствителна да беше тая двойна загуба, за дълго забрави за нея...

Изникнали малко по-високо от чертата на кръгозора, четиринадесет германски самолета стремително се приближаваха. Лопахин още не бе успял да дотича до окопа си и от училищната градина звънливо гръмнаха зенитните оръдия. Тъмносивите венчета на избухванията пламнаха малко пред и по-ниско от първите самолети. След това експлозиите на зенитните снаряди почнаха да се множат и местейки се по безоблачното небе, заплуваха редом със самолетите, като разцепваха строя им и ги караха да сменят посоката.

— Единият свърши! — възторжено изрева Сашка Копитовски.

Лопахин скочи в окопа и когато вдигна глава, видя как водещият самолет нелепо се изкриви на крилото си, забули се с черен дим и почна да пада полегато. С бурно свистене и вой, обвит от дим и пламък, той се понесе над линията на окопите и се възпламени от собствените си бомби, като се удари о трамбованата земя на селския мегдан. Грохотът от взрива беше толкова силен, че Лопахин за миг затвори очи. А след това обърна светналото си лице към Сашка и каза:

— Ама че хубава плънка имал... Да можеха тия поднебесни дяволи, зенитчиците, да стрелят винаги така.

Още един самолет от пряко попадение на снаряд се пръсна на парчета във въздуха и падна вече далеко от селото. Останалите успяха да се промъкнат към преправата. Посрещнати от огъня на картечниците и втората зенитна батарея, разположена до самата преправа, те хвърлиха безредно бомбите си и поеха право на запад, като заобиколиха опасната зона.

Още не бе успял да се слегне вдигнатият от фугасните бомби прах и иззад хълма се появи втора вълна германски бомбардировачи,

тоя път вече тридесетина самолета. Четири от тях се отделиха и завиха към отбранителната линия.

— Идат срещу нас — през стиснати зъби рече с трепнал глас Сашка. — Гледай, Лопяхин, това са пикиращи самолети, ей сега ще почнат да падат... Ето ги, почнаха!

Леко побледнял, насочил пушката и здраво опрял крак в долната издатина на окопа, Лопяхин се целеше старателно. Светлите му очи бяха толкова плътно присвити, че като хвърли поглед към него, Сашка видя само мъничките му, сякаш с нож прорязани цепки на очите, с дълбоки бръчици по краищата на покритите с черна кожа очни вдлъбнатини.

— На три корпуса... на три и половина... на четири вземи напред! — посред оглушаващото виене на моторите успя да извика обърканият Сашка.

Лопяхин като през сън чуваше възгласа му и познатия дрезгав глас на лейтенант Голошчоков, който на висока нота извика обичайното: „По самолетите на противника!...“ Той успя да стреля и да усети с рамото и с цялото си тяло тежкото ритане на пушката и за частица от секундата успя да осъзнае и това, че не улучи. За миг се чу познатото отвратително свирене на бомба, което се сля с оглушителна експлозия. По каската, по унижено превития гръб на Лопяхин като едър град силно забарабаниха буци отхвъркнала и падаща пръст, в ноздрите му нахлу и спря дишането му лютивата металическа миризма на изгорелия експлозив. Бомбите се пръскаха често край линията на окопите, но много по-голям брой експлозии ставаха зад окопите, в училищната градина. Надвил себе си, Лопяхин вдигна глава, през мътнокафявата пелена на развихрилия се прах видя отляво полетелия към синьото небе самолет, различи дори пречупения кръст на опашката му и се разгъна като пружина, яростно скръцна със зъби и отново се наведе над пушката...

— Стреляй в този мръсник! Стреляй по-скоро!... — треперейки трескаво, викаше на ухото му Сашка.

Не, тоя път Лопяхин не можеше, нямаше право да не улучи! Той целият сякаш се вкамени, само ръцете му, силни като желязо ръце на забойчик, слети в едно с пушката, се движеха вляво и присвитите му очи, налети с кръв и пламнали от омраза, се хлъзгаха пред издигащия се във висината самолет и вземаха необходимата преднина. И все пак

той не улучи и тоя път... Устните му ситно затрепериха, когато видя как самолетът, набрал нужната височина и с рев свърнал обратно, отново почна да пикира над окопите...

— Дай ми патрон! — с хрипящ глас извика той.

„Ю-87“ рязко се снишаваше, като обливаше жълтите гнезда на окопите с огън от всичките си картечници. Насреща му, задъхвайки се яростно, стреляше ръчната картечница на сержант Никифоров, често чаткаха изстрели от винтовки, ситно и глухо, сливайки се в едно, тракаха поредици от автомати. Лопяхин изчакваше. Той непрекъснато наблюдаваше самолета, който слизаше надолу с нисък, повлечен и нарастващ вой, и същевременно слухът му неволно фиксираше всички разнородни звуци на стрелбата и съкрушителния грохот на фугасните, които се сипеха в училищната градина до огневите позиции на зенитната батарея, и честите гърмежи на зенитните оръдия, и кръшните картечни трели. Той успя да различи дори няколко изстрела от противотанкови пушки. Очевидно не само той дебнеше с противотанкова пушка нахалния пикиращ самолет.

— Какво се вкамени?! Питам те — какво се вкамени? Да не си ранен?! — викаше Сашка.

Но без да откъсне поглед от самолета, Лопяхин само изпсува късо и страшно и Сашка, като се убеди, че Лопяхин е жив и невредим, приклепна на грапавото дъно на окопа, отрупано с буци пръст.

При второто налитане, вдигайки прах, кипящата картечна струя чисто и просто обръсна ниския пелин на предния бруствер на окопа, засегна по краищата и насипа на бруствера, ала Лопяхин не се помръдна.

— Наведи се! Ще те надупчи, глупако! — високо извика Сашка.

— Я не дрънкай, не може ме надупчи! — изхриптя Лопяхин и изчакал момента, когато самолетът тъкмо се бе издигнал след пикирането, натисна спусъка.

Самолетът леко оклюма нос, но веднага се изправи и полетя на юг, олюлявайки се като ранена птица, набирайки бавно и неуверено височина. Около лявата му плоскост се показа зловещо пушече.

— Аха, светих ти маслото, твоята мама! — тихо каза Лопяхин, като се изправи цял в окопа. — Светих ти маслото! — още по-тихо и по-многозначително повтори той, като следеше жадно всяко движение на повредения самолет.

Неуспял да стигне до хълма, самолетът се залюля и почти отвесно се строполи надолу. Той се удари о земята с такъв трясък, сякаш нейде наблизко строшиха печено яйце върху маса, и едва тогава Лопахин въздъхна с огромно и радостно облекчение, въздъхна с пълни гърди и обърна лице към Сашка.

— Ето как трябва да ги биеш! — каза той, като издуваше побелелите си ноздри и вече не скриваше тържеството си.

— Дума да не става, ти го перна здравата, Пьотр Федотович! — възторжено рече Сашка, който едва ли не за първи път през цялото време на съвместната им служба нарече Лопахин с бащиното му име.

С разтреперани ръце Лопахин припряно си сви цигара, уморен и някак си размекнат, седна в дъното на окопа и смукна няколко пъти поред от цигарата.

— Мислех, че ще избяга, проклетникът! — рече той вече по-спокойно, но от вълнение все още бавно изричаше думите. — Ако беше завил зад баира, кой дявол щеше да знае дали е паднал, или е стигнал до леговището си. А виж, това е сигурна работа — чукна се о земята и изгоря за едната хубост...

Преди да допуши цигарата, той стана и около една минута със задоволство, мълчаливо гледа димящите в далечината парчетии на съборения самолет. Другите три самолета, които бяха бомбардирани зенитната батарея, се оттеглиха на юг, но над преправата все още хищно кръжаха бомбардировачи, няма пукаха зенитни оръдия, пръскаха се бомби и се издигаха високо блестящите на слънцето като небесна дъга бледозелени стълбове вода. Скоро нападението завърши и дотичалият свързочен извика Лопахин при командира на ротата.

Цялото поле отпред и зад окопите бе покрито като с рани с жълти кръгли, различни по големина изровени от бомбите ями, заобиколени от спекла се пръст. Полегатите просеки, направени в градината от бомбите и затрупани със съборени и разцепени дървета, разкриваха скритите по-рано от клоните стени и покриви на къщите в селото и сега всичко наоколо изглеждаше необикновено: ново, диво и непознато. Близко до окопа на Звягинцев зееше голяма яма от снаряд, а до самия бруствер лежеше до половината затрупана с пръст, извита и блестяща с откъснатите си металически краища, задната част на малка бомба. Но почти навред над окопите на стрелците се виеше вече сладък дим от махорка, чуваха се гласове на бойци, а от картечното

гнездо, направено в една стара, полуразрушена силажна яма, долиташе нечий потреперващ весел глас, прекъсван от избухванията на такъв дружен, но сподавен кикот, че минавайки наблизко, Лопяхин се усмихна и помисли: „Ама че дяволски хора, неизтребими! Пердашиха ги така с бомби, че просто не можеха да се държат на крака, а щом утихна всичко, разцвилиха се като отдавна неяздени жребци...“ И тутакси сам се засмя неволно, защото познатият глас на сержант Никифоров, висок и плачещ от смях, завърши:

— ... гледам го, а той стои като рак, върти глава и ме пита: „Федя, не ме ли убиха?...“ А очите му — просто като юмрук, изскочиха на челото, и целият мирише на попарена ряпа... Изглежда, че от страх се беше таковал...

Там, в просторния окоп, някой се смееше уморено и тънко, с последни сили, но без спиране, сякаш бяха го вързали и го гъделичкаха непрекъснато. Продължавайки да се усмихна, Лопяхин отмина картечарите и като заобикаляше изровените от снарядите ями, за да настигне свързочния, каза:

— Весел момък е тоя Никифоров.

— Сега — за едни смях, за други — сълзи, а за трети — вечна памет... — мрачно отговори свързочният, като сочеше разрушения с пряко попадение окоп в червеноармееца в обляна с кръв рубашка, който вървеше в далечината, като се олюляваше пиански и се опираше отпуснато на ръката на санитаря.

Лейтенант Голошчоков посрещна Лопяхин с широка усмивка и с движение на ръката го покани да слезе в окопа. Възползувай от краткото затишие, той току-що бе закусил набързо. С почерняла от калта носна кърпичка Голошчоков избърса устата си и лукаво намигна.

— Ти ли го свали, Лопяхин?

— Май че аз, другарю лейтенант.

— Чиста работа. За пръв път ли сваляш самолет?

— За пръв път.

— Е, сядай, бъди ми гост. Значи, казваш — за пръв път, но смятам, че няма да бъде за последен, нали? — пошегува се лейтенантът, като пъхаше в нишата котелката с недоядената порция каша, и извади оттам голяма трофейна манерка.

В окопа на лейтенанта миришеше не само на неуспяла да изсъхне влажна пръст и пелин, но и на кожена амуниция, малко на

одеколон, на оцетно тръпчива мъжка пот и на махорка. Лопехин си помисли с каква учудваща бързина хората правят окопите си обитаеми, населявайки временното жилище със своите миризми, съвсем различни и присъщи само на всеки отделен човек. Той си спомни не на място думите на сержант Никифоров и се усмихна, но лейтенантът изтълкува усмивката му посвоему и като му наливаше водка в алуминиева чашка, сдържано каза:

— Нашите съседи, зенитчиците, ме снабдиха днес с гориво, отдавна бях свършил моята... Хайде, поздравявам те с успеха, вземай и пий!

С двата си пръста Лопехин грижливо взе чашката и благодари, но с огорчение си помисли, че това съдче е не по руски плитко, и като затвори очи, бавно, с наслада изпи топлата, миришеща на газ водка.

Лейтенантът изпъшка едновременно с Лопехин, сякаш споделяше удоволствието заедно с него, но не пи и прибра манерката.

— Ама какъв народец се извъди, Лопехин, а? По-рано, щом се появяваха самолети, всички се натъркалваха един до друг и заравяха носове в земята, а сега вече не е така, сега — върви над нас на прилична височина, че иначе ще ти пречукаме краката, а? Така е, нали, Лопехин?

— Тъй вярно, другарю лейтенант.

— Преди малко ми позвъни полковникът и ме пита — кой е свалил самолета. Всички посочиха тебе, пък и сам аз видях. Сигурно ще бъдеш представен за награда. Е, хайде, върви, скоро трябва да очакваме настъпление, внимавай да не се изложиш с танковете. Отбий се при Борзих, предупреди го от мое име, ще има сериозен бой, ще трябва да се държим, както се казва, до смърт. Кажу му, че разчитам на него, а пък аз ще се поразходя сега до десния фланг. Да, германците нещо постоянствуват с въздушните нападения, разчистват си пътя към преправата... Денят ще бъде тежък, така че отваряй си очите!

Лопехин се връщаше зачервен като керемидата от щастие и от изпитата водка, но като се приближи до окопа на брониетребителя Борзих, пропъди усмивката от устните си, стана по-сериозен.

Борзих закусуваше, като обираше старателно с корица хляб консервната кутия.

Лопехин полегна до окопа и попита:

— Е, как е, сибиряко, тебе и бомбите ли не те улучват?

— Мене, такава, никаква причина не може да ме улучи чак до смъртта ми — басово отговори широкоплещестият и добродушен сибиряк, без да прекъсва занятието си.

— Ама да бе ме нагостил с тиганички, а — нали съм ти дошъл на гости?

— Иди на гости на жена ми в Омск, днес е неделя, тя непременно пече сега тиганички и ще те нагости.

Лопахин поклати отрицателно и тъжно глава.

— Далечко е, няма да отида, ще мина и без твоите тиганички...

— Да, такава, далечко е — с въздишка каза Борзих и не можеше да се разбере за какво се отнася тая лека въздишка: дали за това, че от тая гола донска степ е далеко до родния му Омск, или за това, че консервната кутия се бе изпразнила толкова бързо...

Без да замахва, Борзих хвърли празната кутия в бурена, грижливо избърса ръце в омазнените си панталони и каза:

— По-добре ме почерпи с тютюнец, Лопахин.

— Мигар издими вече твоя? — учуди се Лопахин.

— Защо да съм го издимил? Чуждият е винаги по-сладък — изтежко заяви Борзих и като сви на коритце едно парче хартия, протегна ръка от окопа. — Сипи ми, не се стискай. Ако бях имал късмет да съборя самолет, щях да почерпя с всичкия си тютюн другари и приятели...

Мълчаливо смукнаха по един-два пъти тръпчивия дим от махорка, после Лопахин каза:

— Лейтенантът заповяда да ти кажа да си отваряш очите. Той е умен момък и смята, че танковете ще опитат силата си най-напред срещу нас. Зад тия височинни отсреща за тях е лесно да се съсредоточват, при това там имат добър подстъп, на скрито, едно долче се спуща косо от баира, виждал ли си го?

Борзих мълком кимна.

— Лейтенантът точно така каза: „Аз, вика, разчитам на Борзих и на тебе, Лопахин. Ще се държим до последни сили.“

— Правилно постъпва, че се надява — сдържано каза Борзих. — Малко хора ни останаха, и момчетата, такава, са все едни, хич ги няма. Ама ние ще се държим, както днес, нали?

— Съседите нека се безпокоят сами за себе си — каза Лопахин.

Борзих отново кимна мълчаливо.

Лопахин стана, стисна широката неогъваща се ръка на другаря си и каза:

— Желая ти успех, Аким!

— И аз на тебе.

След като отмина двата окопа на стрелците и стигна третия, сякаш пред неочаквано препятствие, Лопахин изведнъж се спря смаян, потърка очи и през зъби каза с негодувание: „И тази добра! Само това ми липсваше на стари години...“ От окопа, изкопан дълбоко и с очевидна вещина, изпод ниско нахлузената каска, без да мигат, го гледаха уморените, но както винаги безстрастни, студени сини очи на готвача Лисиченко. Пълното му лице с налети като ябълки-антоновки бузи изглеждаше необикновено младежко, дори весело, а сините му очи спокойно и както се стори на Лопахин, предизвикателно и нахално жумяха.

С подчертано нехайна походка Лопахин се приближи до окопа, клекна и като гледаше от горе на долу готвача, каза със съскащ и непредвещаващ нищо добро глас:

— Здравейте!

— И вие здравейте — студено отговори Лисиченко.

— Как сте със здравето? — любезно се осведоми Лопахин, като изгаряше готвача с пронизващия си поглед и едва сдържаше готовата да избликне ярост.

— Благодаря ви, вървете си по пътя, чак на бабината си.

— Аз бих ти отговорил по всички правила на военната наука, но ти не заслужаваш да ти отговоря с най-скъпите и редки думи — каза Лопахин и се надигна. — Отговори ми на един-единствен въпрос: кой глупак те е поставил в тая яма и какво мислиш да измътиш в нея, и къде е кухнята, и какво ще ядем днес, като е тъй?

— Никой не ме е поставил тук, приятелю. Сам си изкопах окопче, сам се и настаних тука — със спокоен и отегчен глас отговори Лисиченко.

Лопахин за малко не се задави от обзелото го негодувание.

— Настанил си се? Ах, ти... Ами кухнята?

— Кухнята я зарязах. И не се тюхкай, моля ти се, и не ме плаши напразно. Стана ми тъжно да седя днес при кухнята, та затова я зарязах.

— Станало ти тъжно, зарязал си я и като ти хрумнало, си дошъл тук?

— Тъй вярно. Какво още те интересува, герою?

— Да не би да мислиш, че без тебе няма да издържим отбраната? — бързореко попита Лопяхин, като пронизваше Лисиченко с все същия немигащ и ненавиждащ поглед.

Ала човек не можеше така лесно да уплаши или дори да смути опитния, видял и патил готвач. Като гледаше спокойно отдолу нагоре Лопяхин, той каза:

— Ха така, позна: нямах вяра на тебе, Лопяхин, мислех, че ще се изплашиш в най-тежкия момент, та затова дойдох.

— Но защо не си сложил белия калпак? Видях калпака на генералския готвач — чистичък, свети... Защо не си го сложил? — задъхвайки се, попита Лопяхин.

— Добре де, генералският готвач сложил калпака си, но аз защо ще го слагам? — нерешително попита Лисиченко, мислейки, че Лопяхин иска да му погоди нещо.

Лопяхин не се стърпя и каза с наслада и задоволство:

— Трябвало е да го сложиш, та да те пречукат тук по-скоро, дебела пуйко!

Ала Лисиченко само махна с ръка и отговори все така невъзмутимо:

— Мене ще ме убият тогава, когато на твоя гроб, Петя, порасте магарешки трън, когато жабата ти даде цицка — не по-рано!

Безполезно бе да се говори с готвача. Той беше неуязвим в добродушното си украинско спокойствие, също като железобетонно укрепление, и затова, като си въздъхна, Лопяхин каза тихо и неуверено:

— Бих те чукнал с нещо тежко така, че всичкото ти просо да се изсипе, но не искам да хабя силите си за такава беля. Ти ми кажи по-напред — и то без много усукване — какво ще ядем днес?

— Зелена супа.

— Как?

— Зелена супа с прясно овнешко и прясно зеле.

Лопяхин губеше играта, очевидно му се подиграваха, а той не намираще думи, за да отговори достойно.

Той отново клекна до окопа, извика на помощ всичкото си самообладание и започна проникновено:

— Лисиченко, сега преди боя съм много нервен и твоите шеги са ми омръзнали, така че говори разбрано, нима искаш да оставиш хората без гориво? Внимавай, момчетата няма да ти го простят. Аз съм първият, който ще те чукне с право мерене, и пет пари не давам какво ще стане от тебе, какъв цвят ще добие след това лицето ти. Ами че ти не разбираш ли кой си? Ти си богът на войната. Не артилерията, а ти си богът, защото главното и при настъплението, и при отбраната е яденето, без ядене е спукана работата на всякакъв род войски. Какво си седнал тук да се занасяш? Иди си, мили, по-скоро оттук, докато не са те измъкнали за краката, върви, маскирай се както трябва и докато в околностите на войната е още тихо, сложи да вариш каша, без да вдигаш много пушилка. Дявол да го вземе, съгласен съм да ям дори кашата ти, без нея е по-лошо, отколкото с нея. Какво сме ние без топла храна? Ние сме жалки хора, давам ти честна дума! Например аз, когато няма чорба, ставам по-нещастен от най-последния италианец и по за окайване от най-нещастния румънец. И прицелът ми не е същият, а в краката си усещам някаква слабост и ръцете ми започват да треперят... Върви, Лисиченко, и бъди спокоен, ще се справим тука и без тебе. Кълна ти се, че твоята служба е също толкова почетна, колкото и моята. Е, може да е само с някаква си десета част по-долу...

Лопахин чакаше отговор, а Лисиченко бавно извади от джоба розовата си, извезана с невероятни цветенца кесия, бавно откъсна дълга диагонална ивица от вестник и още по-бавно почна да си свива цигара. Едва когато си сви цигарата и я запали с трофейната запалка, той каза, без да бърза:

— Напразно ме придумваш, герою. С кухнята на гърба не мога да преплувам Дон, тя веднага ще ме удави, не мога и по моста да я прехвърля отвъд реката. Когато потрябва, ще я хвърля във въздуха с граната, а засега в котела се вари тлъста зелена супа. Вярно ти казвам. Какво си облещил очи насреща ми? Прибери ги мъничко или ги подръж с ръце, че иначе ще паднат на земята. Виждаш ли каква е работата: до моста една бомба пречука няколко овци, пък аз, разбира се, заклах едно овенче, не го оставих да умре от лоша бомбена смърт, а зеле задигнах от една градина, откраднах го направо. Та поръчал съм на двама леко ранени да наглеждат чорбата, направих ѝ застройка и дойдох тук, понеже всичко ми е наред. Ще повоювам мъничко, ще ви

бъда в помощ, а когато дойде време за обяд, ще отпълзя в гората — и ще имате по възможност топла храна. Доволен ли си от мене, герою?

Лопахин се трогна и понечи да прегърне готвача, но Лисиченко седна усмихнат на дъното на окопа и каза:

— Вместо тия кучешки нежности ти ми дай една гранатка — може да ми влезе в работа.

— Драги адаш! Ти си скъпоценен човек! Моля ти се, воювай сега, колкото ти душа иска, разрешавам ти! — тържествено каза Лопахин, откачи от ремъка ръчната си граната и я подаде с почиттелен поклон на готвача.

Лопахин сигурно би си побъбрил още с готвача, ала отново чу бучене от приближаващи самолети и бързо се запъти към окопа си.

И тоя път, когато приближиха целта, самолетите се разделиха: едни от тях удариха по отбранителната линия, а другите се промъкнаха през преградния огън на зенитните оръдия и се насочиха към преправата.

И отново гъст облак черен прах забули като мъгла окопите, издигна се високо в безветрения въздух и закри слънцето. Сред бумтежа на експлозиите, виещото свистене на снарядните парчета и страхотния шум на падащата отгоре пръст Лопахин напразно се опитваше да долови изстрелите на нашите зенитни оръдия. Батарейта, която се намиреше в училищната градина, мълчеше и Лопахин с горчивина помисли; „Обстрелвали са я, гадовете!“ После му мина през ума мисълта, че може би батареята е успяла да се премести от старите си позиции, и той донейде се успокои.

Сред дяволския грохот, заглушил всичко наоколо, той почти не различаваше виковете на Сашка. Оглушен и потиснат от вилнеещия над земята ураган от експлозии, той все пак намиреше в себе си сили да се откъсне от стената на окопа и често, но предпазливо се подаваше над бруствера. Горещите тласъци на взривните вълни отмятаха главата му, но той се взираше през пелената от прах напред, като се мъчеше да види дали не идат неприятелски танкове, прикривайки се с бомбардировката от въздуха.

В един от тия мигове сред тъмнината, прорязана от пламъка на взривовете и забулваща слънцето, той случайно погледна натам, дето беше окопът на Звягинцев, и с облекчение и радост видя как след поредния изстрел леко трепна вдигнатото нагоре дуло на пушката му, а

след това за миг видя и помръдналата каска на Звягинцев с познатото смачкано място отстрани, силно напрашена и сега вече окончателно изгубила матовата лъскавина на защитната боя.

„Ей, юначага момче! — с възторг помисли Лопехин. — Такъв човек не се плаши от никаква музика...“

Опасенията на Лопехин скоро се оправдаха: след двете нападения самолетите не бяха успели още да отминат и от хълма долетя шум на мотори, но вече съвсем друг, притиснат към земята, непрекъснат, примесен с дрънчене и желязно скърцане на гъсеници. Почти едновременно иззад височината германската артилерия откри огън срещу переправата, а от гората отвъд Дон нашите батареи дружно ѝ отговориха.

— Е, Сашка, стегни си гащите и се дръж! — окуражително усмихнат, каза Лопехин. — И поглеждай нито един танкист да не избяга, когато подпаля танка им. Как е настроението? Добро ли? Ха така, най-важното в нашата вредна професия е настроението да не пада.

Той се наведе към пушката и отново, както и в оня момент, когато неприятелският самолет пикираше над окопите, сякаш се сля с несъразмерно дългата си пушка, без да сваля очи от гърмящите стоманени кутийки, заблудени сега с вече проредяла пелена от прах, идващи откъм хълма, строени стъпаловидно и образуващи сякаш тъп клин.

Не, сега вече можеше да се диша с пълни гърди! Началото на тоя бой никак не приличаше на онова сражение, когато остатъците от разбития полк успяха да опазят височината и да отблъснат натиска на противника, имайки всичко на всичко четири противотанкови пушки и няколко картечници. Сега боят се развиваше съвсем другояче. Преди още танковете да се придвижат до половината разстояние от набелязаните от Лопехин ориентири, на пътя им се издигна вече черен стобор от експлозии. Стреляше полковата артилерия, и то така старателно и сполучливо, че скоро от двадесетте средни танка, които се бяха подали иззад хълма, трите замръзнаха на място, а четвъртият не успя да измине дори десетина метра, повлякъл след себе си черен шлейф от дим, когато следващият снаряд вдигна до десния му борд парцалив стълб от пръст и танкът леко и послушно се наведе настрана, сякаш с края на разчупената си купола се опитваше да загребе от тая

благодатна, черноземна донска земя, която няколко минути преди това така горделиво бе тъпкал с гъсениците си...

Възхитен от стрелбата на артилеристите, Лопяхин сякаш с клещи стисна с пръсти рамото на Сашка и възкликна:

— Ама че хубаво стрелят! Ах, мамините дечица, кой ли пък ги е учил? Бих целунал по темето тоя човек! Гледай, Сашка, та ние с тебе сега може да се окажем и безработни!...

От левия фланг, от една малка градинка, почна да стреля по танковете и батареята за противотанкова отбрана. След няколко минути бяха повредени още два танка, но другите успяха да се промъкнат напред и сега вече бяха на не повече от двеста метра от окопите.

Лопяхин ясно виждаше тъмносивия нисък корпус на танка, който се движеше малко на верев, виждаше и смътните очертания на някакъв чудноват, опашат звяр, нарисуван с бяла боя на борда на танка, малко по-наляво от пречупения кръст. Неговите възпалени и насълзени очи виждаха всичко, но той чакаше разстоянието да се съкрати поне още с петдесетина метра, та да стреля със сигурност.

Изпод гъсениците на танка изхвърчаше сив прах и се стелеше ниско над земята, над дребния степен пелин. От време на време изведнъж пламваше на слънцето излъскано звено на гъсеница и отново, сякаш парцали от влачещ се след танка сив памук, се виеше прах, а над него се виждаше как бавно се върти куполата на танка, от дулото на оръдието като раздвоен змийски език за кратък миг изведнъж се подава и изчезва бедно и остро огънче, почти невидимо от лъчите на яркото утринно слънце, а след това на десния фланг на ротата, пред и зад жълтите хълмчета на окопите, набъбва като черна гъба бавно слягащата се изхвърлена от взрива пръст и се чува характерно звънливият, пукащ звук на експлозията.

С втория си патрон Лопяхин повреди танка. Почти едновременно пламнаха още два танка... Останалите завиха изведнъж, върнаха се назад и се скриха зад височината. И едва когато последният танк изчезна зад прашния гребен на могилата, синкавите очни ябълки на Лопяхин светнаха, той погледна бледото лице на Копитовски и грижливо попита:

— Какво си посърнал така, а, Сашенка?

— Как няма да посърнеш от такъв живот — отвърна Копитовски, като си поемаше тежко дъх.

След половин час германците повториха атаката. Този път около десетина танка, придружени вече от автоматчици, се опитаха да направят пробив в отбраната там, дето се съединяваха двете роти, едната, от които командуваше лейтенант Голошчоков.

Ударът бе насочен по левия фланг на ротата на Голошчоков. Вървящият отпред среден танк на противника налетя в движение върху направената от плет, измазана с глина колхозна ковачница, за миг се забули целият в прах и като се измъкна изпод съборените отломъци, понесъл на бронята си сух вършинак и ронеща се мазилка, разстреля с пушечен огън прислугата на тежката картечница и успя да прегazi няколко стрелкови окопа... Той се движеше на зигзаги, като мачкаше с гъсениците си окопите и въртеше насам-натам своята ниско срязана тъпа, сива муцуна. Приближаваше се бързо към Лопахин и когато, нагазил с цялата си грамада окопа на ефрейтора Кочетигов, изведнъж спря да движи едната си гъсеница и се завъртя на едно място, мъчейки се да затрупа с пръст дълбокия окоп, Лопахин стреля. Но не той унищожи тоя танк; затрупан до гърдите с пръст, вече умиращ, ефрейторът Кочетигов се протегна нагоре и щом танкът отпълзя от разрушения му окоп, със слабо, детско движение замахна. Тъничко, нечудо сред грохота на боя бутилката се чукна о полегатата сива броня на танка, издрънча и се разлетя на мънички парченца, а по отлятата броня запълзяха горящ пламък и къдрав, нежносинкав дим...

Горящият танк изрева с мотора си сякаш от нетърпима болка, обърна се под прав ъгъл и се втурна в градината, като се опитваше да потуши пламъка о клоните на подпаления гъст вишняк.

Ослепеният и полузадушен от дима водач на танка сигурно не виждаше добре: засилен, танкът улучи един пуст, изоставен кладенец, удари се о иззиданата с камък стена и като се наклони настрана и издигна нагоре черното си дъно, лъхащо на прегрято масло, така си остана там неподвижно, обезвреден, очакващ гибелта... Лявата му гъсеница все още се въртеше с бясна скорост, като напразно се опитваше да се залови с белите си звена за земята, а дясната му гъсеница, прегънатата, бе увиснала над изровената земя, безсилна и жалка.

Копитовски виждаше всичко това. Като дишаше късо и често, с окръглени очи той следеше свирепото движение и гибелта на неприятелския танк и се опомни едва когато над ухото му тресна познатият изстрел на Лопахиновата пушка. Като обърна с птича бързина главата си, Копитовски видя отдясно, на стотина метра от окопа, един танк, който се движеше с неравни, конвулсивни тласъци и след миг спря, а почти до себе си, отстрани, видя зачервеното, чуждо лице на Лопахин.

Двамата германски танкисти като сиви сенки скочиха от люка на спрелия танк. Единият от тях, в разкопчан мундир, падайки на гърба си, изведнъж се обърна на токовете си и разпери ръце като кръст, а другият — без калпак, с тъмна коса, в сива рубашка със запретнати до лактите ръкави — понечи да застане на колене, но изведнъж отново падна на земята, просна се с цялото си тяло и запълзя, извивайки се като змия, почти без да мърда ръце...

В тоя миг объркалият се за момент Копитовски почувствува, че някой силно дърпа автомата от ръцете му: без да сваля омагьосаните си очи от пълзящия танкист, Лопахин дърпаше към себе си автомата на Копитовски, но щом отдясно, от окопа на Звягинцев, гръмна самотен изстрел и пълзящият танкист зарови нос в земята, Лопахин пусна автомата, обърна към Копитовски изкривеното си от гняв лице и като поемаше със свистене през стиснатите си зъби въздух и заекваше, каза:

— Мръсник с мръсник!... Ти воюваш ли, или какво?! Защо не стреля навреме! Чакаш да се предаде в плен ли?! Стреляй по него, докато не е успял да вдигне ръце! Застреляй го веднага! На моя земя не ми е нужен пленен германец, той ми е нужен тук — мъртъв, разбра ли, мамино синче?!

Над разкъсаната от снаряди земя слънцето се бе издигнало вече високо на синьото и хубаво небе, а миризмата на напечения от лъчите му степен пелин бе станала вече по-остра, по-горчива и по-мила за сърцето, когато иззад забулените от маранята донски височини отново се появиха танкове и германската пехота се вдигна отново в трета поред, безплодна атака.

Шест ожесточени атаки отблъснаха бойците от съединението, което прикриваше подстъпите към преправата, германската пехота и танковете се отдръпнаха зад височината и към пладне над бойното поле настъпи кратко затишие.

Сред гръмовния бумтеж на артилерийската канонада, грохота на експлозиите и картечно автоматната пукотевица, която се носеше като ехо по цялата предна линия, тая внезапно настъпила тишина се стори необикновена и странна на Звягинцев... С бавно движение той свали каската от главата си, уморено прокара ръкава на рубашката по калното си лице, бършейки изобилно леещата се пот, и като се вслушваше с удоволствие в тихите звуци на собствения си глас, каза:

— Е, най-после утихна...

Той се наслаждаваше на блажената тишина и с детско внимание, леко навел глава настрана, дълго се вслушва в тихия шум на ронещата се от бруствера пръст. Песъчинки и дребни корави бучки глина се свличаха като жълто ручейче по наклона на насипа, падаха отвесно на дъното на окопа и се удряха о празните гилзи, гъсто разпилени в краката на Звягинцев, а гилзите тъничко, мелодично подрънкваха като невидими, скрити под земята звънчета. Нејде съвсем близо зацвъртя щурец и Звягинцев послушно даде ухо и на тоя нов, привлякъл вниманието му звук. Една оранжева оса с жужене, прилично на вибриращ стон на разслабена басова струна, направи кръг около окопа, лежешком отпусна кадифеночерните си мъхнати крачета и кацна върху стърчащото от бруствера стръкче лайкучка. Като мигаше често, Звягинцев внимателно гледаше гъвкаво люлеещата се напращена лайкучка, невероятно нагиздената оса, гледаше така, сякаш виждаше всичко това за пръв път в живота си, и изведнъж смаяно отметна глава: леко ухаещият вятър довя нејде отдалеч до слуха му чист и звънлив крясък на пѣдпѣдък...

И шумоленето на вятѣра в опърлената от слънцето трева, и свенливата, скромна красота на сияещата с белите си цветчета

лайкучка, и лутащата се в знойния въздух оса, и милият, познат от детинство глас на пѣдпѣдка — всички тия незначителни прояви на всесилния живот едновременно и зарадваха, и хвърлиха в недоумение Звягинцев. „Сякаш не е имало никакъв бой, брей, че чудни работи! — смаяно мислеше той. — Току-що наоколо разногласо ревеше смъртта и ето ти сега, за едната хубост, пѣдпѣдък крещи както в мирна обстановка и всички други насекоми и живинки са в пълен ред и се занимават със своите си работи... Чудеса и това си е!“

В тоя миг смутено озъртацията се Звягинцев напомняше човек, който току-що се е опомнил от потискация го насън кошмар и с въздишка на облекчение се е озовал в простата и желана действителност. Нужно му беше още известно време, за да се приспособи и свикне с тишината. А тишината беше напрегната, зловеща, като пред буря, и ако бе продължила повече, Звягинцев сигурно щеше да почне да се отегчава от нея, но скоро на левия фланг затрака с къси поредици картечница, иззад височината започнаха престрелка тежки германски минохвъргачки и непродължителното затишие завърши също така внезапно, както бе започнало.

Подносвачът на патрони — младичък, малко познат на Звягинцев червеноармеец — допълзя отзад до окопа и каза, като пышкаше и си поемаше дъх:

— Доставих боеприпаси. Е, как е, брада, ще искаш ли патрони?

Звягинцев прокара длан по порасналата на бузите му медночервена четина и попита обидено:

— Отде накѣде, такова, да съм брада? Да не би да съм старец, а?

— Дали си старец, не знам, но си нещо подобно, брадясал до безобразие. Хайде отсипи си порцията...

— Какво от това, че съм брадясал... Къде има време да се грижиш за красотата си при такова отстъпление, трябва да разбереш това, а на години аз не съм толкова стар — недовошно рече Звягинцев, като пълнеше патронната си торба с тежки и маслено топли на пипане патрони.

Без да обръща внимание на забележката му, словоохотливият подносвач каза:

— Защо, чичо, се прегъваш като грешна душа в окопа? Не се вижда никакъв германец, няма и истинска стрелба, я излез на слънчице да разтѣпчеш старите си кости!

Думите „чичо“ и „стари кости“ очевидно не харесаха на Звягинцев, той се намръщи и малко ехидно попита:

— Но щом като не се вижда никакъв германец и стрелбата е слаба, защо ти, младо момче, пълзиш по корем?

— Пълзя по стар навик — през смях отговори подносвачът. — Разбираш ли, с тая моя специалност толкова съм свикнал да се придвижвам пълзешком, като влечуго, че ме е страх да не би съвсем да се отуча да ходя. Винаги току ми се иска да пропълзя по корем...

— Не е чудно, може наистина съвсем да се отучиш — на драго сърце потвърди Звягинцев.

От скука му се дощя да си поприказва с веселия момък и както винаги при разговор с млади бойци той попита, като неволно си служеше с леко снизходителен и покровителствен тон:

— Ти, момче, не си ли от трета рота? Лицето ти сякаш ми е познато.

— От трета съм.

— Ами как ти е името?

— Утишев.

— Женен ли си, Утишев?

Момъкът отрицателно поклати глава и се ухили.

— Млад съм още, не успях да се оженя преди войната.

— Там е работата, че не си успял... Ето сега ще поработиш като подносвач, ще отвикнеш да ходиш, а след войната, като речеш да се жениш, вместо да тръгнеш да вървиш с двата крака, както правят всички добри хора, ще си спомниш за военния навик и ще запълзиш по корем да искаш момата. А тя, милата, като види такъв кандидат и хоп — ще падне в несвяст! А моминият баща току ще почне да те милва с тояга по гърба и да те предумва: „Не резили честното момиче, никаквецо! Ходи на краката си, както му е редът!“

Утишев дръпна към себе си ремъка на кутията с патрони и каза ухилен:

— Не си бръснат, ама си хитър... Ти не ме занасяй, аз те слушам, ама държа сметка и на патроните. Стигат ти толкова! Само ти няма да стреляш.

Звягинцев искаше да възрази нещо, но Утишев отпълзя към съседния окоп и без да обръща глава, изведнъж каза наставнически и сериозно:

— А ти, брада, стреляй по-икономично и по-точно, а не да гърмиш на вятъра. Пък и на стари години мисли по-малко за момичетата — иначе ръцете ти все ще треперят...

От изненада и обида Звягинцев не можа веднага да намери подходящ отговор, помисли и със закъснение извика подире му:

— Баба си учи как трябва да се стреля, сополанко такъв!

Утишев пълзеше, като се усмихваше и не се обръщаше, влачейки подире си патронните кутии. Звягинцев презрително погледна гърба му с появилите се на лопатките бели петна сол, възжения му ремък, праметнат през рамото, врязал се дълбоко в изгорялата му и избеляла от слънцето рубашка, и помисли с горчивина: „Какъв несериозен народ се навъди, просто да се чудиш какви хора са това! Сякаш всички са били ученици на Петка Лопахин... Ех, горко ми, горко ми, няма го Микола Стрелцов, човек няма с кого да си поприказва разбрано.“

Като потъгува малко за отсъстващия другар, Звягинцев постави в ред войнишкото си имущество, изхвърли търкалящите се в краката му гилзи, оправил сгънатия си шинел, избърса с трева и пъхна котелната в нишата: искаше му се да направи малко по-дълбок окопа, но само при мисълта, че ще трябва пак да рови с лопатата, да откъртва късче по късче сухата и твърда като камък пръст, цялото му същество се разбунтува и той неочаквано усети такава желязна тежест и умора в ръцете, че веднага и твърдо реши: „Ще мине и така, няма да копая кладенец я! А смъртта, ако поиска, ще ме намери и в кладенеца.“

Редки парцаливи облаци бавно и величаво плуваха на изток. Само от време на време бяло, от край до край светещо облаче закриваше слънцето, но и в такива минути не ставаше по-хладно: нажежената земя лъхаше горещина и дори засенчената страна на окопа бе толкова нагрята, че на Звягинцев му беше противно да се докосва до нея.

В окопа цареше неподвижна, мъртва задуха като в силно затоплена баня; довлеклите се отнейде мухи нахално бръмчаха. Отмалял от пладнешката жегата, след като поседеше на сгънатия шинел, Звягинцев ставаше, търкаше с опакото на дланта очите си, които се слепваха, гледаше повредените и изгорели танкове, проснатите из степта трупове на германци и сивия опашат облак прах, който се издигаше далеко зад височините над грейдера, повлякъл се на изток по течението на Дон. „Нещо са намислили, проклетите фрицове —

мислеше той, като следеше движението на праха. — Изглежда, че им идат подкрепления — я гледай какъв прахоляк са вдигнали! Ще си докарат нови силички, ще се прегрупират, ще оближат раните си и пак ще почнат да нападат. Те са упорити, дяволите, страшно упорити! Но и ние не сме направени от глина, ние също се научихме да ги пердашим така, че да не успеят да избършат кървавите си сополи. Това не е вече четиридесет и първа година! Поиграха си отначало, стига им толкова!“ — успокоявайки се, размишляваше Звягинцев, а после отмести поглед върху разрушения от Лопахин танк.

Тъмносивата, доскоро още страшна машина стоеше килната настрана, зейнала с млькналото завинаги гърло на поиздигнатата цев на оръдието. Първият танкист, скочил от танка и покосен с автоматна поредица, лежеше до гъсеницата с широко разперени ръце и вятърът лениво развяваше полите на разкопчания му мундир; вторият — убит от Звягинцев — преди смъртта си бе успял да отпълзи от танка. През редките храстчета пелин Звягинцев виждаше тъмнокосия му тил, отметнатата напред загоряла ръка със запретнат до лакътя ръкав на сивата риза, изтърканите му, бляскащи на слънцето подкови и кръглите, бели, изтъркани главички на гвоздеите по подметките на обувката му.

— При тая страшна жега току-виж надвечер моят кръщелник и другите убити подпухнали и почнали да вонят. От такива съседи няма да може да се диша... — кой знае защо гласно каза Звягинцев и гнусливо се намръщи.

По гърба му полазиха тръпки и той зиморничаво сви рамене, като си спомни за отвратително сладникавата трупна миризма, която още от началото на пролетта неизменно придружаваше полка в боевете и преходите.

Отдавна бе минало времето, когато на Звягинцев, тогава още млад и неопитен войник, непременно му се искаше да види в лицето убития от него неприятел; сега той гледаше равнодушно проснатия наблизко висок танкист, сразен от куршума, и изпитваше само едно желание: да се измъкне по-скоро от тесния окоп, който за шест часа бе успял да му омръзне до смърт, и да си поспи непробудно две денонощия в някоя копа пряспа ръжена слама.

Той с лекота възстанови в паметта си приятния аромат на току-що овършана ръж, застена от нахлулите и сладко присвили сърцето му

спомени и отново се излегна в дъното на окопа, отметна глава и затвори очи. Сънят го налягаше и сега той с удоволствие би си поприказвал дори с Лопехин, за да разсее тежката дрямка, но след четвъртата атака на германците Лопехин се бе прехвърлил в резервния окоп и беше далече.

В полудрямката, когато незабелязано се заличава границата между сън и действителност, Звягинцев виждаше жена си, децата, убития от него танкист в сива риза, директора на МТС-то, някаква непозната плитководна рекичка с бързо течение и излъскани, разноцветни камъчета на дъното й... Рекичката лудуваше между стръмните си глинести брегове, бучеше все по-настойчиво и по-силно и Звягинцев, без да иска, се опомни и отвори очи: над него високо в небето летяха шест наши изстребителя, изпреварвайки оставащия далеко зад тях бумтеж на моторите.

Звягинцев беше човек с практичен ум и обичаше родната авиация не изобщо и не във всяко време, а само когато тя го прикриваше от въздуха или пред очите му бомбардираше и щурмуваше неприятелските позиции; тъкмо затова той изпращаше стремително отдалечаващите се изстребители със студен поглед изпод сънливо присвитите си клепачи и с тиха злоба замърмори:

— Пак сте закъснели! Когато германците ни бомбардираха и висяха над бойното ни разположение като вързани с въже, вие сигурно сте пили кафе или сте обували кучешките си валенки, а сега, след дъжд качулка, сте хукнали подир ветрищата да хабите напразно държавния бензин... Вие сте изстребители на бензина, и нищо повече!

Той не успя да излее докрай негодуванието си: германците започнаха артилерийска подготовка и на предната линия изведнъж се стовари такава буря от огън, че Звягинцев в миг забрави и изстребителите, и всичко на света...

Стотици снаряди и мини, разцепвайки със свистене и вой горещия въздух, летяха иззад височините, пръскаха се край окопите, вдигаха бликащи шрапнели черни фонтани от пръст и дим и разораваха надлъж и шир и без това осеяната от край до край с изровени ями лъкатушна отбранителна линия. Експлозиите се редяха една след друга с невероятна бързина, а когато се сливаха, над треперещата от обстрелването земя се носеше провлачен, тежко олюляващ се, заглушаващ всичко тътнеж.

Звягинцев отдавна не бе стоял под такъв съсредоточен и силен огън, отдавна не бе изпитвал такъв отчаян, тъпо пробиващ сърцето страх... Наблизо мините и снарядите падаха така често и гъсто, наоколо бушуваше такъв нестихващ и постоянно нарастващ грохот, че Звягинцев, който отначало се крепеше криво-ляво, накрай изгуби и рядко напускащото го мъжество, и надеждата, че ще оцелее в тоя ад...

Безсънните нощи, крайната умора и напрежението от шестчасовия бой очевидно бяха извършили своето и когато вляво близо до окопа се пръсна един едрокалибрен снаряд, а след това, прорязал шума на боя, прозвуча късият яростен вик на ранен съсед, изведнъж вътре у Звягинцев нещо сякаш се пречупи. Той трепна рязко, притисна към предната стена на окопа гърдите, раменете, цялото си едро тяло и стиснал юмруци така, че краищата на пръстите му изтръпнаха, широко разтвори очи. Струваше му се, че от гръмовните удари цялата земя под него се тресе и друса като в треска, и обхванат от неудържими тръпки, той се притискаше все по-плътно към тая трепереца от експлозиите земя, търсейки и не намирайки защита от нея, безнадеждно изгубил в тия минути предишната увереност, че родната земя непременно ще прикрие и предпази от смъртта, ако не другиго, поне него, Иван Звягинцев...

Само за миг мина през ума му ясно оформилата се мисъл: „Трябваше по-дълбоко да изкопая окопа“, а след това вече нямаше нито свързани мисли, нито чувства, нищо, освен жадно глождещия сърцето страх. Мокър от пот, оглушал от свирепия грохот, Звягинцев затвори очи, безволно отпусна големите си ръце между коленете, наведе ниско глава и като преглътна с мъка слюнката си, която, кой знае защо, бе станала горчива като жлъчка, почна да се моли, мърдайки беззвучно побелелите си устни.

Много отдавна, като дете, още когато учеше в селското черковно енорийско училище, в празнични дни мъничкият Ваня Звягинцев ходеше с майка си на черква и знаеше наизуст всички молитви, но оттогава в течение на дълги години той никога не бе безпокоил с никакви молби бога, забравил бе всички молитви до една — и сега се молеше по свой начин, като шепнеше кратко и настойчиво едно и също: „Господи, спаси ме! Не ме оставяй да загина, господи...“

Минаха няколко мъчителни, безкрайни дълги минути. Стрелбата не утихваше... Звягинцев рязко вдигна глава, отново сви юмруци до

изпукване на ставите, като гледаше с подпухнали, яростно святкащи очи стената на окопа, от която при всяка експлозия нечуто, но щедро се посипваше пръст, и почна да псува високо. Псуваше така, че тоя път, ако го чуеше, можеше да му завиди дори Лопяхин. Ала и това не му донесе облекчение. Млъкна. Постепенно го завладяваше гнетящо безразличие... Звягинцев отмести от брадичката си мократа от пот и хлъзгава ремъчка, свали каската, притисна брадясалата си, пепелявосива буза до стената на окопа и уморено, равнодушно помисли: „Да бяха ме убили поне по-скоро...“

А наоколо всичко гърмеше яростно и клокочеше сред дим, прах и сред жълтите пламъци на взривовете. Напуснатото от жителите си село беше цялото в пламъци. Над горящите къщи широко бе прострял косматите си крила грамаден черен облак дим и към плаващия над окопите лютив мирис на изгорен барут се примесваше острата и горчива миризма на запалено дърво и слама.

Артилерийската подготовка бе продължила малко повече от половин час, но през това време Звягинцев сякаш преживя втори живот. Към края на няколко пъти го спохождаше безумно желание: да изскочи от окопа и да тича натам, към височините, срещу напирещата към окопите плътна черна стена от експлозии, и само с голямо напрежение на волята той се въздържаше от тая безсмислена постъпка.

Когато германската артилерия пренесе огъня си в дълбочината на отбраната и кълтящите удари на пръскащите се снаряди зачестиха върху горящото село и още по-нататък, нейде по ниския и рядък дъбак в ливадите, Звягинцев — посърнал и състарен през тоя злощастен половин час — с механично движение сложи каската на главата си, избърса с ръкав напращения затвор и прицелната рамка на пушката и надникна от окопа.

В далечината, прехвърлила височината, под прикритието на танковете, в гъсти вериги се движеше германската пехота. Звягинцев чу омекотеното от разстоянието бучене на моторите, разногласия рев на влизащите в атака германски войници и някак незабелязано за себе си надви притискащата гърлото му задуха и целият се напрегна. Макар че сърцето му все още продължаваше да тупа често и неравно, от одевешната безпомощна обърканост не бе останала дори следа. Леко залитащите при траповете танкове, крещящите, за да се окуражават с виковете си германци — това беше видима опасност, с която човек

можеше да се бори, нещо, с което Звягинцев вече бе свикнал. Тук в края на краищата много зависеше и от него, Иван Звягинцев, сега поне той можеше да се защитава, а не да седи със скръстени ръце и да чака в безсилно отчаяние някой пощурял от жегата невидим германец-мерач да стовари право в окопа му заблуден снаряд...

Звягинцев глътна от манерката топла, миришеща на тиня вода и окончателно дойде на себе си, за пръв път почувствува, че ужасно му се пуши и съжали, че сега вече няма да може да си свие цигара и да си смукне поне няколко пъти. Като си спомни току-що преживения страх и как се бе молил, той със съжаление, сякаш за някой друг човек, помисли: „Гледай ти докъде докараха човека, мръсниците!“ А после си представи язвителната усмивчица на Лопяхин и тутакси предвидливо реши: „За тоя случай трябва да си мълча, не дай боже да разправа на Пьотр — той няма да ме остави на мира, ще ме изяде с парцалите! А бе то, разбира се, понеже съм безпартиен, цялата тая религия май не ми е забранена, ама... попрекалих, де.“

Като си спомняше за преживяното, той изпитваше някакво вътрешно неудобство и срам, но нямаше нито време, нито желание да търси сериозни самооправдания, затова мислено махна с ръка на всичко, смутено се поизкашля и си каза със злоба: „Голяма работа пък че съм се помолил мъничко, нали беше съвсем малко... Какви ще ги дъвчеш, като те налегне нуждата! То смъртта не е цвете за мирисане, тя, мръсницата, е еднакво страшна за всички — и за партиеця, и за безпартийния, и за всеки друг човек...“

Артилерията на противника отново пренесе огъня си на предния край, но сега вече Звягинцев не възприемаше с предишната изострена чувствителност всичко, което ставаше около него: и неприятелската стрелба не му се виждаше така съкрушителна, пък и снарядите ровеха пръстта не само край неговия окоп, както му се бе сторило по-рано, а с германска педантичност бръснеха цялата лъкатушна отбранителна линия...

Следвайки огневата вълна, германската пехота се приближаваше към окопите. Войниците вървяха със спорни крачки, изправени в цял ръст. Танковете стреляха с оръдията вървешком, на къси интервали, но както забеляза Звягинцев, оръдейният огън срещу тях бе станал значително по-слаб. Тогава на помощ дойде нашата тежка артилерия. Далечно отвъд Дон се понесе учетворен глух гръм, с тежко фъфлещо

шумолене и виене снарядите очертаха високо над окопите невидими дъги и едновременно пред германската верига се издигнаха грамадни, черни, разцепени на върха стълбове пръст.

Танковете се устремиха напред, бързайки да излязат от зоната на обстрела. За да успее да ги настигне, подире им хукна и германската пехота.

Със замиращо сърце Звягинцев следеше как, падайки и олюлявайки се от експлозиите и заобикаляйки изровените от снарядите ями, бързо се приближаваха разпилените, силно редеещи групи неприятелски войници. Мнозина от тях тичешком вече стреляха ситно с автоматите... И изведнъж се оживи нашата предна линия, притаила се дотогава в мълчание. Човек би казал, че всичко живо тук е отдавна вече пометено и сравнено със земята от огъня на неприятелските батареи, но оцелелите огневи точки дружно почнаха да действуват и по германската пехота плисна полегат, смъртоносен, проливен дъжд от картеч. Германците залегнаха, ала след малко отново почнаха да се приближават с къси прибежки.

Само за миг Звягинцев вдигна прикованите си към земята очи — през последния половин час нищо не бе се променило там, горе: небето беше все така синьо, безметежно и величествено равнодушно и все така бавно плуваха в дълбоката синева редките, сякаш опърлени от слънцето и леко задимени по краищата облаци, и все същият равен, полъхващ вятър ги отнасяше на изток... Звягинцев видя крайчеца на тоя син, облян от слънце свят, но всичко онова, което той успя да обхване само с един безмерно жаден поглед, го прободеше право в сърцето и беше като скръбна усмивка, като прощална женска усмивка през сълзи...

Съвсем близо до бузата на Звягинцев, до зажумялото му око, пречейки му да гледа, се олюляваше една клюмнала, натежала от праха лайкучка, поклащаха се сивите стръкчета на пелина, а по-нататък, зад чудновато сплетените тревици, се очертаваха ясно и рязко полупревитите фигури на враговете, които всяка минута се увеличаваха все повече по размери и неотвратимо се приближаваха...

Право срещу окопа на Звягинцев се бяха насочили осем германски войници. Пред тях, леко наклонен напред, сякаш за да надвие съпротивата на силен вятър, бързо крачеше офицер. Вървешком

той безгрижно размахваше палка, а след това се поизвърна и изглежда изкомандува нещо. Войниците го настигнаха и хукнаха в тежък тръс.

Звягинцев взе на мушка офицера, за миг затаи дъх и стреля. Той чакаше офицерът да падне, но офицерът продължаваше да върви, сякаш нищо не бе станало. Като се чудеше на безстрашието на смелия офицер и негодуваше срещу себе си, Звягинцев стреля втори, трети път и припряно и развълнувано изпрати още два куршума. Офицерът вървеше като омагьосан, може би само леко ускори крачките си и все така игриво, сякаш на разходка, размахваше палката и говореше нещо гърлено след войниците.

„Та той е пиян, кучето му недно!“ — досети се изведнъж Звягинцев и като пъхаше с треперещи пръсти пачката, от нетърпение и ярост заскърца със зъби: „А, почакай... сега ще те просна на земята! Сега ще се напиеш хубаво на земята...“

Докато той пълнеше пушката си, с две къси поредици сержант Никифоров със спокойна, бавна деловитост свали храбрия офицер и трима войници. Другите петима, изтрезнели от загубите, бързо залегнаха в снарядните ями и почнаха с такава бързина да изпразват пачките на автоматите си, сякаш искаха да изстрелят наведнъж целия си боен запас.

Танковете гърмяха нейде отдясно. През шума на боя Звягинцев едва чу напрегнатия до крайност, пресипнал глас на лейтенант Голошчоков:

— Пропусни танковете! Пропусни танковете! По пехотата — огън!

Вече по цялото протежение на отбраната, заета от ротата, а също и на съседния участък, накъдето бе насочен главният удар на противника, германската пехота, отрязана поради стрелбата от танковете, залегна, а след това почна да се придвижва пълзешком след промъкналите се танкове от укритие към укритие, приближавайки се бавно, готвейки се за решителния удар.

Германците бяха близо. Звягинцев ясно чуваше думите на немската команда — чужди думи от омразната вражеска реч — и звънливите удари на сърцето си, което бе изпълнило целия му гръден кош. Той стреляше и в същото време тъжно се ослушваше — дали няма да затрака неочаквано млъкналата картечница на сержант Никифоров? Но картечницата мълчеше. „Сега вече — на щик“ —

равнодушно, с готовност за смърт помисли Звягинцев, като опипваше с потната си ръка гранатата. От вълнение дъхът му спираше и той издуваше ноздри и поемаше горещия, миришец на дим въздух със сумтене, като преуморен от непосилно препускане кон.

След малко германците се вдигнаха с викове. Като в мъгла Звягинцев видя сиво-зелените мундири, чу тежкото трополене на крака, гърмене на експлодиращи ръчни гранати, припряно пукане на изстрели и къса, задъхваща се картечна поредица... Той хвърли наоколо бегъл, неспокоен поглед: от окопите вече изскачаха другарите му, родните му другари, побратими на живот и смърт, те не бяха много, но бодрото им „ура“ звучеше така нажежено и страшно, както през някогашните, добри времена...

С един скок Звягинцев изхвърли от окопа голямото си, станало изведнъж чудно леко, почти безтегловно тяло, прехвърли пушката и мълчаливо хукна напред, стиснал оголените си зъби, като че сваляше поглед изпод вежди от най-близкия германец и чувствуваше как цялата тежест на пушката изведнъж се е преместила на края на щика.

Той успя да изтича едва на няколко метра от окопа. Зад него като мълния светна пламък, оглушително изгърмя и той падна по лице сред кълвящата се тъмнина, която мигновено се разстла пред неговите широко разтворени, обезумели от страшна болка очи.

Малко преди залез, изтощени от безуспешните опити да заемат переправата, германците прекратиха атаките, закрепиха се на височините и без да предприемат активни действия, почнаха методично да обстрелват с артилерийско-минометен огън переправата и пустите пътища из ливадите.

Вечерта отбраняващото се съединение получи заповед от командуването да отстъпи на левия бряг на Дон. Като изчакаха да се мръкне, частите безшумно се вдигнаха, отминаха развалините на изгорялото село и почнаха да се оттеглят през гората към Дон.

Остатъците от ротата водеше старшина Попришченко. Като се сменяха, бойците носеха на платнище тежко ранения лейтенант Голошчоков. Зад всички вървеше мрачен, ядосан, Лопехин, а малко встрани от него — превилият се като дъга Копитовски, който носеше тежък чувал с патрони и пушката на убития брониизстребител Борзих.

Когато минаваха по моста, дето сутринта градината сияеше със зеления си листак и бе изпълнена със звънливи птичи гласове, а сега се чернееха само обгорели пънове и сякаш разпилени от невиджано силна буря, в диво безредие лежаха изскубнати от корен, осакатени и изпочупени дървета с насечени от снарядите парчета клони, Лопехин се спря до широкия отвор на кладенеца и внимателно погледна мрачно чернеещия се в тъмнината силует на изгорелия германски танк. Танкът стоеше килнат настрана, смачкал под едната си гъсеница малиновите храсти и разчупеното на трески колело за поливане, с помощта, на което някога са се напоявали, живели са, росли са и са давали плод дърветата. В топлия въздух неподвижно виснеше смесена нагарчаща миризма на опалено желязо, на изгоряло смазочно масло и на опърлено човешко месо, но и тая смрад на мърша бе безсилна да притъпи нежния, първичен аромат на преждевременно повяхващи листа и недоузрели плодове. Дори вече мъртва, градината все още излъчваше в последната си нощ пленителен и сладостен дъх на живот...

Като влачеше ботушите си по парцаливите и преплетени храсти на къпините, приближи се Копитовски, въздъхна и тихо рече:

— Ех, пуст да остане нашият живот! Да можеше човек поне да запуши...

— За мините ли ти е домъчняло? Ще потърпиш и без пушене — сухо и все така тихо се обади Лопехин.

— Ще потърпиш, ще потърпиш — недоволно замърмори Копитовски. — То се знае, руският войник ще изтърпи всичко, но и неговото търпение не е от желязо... И без това днес изтърпях толкова много работи, че шевовете на търпението ми се спускаха...

Лопахин мълчеше и все така втрещено гледаше тъмната грамада на танка. Копитовски оправи раницата на гърба си и заприказва сподадено:

— Ама не само ми се пуши, но и страшно съм гладен! Всеки човек с натурата си: на някого от страх му се повръща, а пък аз колкото повече се плаша, толкова повече ми се яде. Пък и страшен ден беше днешният, леле, колко страшен! Как ни пердаши днеска тоя проклет германец, а? Бях се записал вече между покойниците, мислех, че завинаги ще забравя как се диша, ама на — не излезе така!

Лопахин не слушаше Копитовски; като посочи мълком танка, той рече:

— Ето на, хубава работа свърши Кочетигов, ала го няма вече между живите, геройски загина... Какъв момък беше!

Без да става нужда, не беше прието да се говори за смъртта на другарите, такъв мълчалив стговор имаше в частта, но в случая Лопахин не можа да се стърпи и макар че обикновено не му бяха присърце излияния от подобен род, той неочаквано заприказва с развълнуван, горещ шепот:

— Той беше огън момче! Истински комсорг, каквито рядко могат да се намерят в полка. Та какво приказвам — в полка! В армията! Само как подпали танка! Танкът го бе вече затиснал, затрупал го бе до половината с пръст, смачкал бе целите му гърди... С очите си видях как кръвта шуртеше от устата му, а той се понадигна в окопа — надигна се мъртъв, с последния си дъх! — и хвърли бутилката... И го подпали! Ще научи ли сега майка му как е станало всичко? Можеш ли си представи как ще живее тя след всичко това?! Аз пък стрелях в тоя проклет танк, но не го улучих! Не го улучих, да му се не види макар! Трябваше да стрелям по-рано, когато приближаваше, и то не отпред, а отстрани... Ех, че съм глупак! Стар, триж проклет от бога глупак! Прибързах аз — и ето че момъкът загина... Още не поживял, едва му бяха поникнали перца, а сърцето му — като на орел! Гледай го само на какво се оказва способен, на какво геройство, а? А пък аз... когато пред очите ми убиват такива момчета по на осемнадесет-деветнадесет

години, просто ми се доплаква, братко... Плаче ми се и ми се иска да убивам безпощадно тия германски мръсници! Не, братко, ако бях загинал аз — това е съвсем друга работа, аз съм дърт пес, помирил съм живота от всички страни, но когато гинат такива като Кочетигов, сърцето ми не може да издържи, разбираш ли? С какво ще ни се разплатят за това германците? А, с какво? Ето я тая германска мърша, лежи тук и вони, а сърцето ми е все пак ненаситно, искам да мъстя! Ами как ще се разплатят те за майчините сълзи? Та аз може да нагазя до колене, чак до ноздрите в тая мръсна германска кръв и пак ще смятам, че разплатата още не е започнала! Още не е започнала, разбираш ли?

Заекващата, несвързана като у пиян човек реч на Лопяхин неимоверно учуди и развълнува Копитовски. Изпърво той слушаше равнодушно и за да не му се пуши толкова много, бе пъхнал в устата си щипка смачкана на прах махорка. Дъвчеше горчивата тютюнева дъвка, изплюваше пърлещата небцето и венците му слюнка и се чудеше какво бе станало с Лопяхин, винаги така сдържан при всяка проява на чувствата? Това никак не подходдаше на Лопяхин, не, не му подходдаше! А накрая Копитовски вече конвулсивно гълташе просмуканата с тютюнева горчивина слюнка и като се мъчеше да сподави неволното вълнение, напразно се опитваше да види в тъмнината израза на Лопяхиновото лице. Но Лопяхин беше полуобърнат към него, навел ниско глава, и в интонациите на гласа, в наклона на главата му имаше нещо такова, от което на Копитовски съвсем му докривя. Всички тия разсъждения и спомени за загиналия Кочетигов очевидно бяха не на място и не навреме, Копитовски бе твърдо убеден в това. И той надви вълнението и решително и рязко каза:

— Я стига си се вайкал! Сега ми приличаш на ревлива жена... Е, убили момъка, та малко ли момчета избиха днеска? Всички не можеш ги оплака и това изобщо не е наша работа, тоя разговор е съвсем излишен сега. Хайде, тръгвай, че момчетата отминаха вече далеко, да не би да останем.

Лопяхин изведнъж се обърна и без да каже нито дума повече, тръгна напред. Минаха мълчаливо край тънещите в лилав полумрак развалини на кравефермата, с отмерена пехотинска крачка нагазиха по

хрускащите под краката им разчупени керемиди и едва в гората, когато седнаха за малко да си починат, Лопахин прекъсна дългото мълчание:

— И Звягинцев ли е... убит?

— Че отде ще зная аз?

— Нали каза, че си го видял, когато паднал.

— Видях го бе, но дали е убит, или ранен — не знам. Не съм му опипвал пулса.

— А може и да не е бил той? Може да не е паднал? В бъркотията може да не си разбрал... — с плахо прозвучала в гласа надежда отново попита Лопахин.

И отново в трепналия глас на Лопахин премина жалка, непозната за Копитовски нотка и Копитовски неволно омекна и каза вече с друг тон:

— Не, той беше — Звягинцев, видях го ясно. Мината се пръсна зад него, той падна, а дали е умрял или не — не знам.

— Какво ли знаеш ти? Какво ли знаеш? Хабер нямаш от нищо! Пък и няма с какво да научиш, нямаш такъв апарат — сърдито, злъчно каза Лопахин. — Ставай да вървим. Седнал си като на курорт, ама че важен...

Това го казваше вече предишният обикновен Лопахин и гласът му сега звучеше постарому: възгрубо, с пресипнала напрегнатост... Макар че се обиди, Копитовски замълча: с предишния Лопахин се живееше по-леко...

Отначало вървяха мълчаливо сред непрогледната тъмнина, като се препъваха в оголените корени на дъбчетата, закачваха се за разперените клони на храстите и само по звука на стъпките определяха посоката, по която вървяха другите пред тях. В един дол на кръстопътя ги изненада с огъня си минометната батарея на противника. Няколко минути лежаха, като се притискаха към застудялата песъчлива земя, а след това по командата на старшината станаха и тичешком пресякоха пътя. Противникът стреляше напосоки и затова не понесоха загуби. И още веднъж, когато се приближаваха до полуразрушения насип, по който германците стреляха още докато бе светло, попаднаха под обстрел и тоя път лежаха почти половин час в храсталака.

Пламъци от експлозии озаряваха непрогледната тъмнина, от край до край я прорязваха светещите нишки на трасиращите куршуми. От време на време далеко на височините, дето бяха германците, пламваше

бяла, ослепителна светлина на ракета, нейният отблясък падаше по върховете на дърветата, капризно пълзеше по клоните и бавно, сякаш неохотно угасваше. През нощта в гората особено звънливо, кънтящо ехтяха разрывите на снарядите и всеки път Копитовски възкликваше учудено:

— Ех, че зву-у-ук, също като във варел!

Отвъд насипа някой им извика; мътно мигна и угасна лъч на джобно фенерче, прикрито с полите на шинел; нечий преизпълнен с меко добродушие бас прогърмя:

— Е, къде бързаш, къде бързаш, пехото? Тръгнаха сте като овце напосоки, а тук е минирано. Карайте вляво от насипа, на стотина метра вляво... Как да не е означено? Означено е, и то много добре, нали виждаш забити колчета и поставени хора. Къде е границата ли? Ей там, край дола, там ще ви посрещнат и ще ви посочат пътя, ще ви придружат братята сапъори. Сапъорите могат всичко, те и до оня свят ще те придружат и дори по-далеч... А това какво е, ранен ли? Лейтенант? Ах, горкият! По такъв път ще го разтърсите. Ще трябва да вземете още по-наляво, там местността е по-равна.

Откъсите от чутия разговор настроиха мрачно Копитовски.

— Чу ли, Лопахин, какви поръчки си имат тия коткари? — възмутено заприказва той. — За нас казват, че сме били пехота, а самите те какво струват? И това ми било кавалерия! Цял живот яздят брадви и ги шибат с лопати, а когато хората минат край тях, посрещат ги с насмешки... Минират и ограждат с някакви си колчета. Та да не би това да е опитно поле, а? В такава тъмнина дори дяволът не може различи колчетата им! Тук можеш да се натъкнеш дори на телеграфен стълб, но докато не чукнеш челото си о него, не можеш разбра нищо. Ах, тия жалки кокошкари, лопатарии, къртово племе! На две крачки от очите си не виждаш нищо, а те забиват колчета... Ако беше задрямал тоя сапъорски жребец с баса, който посочваше пътя, за едната хубост щяхме да нагазим в минното поле. Весела работа! Отървахме се от германците и току-виж, почнали да ни разкъсват собствените ни мини... Ама тъй си е, минал си тоя проклет Дон и почваш да се смяташ за спасен, а ето че за едната хубост за малко да се натъкнеш на своето родно минно поле. А такива случаи има, колкото щеш! Тъкмо мисли човекът, че е достигнал целта си и ето че за едното чудо всичко отива по дяволите! В нашия колхоз — това беше преди войната —

колхозният счетоводител три години иска за жена една мома; тя работеше като телефонистка при селсъвета. Той я иска, а тя го не ще, защото никак не ѝ харесваше, пък и не изпитваше никаква любов към него. Но той, кучият син, все пак постигна своето: съгласи се тя от отчаяние да се омъжи за него — толкова беше ѝ омръзнал със задевките си. Водата, казват, дълбае камъка — така и той: три години дълба и постигна целта си. А тя, момата, заплакала и казала така на другарките си: „Омъжих се, рекла, мили дружки, за него, защото не ме оставя на мира, а не от гореща любов.“ С една дума, работата се свършила, записали се в гражданското. Вечерта счетоводителят поканил пости. Седи той на трапезата, сияе като тиганичка, намазана с масло, доволен, небивало горд от себе си: та шега ли е, три години задирял момата и най-подир постигнал целта си! Перчел се, перчел се, а след половин час изпружил крака още на трапезата. И знаеш ли как станало? Задавил се с вареник, мръсникът! От радост или от лакомия, това не мога да кажа, но щом го глътнал целия, без да го дъвче, вареникът да вземе да попадне в дихателното му гърло. И — свършил! Опитали се да спасят злополучния младоженец, обръщали го и с краката нагоре, и по гърба го удряли с юмруци и столове, удряли го, да си кажем правото, ревностно и с каквото попадне, бъркали и с ръжена в гърлото му — какво не го правили, но нищо не помогнало! Така имала късмет да овдолее, както си седяла на трапезата, нашата телефонистка. Но в нашия колхоз имаше и друг един случай...

— Я стига с твоите случаи — строго заповяда Лопяхин.

Копитовски покорно млъкна. След малко той се препъна о един пън и като изтрополя с котелката, просна се с целия си ръст.

— С тебе само колове на моста да забиват! — злобно засъска Лопяхин.

— Ама нали виждаш каква тъмнина е — виновно се оправдаваше Копитовски, като търкаше удареното си коляно.

Но очевидно не беше в състояние да мълчи след всичко преживяно през деня и затова, като повървяха още малко, попита:

— Знаеш ли, Лопяхин, къде ни води старшината?

— Към Дон.

— Не те питам това, ами към моста ли ни води или къде?

— По-наляво.

— А с какво ще прехвърлим там реката? — уплашено попита Копитовски.

— Със сополи — срязва го Лопахин.

Няколко минути Копитовски се тътри мълчаливо, а след това каза примирително:

— Ама не се ядосвай, Лопахин! Все току се ядосваш... Но пита се, защо се ядосваш? Само на тебе ли ти е тежко, а? На всички ни е така!

— Ядосвам се, защото дрънкаш само глупости.

— Но какви глупости дрънкам? Та аз не съм казал нищо особено.

— Не си казал ли? Ама че не си казал! Нали виждаш, че германецът бомбардира моста?

— Добре де, виждам.

— Виждаш, а пък питаш — към моста ли отиваме или къде? Ясно е, че с твоя телешки ум ти би повел хората към разрушения мост да ги изпотрепят... И изобщо остави ме на мира с твоите просташки въпроси, и без това ми е тежко. И не ме настъпвай по петите, че мога да те блъсна с лакътя и да ти рукне кръв от носа.

— Ти окачи фенера на петите си, че не се виждат в тъмното. Ама че дамски пети си имал... — озъби му се Копитовски.

— Фенери не знам, но ако потрябва, мога да те цапардосам по зъркелите, а сега не се натискай в мене, не съм нито крава, нито пък ти си ми теленце, разбра ли?

— Аз не се натискам в тебе.

— Спазвай дистанция, разбра ли?

— И без това спазвам дистанция.

— Каква ти дистанция, като през цялото време ме настъпваш по петите? Какво се търкаш край мене?

— Ама не се търкам бе, за какъв дявол си ми дотрябвал!

— Не, търкаш се! Боиш се да не се изгубиш ли, а?

— Ето че пак се ядосваш — огорчено рече Копитовски. — Аз не се боя, че ще се изгубя, ами да прехвърлим реката без мост, как да ти кажа... страх ме е, а! Тебе ти е лесно да разсъждаваш, защото умееш да плуваш, а пък аз не умея да плувам, хич не умея, и това си е! Ние отиваме вляво от моста, а там няма да има лодки, знам това със сигурност. А щом няма да има лодки, ще стане нужда да минаваме

реката с подръчни средства, пък аз имам опит: минавал съм през Донец с подръчни средства и знам каква беля е...

— Няма ли да престанеш временно с приказките си? — съдържано, но със зловеща учтивост попита от тъмнината гласът на Лопяхин.

И унилият, но преизпълнен с упорита, решителност тенор на Копитовски му се обади нейде отзад, иззад тъмния клонак на храста:

— Не, няма да престана, останало ми е да живея още мъничко, докато стигнем Дон, и затова трябва да се изкажа преди смъртта си... Има дори такъв закон, човек да се изказва преди смъртта си. Подръчните средства са нещо такова: умееш ли да плуваш — плувай, а не умееш ли — затъкни по-здраво ноздрите си с пръсти и върви да пасеш раците на дъното... Получихме ние заповед да форсираме Донец и ето че командирът на нашата рота дава команда: „Използвай подръчни средства, след мене бегом, момчета!“ Аз търкулнах във водата едно празно германско варелче от бензин, улових се за него и размахвам крака, форсирам водната преграда в лицето на тоя нещастен Донец. Домъкнах се криво-ляво до средата, добре, че течението или вятърът не ме отнесоха, но след това, когато дрехите ми се измокриха, току почнах да се откъсвам от варелчето. То се върти, проклетото, във водата и аз заедно с него: ту главата ми изскочи отгоре, ту потъне отдолу, под водата. Веднъж разтворя очи — майко мила! — красота и повече нищо; слънце, синьо небе, дървета на брега, друг път ги разтворя — леле майчице! — наоколо зелена вода, дъното не се вижда, някакви светли мехури летят край мене нагоре. И както се очакваше — откъснах се от варелчето и поех пеш към дъното... Добре, че се хвърли един другар, та ме измъкна.

— Напразно го е сторил. Не е трябвало да те измъква! — със съжаление каза Лопяхин.

— Напразно-ненапразно, но ме измъкнаха. То се знае, да беше ти, нямаше да ме измъкнеш — от тебе ще чакам добро! Затова и сега гледам да съм по-далечко от тия подръчни средства. По-добре да ни обстрелват, но да минем по моста. Затова и дъхът ми спира, щом си спомня колко донецка водичка нагълтах тогава. Наведнъж изпих две кофи вода, едва се изпразних тогава от нея...

— Недей скимтя, Сашка, млъкни поне за малко, тоя път все някак ще прехвърлиш реката — обнадежди го Лопяхин.

— Как ще я прехвърля бе! — отчаяно възкликна Копитовски. — Ти оглуша ли, а? Нали ти разправям през цялото време, че никак не умея да плувам — как ще я прехвърля? А отгоре на всичко ти си напъхал в раницата ми цели два пуда от тия гадости, патроните, пък и пушката на Борзих е у мене, че и шинелът, и автоматът с дисковете, и окопен инструмент, тоест лопата, че и ботушите на краката ми... Дори когато човек умее да плува, пак ще потъне с такова имущество, а когато не умее, като мене, пиши го свършил; току нагазвай до коляно във водата, лягай и умирай на сухия бряг. Не, аз ще се удавя непременно, знам си го! Не разбирам само за какъв дявол мъкна тия патрони и всички други партушини, та да се мъча до края преди смъртта си! Като наближим Дон, ще захвърля всичко това, ще събуя гащите и ще се хвърля да се удавя гол. Гол е все пак някак по-приятно...

— Млъкни, моля ти се. Няма да се удавиш! Фъшкията не потъва — с яростен шепот каза Лопехин.

Но Копитовски тутакси се обиди:

— То се знае, фъшкията не потъва и ти, Лопехин, ще преплуваш като нищо, но аз ще загина... Още щом стигнем Дон, ще ти подаря самообръсначката си за спомен. Аз не съм стипца като тебе, не съм злопаметен... Бръсни се със самообръсначката ми и си спомняй за геройски удавилия се Александър Копитовски.

— Такова говно не се затрива! — през зъби промърмори Лопехин и ускори крачките си.

Като се ругаеха тихо и затъваха до глезените в пясъка, те се спуснаха от пясъчливия хълм и в пролуките между храстите видяха мътно блесналата, оловносива ивица на Дон, вързаните за брега тъмни салове и голяма група хора на пясъчната ивица.

— Хайде, подарявай ми самообръсначката, Сашка! Чуваши ли, удавнико! — сурово каза Лопехин.

Но Копитовски се закиска щастливо и глупаво:

— Не, миличък, сега тя ще ми трябва на мене! Сега вече съм жив! Щом видях сала, сякаш отново се родих!

— Ти ли си, Лопехин? — извика им от тъмнината старшината Попришченко.

— Аз съм — неохотно се обади Лопехин.

Старшината се отдели от застаналата до сала група и тръгна срещу тях, като дробеше с хрускане под ботушите си ситните речни раковинки. Той спря досами Лопехин и каза с трепнал глас:

— Не можахме да го донесем жив... умря лейтенантът.

Лопехин сложи пушката на земята и с бавно движение свали каската. Стояха мълчаливо. Право в лицето им духаше топъл, лъхащ на сладникава влага вятър.

През нощта валя дъжд, силно духаше влажен, пронизващ вятър и глухо, провлачено стенеха високите тополи по гористия лъв бряг на Дон. Измокреният до кости и премръзнал Лопехин се притискаше до безметежно хъркащия Копитовски, придърпваше на главата си тежките, просмукани с вода поли на шинела и през сън се вслушваше в тътнежите на гръмотевицата, която в сравнение с артилерийската стрелба звучеше по домашному мирно и необикновено добродушно.

На разсъмване дъждът спря. Падна гъста мъгла. Лопехин се унесе в тревожен и тежък сън, но скоро го събудиха. Старшината вдигна всички на крака и каза с пресипнал от кашлицата глас:

— Трябва да погребем, както е редно, лейтенанта и да вървим — няма защо да се мотае тук.

На поляната, до една дива ябълка с клюмнали листа, обсипани със сълзици от дъжд, Лопехин и още един червеноармеец на име Майборода изкопаха гроб. Когато изгребаха първите пластове пръст, Майборода каза:

— Гледай какъв дъжд валя цяла нощ, а пръстта не се е намокрила дори на пет сантиметра.

— Да — каза Лопехин.

И чак докато свършиха копането, не размениха вече нито дума. Последната лопата пръст от дъното на готовия гроб изхвърли Майборода. Той избърса с длан потното си чело и въздъхна:

— Ето на, изкопахме последното окопче на нашия лейтенант.

— Да — отново каза Лопехин.

— Сега да запалим ли по цигара? — попита Майборода.

Лопехин отрицателно поклати глава. Неговото жълто, посърнало от безсъние лице изведнъж се начумери и той се обърна настрана, но скоро се овладя и каза с твърд глас:

— Ще ида да доложа на старшината, а ти... си попуши.

Старшината обичаше да приказва. Лопяхин знаеше това и се боеше най-много, че на гроба на лейтенанта, оскърбявайки слуха, ще зазвучат кощунствено празните и ненужни банални думи. Той с тревога и недоверие гледаше старото, с червеникави мустаци, с подпухнали очи лице на старшината и преместваше погледа си върху ремъците и охлузената полева чанта на лейтенанта, която старшината внимателно притискаше с лявата си ръка към гърдите.

Едва вчера, само преди няколко часа, Лопяхин бе пил водка в окопа на лейтенанта и тая чанта, и запотените ремъци на портупея плътно пристягаха горещото, снажно тяло на лейтенанта, а сега това тяло лежи до гроба, неподвижно и сякаш скъсено от смъртта, лежи мъртъв лейтенант Голошчоков, загънат в окървавеното платнище, и дъждовните капчици не се топят, не се стичат по бледното му лице; и ето, приближава вече последният прощален миг...

Лопяхин трепна, когато старшината заприказва пресипнало и тихо:

— Другари бойци, синове мои, войници! Погребваме нашия лейтенант, последния офицер, който бе останал в полка ни... Той беше също от Украйна, само че от съседна на моята област — Днепропетровска. Там, в Украйна, са останали старата му майка, жена му и три малки дечица, това го знам добре... Вие знаете, че той беше добър командир и другар и сега аз няма да говоря за това... Искам да кажа до тоя скъп гроб...

Старшината млъкна, търсейки необходимите думи, и каза вече с друг, добре укрепнал и изпълнен с голяма вътрешна сила глас:

— Гледайте, синове мои, каква голяма мъгла е наоколо! Виждате ли? Ето като тая мъгла черна мъка виси над народа, който, остана под властта на германеца там, в нашата Украйна и по други места! Тая мъка хората не забравят дори нощем, когато спят, а и денем от тая мъка не виждат белия свят... А ние трябва винаги да помним това: и сега, когато погребваме другаря си, и после, когато може би нейде на почивка край нас засвири хармоника. И ние винаги помним! Ние вървахме на изток, ала очите ни бяха обърнати на запад. Нека гледаме натам дотогава, докато последният германец легне от нашите ръце на наша земя! Ние, синове мои, отстъпвахме, но се биехме, както трябва, ето колцина са останали от нас — на пръсти се броят... Нас не ни е срам да гледаме добрите хора в очите. Не ни е срам... Това все пак е

нещо, че не ни е срам, ама не ни е и леко! Засега е рано още да вдигнем очи от земята и да погледнем нагоре! Рано е да ги вдигаме! А пък аз искам да не ни е срам да погледнем в очите сираците на нашия убит другар лейтенант, да не ни е срам да погледнем в очите майка му и жена му и да можем, когато ги видим, да им кажем с достойнство: „Ние отиваме да довършим онова, което започнахме заедно с вашия син и баща, за което той — вашият скъп човек — даде живота си в Донския край, отиваме да довършим германеца, та да издъхне най-после!“ Нас ни биха, дума да не става, биха ни здравата. Но аз съм стар човек между вас и стар войник — слава богу, карам четвърта война — и знам, че живата кост винаги обраства с месо. Ще обрастем и ние! Нашият полк ще се попълни с хора и скоро ще тръгнем отново по извървения път назад, към залеза на слънцето. Ще тръгнем с тежки крачки... С толкова тежки крачки, че земята ще се раздруса под краката на германеца!

Старшината с усилие, по старчески прегъна едното си коляно и като се наведе над тялото на лейтенанта, каза толкова тихо, че развълнуваният Лопяхин едва го чу:

— Може и вие, другарю лейтенант, да чуете нашия вървеж... Може и до вашия малък гроб да долети вятърът на Украйна...

Двама бойци скочиха в гроба и грижливо поеха на ръце вдървеното тяло на лейтенанта. Като продължаваше да стои на колене, старшината хвърли шепа пясъчлива пръст и вдигна ръка.

Над гроба бързо израсна мъничко пясъчно хълмче, изгърмя трикратен пушечен салют, а след него забумтя разположената наблизко гаубична батарея, като продължаваше салюта с удесеторена и гневна сила.

На сърцето на Лопяхин никога не е бивало така тежко и тъжно както в тия часове. За да се уедини, той отиде в гората и легна под един храст. Край него бавно минаха Копитовски и още един боец. Лопяхин чуваше как, задъхан от възхищение и завист, Копитовски казваше:

— ... новичка дивизия, наскоро е пристигнала тук. Видя ли какви момчета? И панталони, и ризи, и шинели — всичко току-що ушито, всичко блести! Пременили са се също като младоженци, дяволите! А като погледна себе си — леле майчице! — сякаш съм бил на кучешка сватба, сякаш са ме дърпали двацет кучета! Крачолът ми на три места се разпрал, половината от задника ми се вижда, а няма с какво да се закърпя, конците се свършиха. Рубашката на гърба ми се скапала от пот, увиснала на ленти и заприличала вече на серкме. За обувката да не говорим, левият ми ботуш зинал и не се знае какво иска — дали телефонна жица за привързване на подметката или истинско закърпване... А как ги хранят ония! Също като в санаториум! Ловят с бомби риба от Дон, пред очите ми пъхнаха такъв шаран в котела, че лигите ти да потекат! Живеят като на курорт. То се знае, така може да се воюва. А пък да бяха загазили като нас вчера, веднага щяха да им опадат перата на тия младоженци!

Лопяхин лежеше, опрял лакти в рохкавата земя, и уморено мислеше, че сега може би остатъците от полка ще бъдат изпратени за преформиране в тила или за попълване от някаква нова част, че току-виж, станало нужда да се простят за дълго с фронта, и то в такова време, когато германецът яростно напират към Волга и когато на фронта е скъп всеки човек. Той се видя с мършав „сидор“ на раменете, как се лута унило нейде в незнайния тил, а след това въображението му подсказа и всичко останало: скучен, лишен от бойни тревоги и радости живот в провинциално градче, безвкусен живот на запасняк, учение извън града в опърлената от слънцето степ, стрелба по дървени макети на танкове и скучни наставления от някой опитен лейтенант, който според служебния си дълг ще третира като млад, глупавичък новобранец дори него, Пьотр Лопяхин, врял и кипял вече в много работи... Лопяхин с негодувание повъртя глава и се размърда. Не, дявол да го вземе, не е за него тоя тих живот! Той предпочита да стреля срещу истински германски танкове, а не срещу никакви си глупави макети, и да върви на запад, а не на изток, и — само в краен случай — да постои малко тук, на Дон, преди новото настъпление. Пък

и какво може да го задържа в частта, дето не бе останал нито един стар другар? Стрелцов го няма и кой знае къде ще попадне след излизането си от болницата: само през вчерашния ден загинаха Звягинцев, готвачът Лисиченко, Кочетигов, сержантът Никифоров, Борзих... Колко много бойни другари останаха да лежат завинаги на широките простори от Харков до Дон! Те лежат на родната, поругана от врага земя и безмълвно зоват за отмъщение, а той, Лопяхин, ще отиде в тила да стреля по танкове от шперплат и да учи онова, което отдавна вече е научил на бойното поле?!

Лопяхин пъргаво скочи на крака, отърси пясъка от коленете си и тръгна към старата земянка, дето се бе разположил старшината.

„Ще моля да ме оставят в действащата част. Свършено е вече, няма къде да отида оттук!“ — реши Лопяхин, като се промъкваше напрано през гъстите шипкови храсти.

Той измина не повече от двадесетина крачки, когато изведнъж чу познатия глас на Стрелцов. Не повярвал на ушите си, смаяният Лопяхин изведнъж зави настрана, излезе на една малка полянка и видя застаналия гърбом към него Стрелцов и още трима непознати червеноармейци.

— Николай! — извика Лопяхин, обезумял от радост.

Червеноармейците погледнаха очаквателно Лопяхин, а Стрелцов си стоеше все така, без да се обръща, и високо говореше нещо.

— Николай! Отде идеш, приятелю?! — отново извика Лопяхин с весел, треперещ от радост глас.

Единият от застаналите до Стрелцов червеноармейци го докосна по ръката и Стрелцов се обърна. На лицето му веднага пламна гореща светла усмивка и той тръгна срещу Лопяхин.

— Приятелю, откъде се домъкна? — още отдалеч се развика Лопяхин.

Стрелцов мълчаливо се усмихваше и размахвайки дългите си ръце, широко, но не особено мерено крачеше по поляната.

Срещнаха се до един наскоро изкопан окоп с празнично жълтееща се, прясна песъчлива пръст отстрани и силно се прегърнаха. Лопяхин видя отблизо черните, грейнали от щастие очи на Стрелцов и каза, като се задъхваше от вълнение:

— Ама че дявол! Аз ти викам колкото ми глас държи, а ти мълчиш, защо така? Казвай де, откъде идеш, как си? Какво търсиш

тук?

С неподвижна, сякаш замръзнала усмивка Стрелцов внимателно и напрегнато гледаше мърдащите устни на Лопяхин и най-последно каза, като заекваше леко и необикновено разтягаше думите:

— Петка! Колко се радвам — просто не можеш да разбереш!... Бях се отчаял вече, че ще намеря някого от вас... Тук има толкова нар-р-р-од...

— Ама откъде се домъкна? Нали те бяха пратили в медсанбата? — възкликна Лопяхин.

— И изведнъж гледам — той! Лопяхин! Ами къде са другите?

— Ама ти оглушал ли си малко? — учудено попита Лопяхин.

— Търся ви от снощи, обиколих всички части! Искях да се прехвърля отвъд реката, но един капитан артилерист каза, че всичко се оттегля оттам — още по-силно заеквайки, рече Стрелцов и черните му очи сияеха.

Като не можеше все още да разбере какво е станало с приятеля му, Лопяхин се засмя и тупна Стрелцов, по рамото.

— Е, братленце, ами ти наистина недочуваш! Та помежду ни излиза като в приказката: „Здравей, кумице!“ — „Ходих за водица“. — „Ами ти да не си глуха?“ — „Изпрах си кожата“. Ама ти наистина ли недочуваш? — вече значително по-високо попита Лопяхин. — И говориш някак си неравно, заекваш... Чакай... Значи, това ти е от контузията? Я гледай ти!

Лопяхин се изчерви силно от яд на себе си и с остра болка погледна променилото се, но все така усмихващо се лице на Стрелцов. А Стрелцов сложи треперещата си ръка на рамото на Лопяхин и каза, като заекваше мъчително и тежко:

— Я да поседнем, Петя. С мене се разговаря трудно, след оня случай с бомбата не чувам нищо. И ето... виждаш ли, почнах да заеквам... Ще ми пишеш въпросите си, а пък аз ще ти отговарям.

Той седна до окопа и извади от джоба на гърдите си омазнено бележничко и молив. Лопяхин грабна молива от ръцете му и бързо написа: „Разбирам, избягал си от медсанбата?“ Стрелцов го погледна през рамо и рече:

— А че какво да ти кажа — избягах... По-право — излязох си. Аз казах на лекаря, че ще си отида, щом ми стане по-леко.

„За какъв дявол? Ти, глупако, трябва да се лекуваш!“ — Написа Лопяхин и натисна удивителната с такава ярост, че моливът се счупи.

Стрелцов прочете и учудено сви рамене.

— Как тъй — за какъв дявол? От ушите ми вече престана да тече кръв, вече не ми се повдига. Защо ще се търкалям там повече? — Той меко взе молива от ръцете на Лопяхин, извади ножче и като подостряше молива и издихваше мъничките стружки от коленете си, каза: — И после, просто не ми се оставаше там. Полкът беше в твърде тежко положение, вие бяхте останали малцина... Как можех да не се върна? И ето, върнах се. Та човек може и глух да се сражава заедно с другарите си. Вярно ли е, Петя?

Гордост за човека, любов и възхищение изпълниха сърцето на Лопяхин. Искаше му се да прегърне и разцелува Стрелцов, но гореща спазма внезапно сви гърлото му и засрамен от сълзите си, той се обърна настрана и припряно извади кесията.

Ниско навел глава, си свиваше цигара и вече почти съвсем я бе приготвил, когато голяма светла сълза капна на хартийката и тя се разпадна под пръстите му...

Но Лопяхин беше упорит човек: от един стар, почернял от сгъване вестник той откъсна ново листче, предпазливо пресипа тютюна в него и все пак си сви цигара.

Звягинцев се опомни от ударите и дивата болка, която се бе раздяла като огън по цялото му тяло. Той въздъхна с хриптене, закашля се задавено — устата му бе натъпкана с пръст и прах — и сякаш отстрани чу тихата си, задъхана кашлица и дълбокия, излизащ чак от утробата му стон.

Наоколо се пръскаха снаряди, мини. Различни по сила и по звук удари раздрусваха земята, със замиращ писък и вой профучаваха шрапнели, а нейде отзад в дълги поредици тракаше картечница. От близките експлозии напрегнатите вълни горещ, просмукан с миризма на изгорено въздух притискаха към земята проснатия Звягинцев, вдигаха и въртяха около него нагарчащ прах. Звягинцев все още възприемаше всички звуци на боя така, сякаш те долитаха до него нейде от незначайна далечина; той се помръдна леко, като удесетори с това слабо движение парливата болка, и едва тогава до помраченото му съзнание достигна усещането, че е жив.

Страхувайки се вече да се помръдне и усещайки с раменете, гърба и краката, че рубашката и панталоните му са просмукани изобилно с кръв и залепват тежко за тялото, Звягинцев разбра, че е ранен жестоко с парчета от снаряд и че болката, която бе го сковала от краката до главата, е от това.

Той сподави готовия да се откъсне от устните му стон, опита се да избута с езика от устата си лепкавата кал, която му пречеше да диша; на зъбите му заскърца зърнест пясък и тоя скърцащ звук, който предизвика остра болка в главата му, беше така оглушителен и така гнусно-сладникаво го удари в ноздрите миризмата на собствената му съсирена кръв, че той отново замалко не изгуби съзнание. А след това съзнанието, което сякаш трептеше на тъничка, готова всеки миг да се скъса нишка, почна да крепне, да расте и тогава със закъснял, остро пламнал страх той си спомни как някога, сигурно съвсем наскоро, бе изскочил от окопа, как бе видял наблизко тичащите към него германци, единият от които — набит, полупревит, с разкопчана яка на изцапания мундир и с изскочили от орбитите сиви очи... Германецът тичаше, стиснал здраво бледите си устни, като поемаше с пъхтене въздух в издутите ноздри, издал малко напред лявото рамо. Тичешком той се опитваше да пъхне в автомата плоска черна пачка, а Звягинцев, който го приближаваше с къси, стремителни крачки, виждаше и сивите очи на врага, обезумели от стремителността на атаката, и матовото копче на

германския мундир, под което още малко и неговият щик трябва да влезе с противно меко, познато хрущене, а в тия секунди виждаше и бялото острие на щика си, което се олюляваше при тичането и хвърляше пълзящи отблясъци... Но тутакси нещо силно го удари по гърба и по краката, късо, като летен гръм, прозвуча отзад тряскаща експлозия и падайки по лице — последно страшно падане, когато нямаш вече сили да вдигнеш ръка и защитиш лицето си от удара. — Звягинцев разбра, че това е вече краят...

Той с усилие вдигна клепачи. През праха, който се бе размесил със сълзите и бе залепил като мръсна корица очите му, видя късче от алено мътното небе, а близо до бузата си — плуващите нейде край него капризно сплетени тревници. Влачеха го по тревата, очевидно на платнище, и към сухото и кораво шумолене на тревата се примесваше тежкото пресекливо дишане на човека, който пълзеше напред с усилие, сантиметър след сантиметър, мъкнеше след себе си натежалото му, отпуснато тяло.

След малко Звягинцев почувствува как изпърво главата, а след това и тялото му се хлъзгат някъде надолу. Той удари силно рамото си о нещо твърдо и за миг отново изгуби съзнание.

Втори път се опомни, като усети на лицето си докосването на грапава малка ръка. С влажна марля му изчистиха предпазливо устата и очите и му се мярна малка женска ръка и синята пулсираща жилка до бялата китка на ръката, а след това на устните му опряха топло, металически блудкаво на вкус гърло на алуминиева манерка. Потече тъничка струйка вода, която пърлеше небцето и гръкляна му. Той я гълташе на мънички, конвулсивно скъсени гълтки и вече след като меко отдръпнаха манерката от устните му, той още два-три пъти глътна напразно, като теленце, което са отбутнали от вимето, облиза пресъхналите си устни и отвори очи.

Над него се наведе бледото, дори въпреки силния загар луничаво лице на непозната девойка с избеляла пилотка, която прикриваше разчорлен сноп огнено червеникави къдри. Лицето беше очевидно грозничко, просто, обикновено лице на чипоноса руска девойка, но в загубелите черти на това лице прозираха такава дълбока сърдечна ласка и тревога, а момински сивите, кротки очи светеха с такава отколешна женска топлина и състрадание, та на Звягинцев се стори, че тия очи са също така нужни, хубави и необходими като самия живот,

като прострялото се над него безкрайно синьо небе с ивица перести облачета във висината.

От радост, че е жив и не е изоставен от своите, от признателност, която той не можеше, а може би и не би успял да изкаже с думи на непознатата девойка санитарка от чужда рота, сърцето му се сви късо и сладко и той прошепна едва чуто:

— Сестричке... мила... откъде се взе?...

Водката подкрепи Звягинцев. По тялото му се разля блажена топлина, на челото му като ситен бисер се появи пот и дори болката в раните му сякаш занемя, изгубила доскорошната си люта острота...

— Да бе ми дала още водчица, сестричке... — вече малко по-високо каза той, като се учудваше скришом на своя детински тънък и слаб глас.

— Каква ти водчица! Не бива да пиеш повече, никак не бива, миличък! Щом дойде на себе си — добре. Каква стрелба поддържат ония, ужас! Да можех поне да те отмъкна някак до санитарната рота — жално каза девойката.

Звягинцев леко отмести лявата си ръка настрана, след това и дясната, опипа със странно непослушните си пръсти под хълбока нагрятия от слънцето приклад и цевта на пушката, безуспешно се опита да помръдне крака и стиснал от болка зъби, попита:

— Слушай... на кое място съм ранен?

— Целият си изпоранен... Навсякъде!

— Краката ми... краката ми поне дали са цели, а? — глухо попита той, вече готов в душата си за всичко най-лошо, но непримирен с нищо.

— Цели са, цели са, миличък, само че са малко понадупчени. Не се безпокой и не говори; като стигнем, ще те прегледат, ще те превържат както трябва, ще почнат да те лекуват, сигурно ще те изпратят в някоя болница в тила и всичко ще бъде наред. Войната обича реда...

Не всичко, което тя каза, стигна до съзнанието на Звягинцев.

— Значи, целия са ме надупчили? — повтори въпроса си той и като помълча малко, тъжно пошепна: — Ама че го каза... Какъв е пък тоя ред?

Те лежаха в дълбока, изровена от снаряд яма, върху корави буци глинеста пръст, която експлозията бе изтръгнала нейде, от

първородните дълбини на земята. Над тях с нисък нарастващ вой прошумоля мина и Звягинцев, който бе равнодушен към всичко, освен към болката си, но все пак с края на окото наблюдаваше девойката, видя как в очакване на близката експлозия тя легна на земята, сви се на кълбо, зажумя и с детско, трогателно в своята наивност движение с калната си длан закри очи.

В тия къси минути на просветление, което бе озарило като мълния съзнанието му, Звягинцев още не бе успял да разбере както трябва бедственото си положение, не бе успял да съжали себе си, но съжали девойката, като мислеше съкрушен: „Дете, същинско дете! По й прилича да си седи у дома и да ходи с учебници в десети клас, да учи разни алгебри и аритметики, а пък тя бере страх тук под непоносимия огън, па се и напъва да влачи хора като нас...“.

Стрелбата сякаш бе почнала да утихва и колкото по-рядко гърмяха взривовете и с мощните си гласове будеха Звягинцев за живот, толкова по-голяма слабост усещаше той и толкова по-силно го обземаха тъмното, зловещо спокойствие и унесът на смъртната забрава...

Девойката се наведе над него, надникна в подивелите му от болка, вече почти занесени очи и сякаш отговаряйки на нямата молба, застинала в очите и в горчивите гънки около устните му, възкликна настойчиво и уплашено:

— Миличък, потърпи! Моля ти се, миличък, потърпи! Ей сега ще продължим нататък, близо е вече! Чуваш ли?!

С голяма мъка тя го измъкна от ямата. Той се опомни, опита се да й помогне, като се изопваше на ръце и се хващаше с пръсти за сухата бодлива трева, но болката стана съвсем нетърпима и той притисна мократа си от сълзи буза до подгизналото от кръв платнище и почна да дъвче ръкава на рубашката си, за да не прояви пред девойката мъжката си слабост, за да не закрепси от болка, която сякаш късаше на части обезкървеното му и все пак жестоко страдащо тяло.

На няколко метра от ямата девойката пусна от потната си отмаляла ръка ъгъла на платнището, пресипнало си пое дъх и неочаквано рече с плачлив глас:

— Господи, защо ли вземат такива дебелаци в армията? Да, пита се, защо? Та нима ще мога да те домъкна, такъв кон? Ами че ти, миличък, тежиш най-малко шест пуда!

Звягинцев разтвори зъбите си и изхърка:

— Деветдесет и три...

— Какво деветдесет и три? Какво приказваш ти? — попита девойката, като дишаше шумно.

— Толкова килограми тежах... преди войната. Сега съм по-малко — каза Звягинцев, като помълча и се вслушваше в бурното дишане на санитарката.

Кой знае защо, пак му дожаля за тая дребна девойка, която се мъчеше с последни сили, и отначало отвлечено си помисли: „След шест години и моята Наташка ще стане същата: грозничка на лице, но мила по сърце“ — а след това, като напразно се мъчеше да придаде на гласа си твърдост и привична мъжка властност, рече на пресекулки:

— Ти, такава, дъще... я ме остави, не се мъчи... Аз — сам... Ще полежа мъничко и ще се опитам сам... Ръцете ми са цели — все ще се домъкна някак!

— Я гледай сега пък какви глупости! Вие, мъжете, все ще изтърсите по някоя дивотия! — със сърдит шепот каза девойката. — Къде можеш да идеш? А, къде? Ти не гледай, че се поизморих малко, щом си почина, ще потеглим пак. Хайде да не съм мъкнала и други такива тежки, бъди спокоен! Имала съм всякакви случаи, дори и потежки! Не ме гледай, че съм мъничка — аз съм силна...

Тя каза още нещо окуражаващо, похвали се със силата си, но колкото и да се стараше, Звягинцев не различаваше вече думи. Милият момински глас почна да заглъхва, да се отдалечава и най-после изчезна. Звягинцев отново се унесе.

Свести се едва след много часове в медсанбата на левия бряг на Дон. Лежеше на носилка и първото, което почувствува, беше острата миризма на лекарства и спирт, а след това — видя ниския свод на просторна палатка и хора с бели престилки, които се движеха меко по постлания с брезент пръстен под.

„На три пъти вече губя съзнание, но все пак съм жив... Значи, ще оцелея, значи, няма защо да бързам да умирам“ — с растяща надежда помисли Звягинцев.

Кой знае защо, трудно му бе да диша и той плахо, бавно поднесе към устата си своята черна от калта ръка и се изплю. Плюнката беше бяла. Нито едно розово мехурче на дланта му. И Звягинцев доби настроение и окончателно се убеди, че сега може би всичко ще тръгне

благополучно. „По всичко личи, че дробовете му са здрави, а пък ако през гърба някое парче от снаряд е попаднало в черния ми дроб, докторите ще го издърпат с щипци. Тук те имат комай предостатъчно окопни инструменти. Главното е — как ми са краката? Има ли засегната кост, или не? Ще мога ли да ходя, или ще остана сакат?“ — мислеше той, като разглеждаше още веднъж внимателно и придиричливо плюнката на голямата си, задебеляла от мазоли длан.

До него двама санитарни събличаха ранен червеноармеец. Единият държеше ранения под мишниците, а другият, пипайки внимателно с дебелия си пръст, предпазливо разпаряше с ножици по шевовете прогизналите от черна кръв панталони и когато на пода в безформена купчина се изхлузиха коравите като брезент, изкорубили се от засъхналата кръв защитни панталони и памучните долни гащи, толкова прашни, че по цвят почти заприличали на горните му дрехи, Звягинцев видя на десния крак на червеноармееца, малко по-високо от бедрото, грамадна разкъсана рана и уродливо подаваща се от червеното примачкано месо ослепително бяла разцепена кост.

Червеноармеецът, който по нещо неуловимо напомняше Стрелцов, възрастен мъж с прошарени мустаци над хлътналата уста и остри, синкавобледи скули, се държеше мъжествено, не пророни нито един стон и през цялото време гледеше в една точка с отсъстващ, неземан поглед, но Звягинцев погледна левия му крак, безпомощно полупрегънат в коляното, мършав и космат, раздрусан от ситни трескави тръпки, и понеже нямаше вече сили да гледа чуждото страдание, обърна се настрана и бързо затвори очи.

„Тоя момък си е изходил вече ходенето. Докторите ще му отсекат крачето, ще го отсекат като нищо, а пък аз ще има да ходя още. Не може да бъде и моите крака да са пребити?“ — в тъжно очакване мислеше Звягинцев.

В това време един възрастен плешив санитар с очила се приближи до него, с набито око го погледна в краката и като се наведе, искаше да разреже кончова на ботуша му, ала Звягинцев, който мълчаливо го следеше с напрегнат и остър поглед, събра всичките си сили и тихо, но решително каза:

— За панталоните не ми е жал, режи ги, но не ти разрешавам да пипаш ботушите! Не съм ги носил дори един месец и видях голям зор, докато се снабдя с тях. Виждаш ли каква стока са? Подметките им са

изпечени, а кончовите — истински, говежди. Това, братко, не е кирзова стока, трябва да го разбереш... И без това съм наказан от господата: шинелът и раницата ми останаха в окопа... Така че да не си пипнал ботушите ми, разбра ли?

— Ти не ме учи какво да правя — равнодушно каза санитарят, като преценяваше как по-лесно да клъцне с ножа по шева.

— Сиреч как тъй — не ме учи? Ботушите нали са мои? — възмути се Звягинцев.

Санитарят се поизправи и все така равнодушно каза:

— Та какво като са твои? Били са твои, но аз не мога да ги събуя заедно с краката ти!

— Слушай, чудак, дърпай... дърпай предпазливичко, лекичко, ще изтърпя — заповяда Звягинцев, който все още се боеше да се помръдне, вперил разширените си очи в тавана, в мъчително очакване на нови болки.

Без да обръща внимание на думите му, санитарят се наведе, с ловко движение разпра кончова на ботуша чак до петата и се залови за другия ботуш. Звягинцев още не бе успял да разбере както трябва какво значат думите „били са твои“, когато вече чу лекото весело пукане при разпарянето на срязания конец. Сърцето му се сви, дъхът му спря, когато токовете на небрежно хвърлените към стената ботуши леко тракнаха на пода. И тогава, не издържал, той каза с трепнал от гняв глас:

— Ах ти, плешиво куче! Мръсен олисял дявол! Какво правиш, мизернико!?

— Мълчи, мълчи, свърши се вече. За тебе е вредно да се караш. И чакай да ти помогна да легнеш на страната си — примирително рече санитарят.

— Върви с твоята помощ там, отдето си се родил и дори още по-далеч! — задъхан от негодувание и безсилна злоба, каза Звягинцев. — Ти си вредител, излиняла камила, чума с очила! Какво направи с държавните ботуши, кучи сине? Ами ако наесен стане нужда пак да ги нося, какво ще правя тогава с разпрани кончови? Да проливам сълзи ли? Нали знаеш, че колкото и да ги пришиваш след това, пак ще пропускат вода? Ах ти, мръсна плешива стерва! Ти си враг на народа, ето какъв си!

Санитарят мълчаливо и твърде внимателно размотаваше от краката на Звягинцев мокрите от потта и кръвта, горещи, изпускащи пара партенки; като свали и втората, изправил превития си гръб, без да крие усмивката под червеникавите си мустаци, той попита с весел, малко пресипнал фелдфебелски бас:

— Свършиха ли ти се вече псувните, Иля Муромец?

Звягинцев бе отмаял от избухналия гняв. Той лежеше мълчаливо, заслушан в силните и чести удари на сърцето си, чувствуваше непреодолима тежест в цялото тяло и същевременно усещаше приятна хладинка по натъртените ходила. Но в него все пак се намериха още сили и като не знаеше вече как да уязви смъртно дотегналия му санитар, избирайки думите, той каза със слаб глас:

— Сухо дърво си ти, а не човек! Дори не и дърво, ами гнил пън! Та ти имаш ли ум в главата си? А си ужким възрастен човек — да бе се засрамил за постъпките си! В стопанството ти преди войната под прага е живяла сигурно само една жаба, но и тя комай е умирала от глад... Махай се от очите ми, жалък мижитурка и двукрака холеро!

Това беше, разбира се, нарушение на реда: строгата тишина в съблекалнята на медсанбата, обикновено прекъсвана само от стонове и въздишки, рядко бе смущавана от такива невъобразими псувни, ала санитарят гледаше с явно удоволствие обраслото с червеникава четина, посърнало лице на Звягинцев и дори се усмихваше меко и беззлобно под мустак. През тия осем месеца на войната санитарят се бе измъчил и състарил по душа и тяло, бе видял многобройни хорски страдания, състарил се бе, но сърцето му не бе закоравяло. Той бе виждал много ранени и умиращи бойци и командири, толкова много, че се бе наситил, но все пак предпочиташе тия сипещи се на главата му псувни пред безумно разширените, немигащи очи на поразените от шок и сега, неочаквано и ни в клин, ни в ръкав, си спомни за двамата си сина, които воюваха нейде на Западния фронт, и помисли с лека въздишка: „Тоя ще оцелее, я го виж какъв е пъргав и жилав, дяволът! Но какво ли правят моите момчета там? До гуша ми дойде вече моят живот, да можех да погледна поне с едното око как карат службата моите там? Дали са живи, или лежат някъде ей така, направени на парчета?“

А Звягинцев не само живееше вече, но се и вкопчваше за живота с нокти и зъби; все още легнал в носилката, смъртно блед, със затворени, заобиколени със сини кръгове очи, той мислеше, като си

спомняше за безвъзвратно изгубените си ботуши и за червеноармееца със счупения крак, когото току-що отнесоха в операционната: „Как са го цапардосали, горкия! Сигурно го е улучило голямо парче от снаряд. Цялата му кост е изскочила навън, а той мълчи... Мълчи като герой! То се знае, неговата е свършена, но дано аз да оздравея! Усещам болка дори в пръстите на краката си. Дано само поради лекарско недоразумение не прибързат да ми отрежат краката! Иначе ще си полежа, ще оздравея и пак ще воювам... Па току-виж, че за едната хубост ми попадне подръка и оня германец-минометчик, който ме нареди така... Ох, няма да го оставя да умре наведнъж! Ще има да повряка в ръцете ми, докато му пратя смъртта да го отърве! А на тоя момък работата е ясна, ще му отрежат крака. Сега, дума да не става, не му са и дотрябвали ботушите! За тях той дори не мисли, а моята работа е друга: след като оздравея, ще трябва непременно да отида в частта си, а такива ботуши през живота си няма да намеря, свършено е. Ах, тая плешива курва, как побърза да разпори шевовете им! Господи боже мой, как може да вземат за санитарии такива мръсници! С тая чевръстина би могъл да работи нейде като кождер, а той се заловил тук да разваля обувката на родните си бойци...“

Историята с ботушите разстрои сериозно Звягинцев, у когото окончателно се бе затвърдила мисълта, че скоро няма да умре. Беше му толкова обидно, че вече легнал гол на операционната маса, като чу думите на преглеждащия го хирург: „Ще стане нужда да потърпиш мъничко, братле“ — той, добродушният и незлоблив човек, сърдито измърмори: „Изтърпял съм много повече работи, какво ще приказваме излишно! Внимавайте да не ми отрежете по недоглеждане нещо повече, че надеждата ми е само във вас...“ Хирургът имаше младо посърнало лице. Зад стъклата на очилата в рогова рамка Звягинцев видя подпухнали от безсънните нощи червени клепачи и внимателни, но безкрайно уморени очи.

— Е, войниче, щом като си изтърпял повече работи, ще трябва и това да изтърпиш, а излишни работи няма да ти отрежем, не се безпокой, не ни трябва нищо твое — все така меко каза хирургът.

Младата лекарка, застанала от другата страна на масата, се наведе, свила вежди, и внимателно оглеждаше разпокъсания от снарядни парчета гръб на Звягинцев и нацепените му до колената

кълки. Срамувайки се от голотата си, Звягинцев врътна очи към нея, страдалчески се намръщи и рече:

— Господи боже мой! Ама какво ме гледате така втрещено, другарко жена? Мигар не сте виждали голи мъже, а? У мене няма нищо особено, интересно, пък и тук не е, да речем, Всесъюзна селскостопанска изложба и аз не съм бик — разплодник на такава изложба...

Очите на лекарката блеснаха и тя рязко каза:

— Нямам намерение да се любувам на вашите прелести, а върша работата си. И вие, другарю, по-добре да мълчите! Лежете и не разговаряйте. Вие сте учудващо недисциплиниран боец!

Тя се нацупи и се обърна малко настрана. А като гледаше порозовелите ѝ бузи и закръглените ѝ, зли като на котка очи, Звягинцев горестно помисли: „Защо ли ти трябва да се захващаш с тия жени — ти ѝ дадеш единичен изстрел, а пък тя ти отвърне с дълга поредица... Впрочем и тяхната работа не е лека — да се ровят денонощно в месата ни...“ Като се засрами, че е говорил така грубо с лекарите, той каза вече с друг, умолителен и мирен тон:

— Другарю военен доктор, поради престилката не мога да видя чина ви, да бяхте наредили да ми дадат малко спиртец вътрешно.

Отговориха му с мълчание. Тогава Звягинцев умолително погледна отдолу нагоре лекаря с очилата и за да не чуе извърналата се настрана строга лекарка, пошепна тихо:

— Извинявам се, разбира се, за молбата си, другарю доктор, но болките ми са такива, че просто не ми се живее...

Хирургът се усмихна едва-едва и каза:

— Виж, това е вече друга работа! Това ми харесва повече. Почакай малко да те прегледаме, па тогава ще видим. Ако може, нямам нищо против да ти се дадат стотина грама като на фронта.

— Тук не е фронт, тук е далеко от фронта, тук при такова страдание човек може да си пийне и повечко — намекна Звягинцев и мечтателно присви очи.

Но когато нещо остро влезе в промитата му, пощипваща рана под лопатката, той цял се сви, засъска от болка и каза вече не с предишния мирен и умолителен тон, а заплашително и пресипнало:

— Де-де, я по-полека човъркайте!

— Ама колко си лош, братко! Какво съскаш срещу мене като гъска срещу куче? Сестра, дай спирт, памук! Нали те предупредих, че ще стане нужда да потърпиш малко, какво викаш сега, а? Лош характер ли имаш, или какво?

— Ама защо, другарю доктор, ровите в живо тяло като в джоба си? Извинете, но човек ще почне не само да съска, ами и ще заджавка като куче... с виене — сърдито, с дълги паузи рече Звягинцев.

— Нима боли много? Не можеш ли да потърпиш?

— Не боли, а ме е гъдел, пък мене от малък ме е страх от гъделичкане... Затова и не мога да се стърпя... — през стиснатите си зъби процеди Звягинцев, като се обръщаше настрана и с края на чаршафа се мъчеше да избърше незабелязано сълзите, които капеха от бузите му.

— Търпи, търпи, гвардеецо! Ще ти олекне — успокоително рече хирургът.

— Да бяхте ми дали поне някое прахче за упояване, защо ви се свидят лекарствата? — неясно прошепна Звягинцев.

Но хирургът каза нещо късо и властно и Звягинцев, който през време на войната бе свикнал с късите команди и властния тон, покорно млъкна и почна да търпи, като потъваше понякога в тежък унес, но дори при тоя унес имаше такова усещане, сякаш някакъв зъл пламък ненаситно лиже голото му тяло, лиже го и се мъчи да стигне чак до костите му...

Нечии меки, навярно женски пръсти непрекъснато го държаха за китката на ръката, той през цялото време усещаше благодатната топлина на тия пръсти, след това му дадоха мъничко водка и накрай той вече се опи, но не толкова от водката — та можеше ли да се опиетой от някакви си сто грама спирт! — колкото от всичко изпитано през целия тоя рядко труден ден. Ала накрая и болката стана вече някак по-друга, усмирена, тиха, сякаш обуздана от умелите и умни ръце на хирурга.

Когато отново понесоха на ритмично олюляващата се носилка бинтования Звягинцев, който не чувствуваше тежестта на тялото си, той дори се опитваше да размахва здравата си дясна ръка и казваше тихо, толкова тихо, че го чуваха само санитарите, а на него му се струваше, че вика с цяло гърло:

— ... Не искам да бъда в това учреждение! Дявол да го вземе! Тук нервите ми не могат да издържат. Ще отида, където ще, само не тук! На фронта? Ще се върна обратно на фронта, но тук не съм съгласен! Къде дянаха ботушите ми? Донеси ми ги тук, ще ги сложа под главата си. Така ще се запазят повече... Много сте мераклии тук за чужди ботуши! Не, най-първо ти ги заслужи, походи с тях край смъртта, а всеки глупак може да ги среже... Господи боже мой, колко боли!

Той бърбореше още нещо, вече несвързано, безсмислено, викаше Лопахин, плачеше и скърцаше със зъби, сякаш потъваше в тъмна вода от унес. А в това време, вкопчил се с две ръце за края на бялата маса, сякаш залята с червено вино, хирургът стоеше прав и се олюляваше, като стъпваше ту на носовете, ту на токовете на обувката си. Той спеше... И едва когато другарят му — едър чернобрад лекар, който току-що бе завършил на съседната маса една сложна коремна операция — смъкна от ръцете си меко изхлипалите, мокри от кръв ръкавици и каза тихо: „Е, как е вашият юнак, Николай Петрович? Ще оцелее ли?“ — младият хирург се опомни, отпусна ръце, с които стискаше края на масата, с привично движение оправи очилата си и със също такъв деловит, но малко пресипнал глас отговори:

— Безусловно. Засега няма нищо страшно. Той трябва не само да живее, но и да воюва. Здравеняк, ви казвам, знаете ли, дори ти се иска да му завидиш... Но не бива да го пуснем още сега: едната му раничка нещо не ми харесва... Трябва да се изчака малко.

Той замълча и още няколко пъти се олюля, като стъпваше едно след друго на носовете и токовете на обувките си и с всички сили се бореше с прекомерната умора и съня, а когато се върнаха и съзнанието, и волята му, отново застана с лице към вратата на палатката, завесена със сивкавозелено одеяло, и гледайки, както и преди половин час със също такива внимателни, възпалени и безкрайно уморени очи, каза сухо:

— Евстигнеев, дайте следващия!

В гората легнаха като ветрило и звънливо загърмяха експлозии на мини. Зад храстите наблизо до Лопахин някой равнодушно, с провлечена прозявка рече:

— Цели се, паразитът му неден! А сега ще почне да ги хвърля и да меси пясъка с мини, докато не разчисти цялата гора. Такъв е тоя гад — хич не се стеснява да стреля, колкото си ще...

Но стрелбата скоро утихна и само в далечината сухо и злобно тракаха къси автоматни поредици, а отвъд Дон, срещу разрушения от бомбардировката мост, сякаш опипвайки измамната тишина на гората, на равни интервали стреляше германска картечница.

След това и картечницата замлъкна и в настъпилото затишие зазвучаха по-ясно други гласове на войната: заглушен от разстоянието, провлечен тътен на артилерийска стрелба, кънтящо и немлъкващо, гърмящо нейде далеко на изток пресекливо боботене на самолет — далечен разузнавач, гугукащ на недостъпна за окото височина, и равномерно басово бучене на множество германски танкове и бронирани коли, движещи се по десния хълмист бряг на Дон по посока на станица Кльотска.

Над върховете на далечните тополи се виеше тънка люлякова мъгла, леко поклащана от вятъра и пронизана от полегатите слънчеви лъчи. По сънливо наведените кичури на бялата медвянка, по розовите цветове на шипковите храсти като шарки на разпиляна небесна дъга ослепително искряха и сияеха капчици роса.

Като се любуваше на подмладената след нощния дъжд гора, Стрелцов каза замислено:

— Каква красота, а?

Лопахин въртна очи към приятеля си, но не отговори нищо. Стиснал зъби и вперил немигащия поглед на възпалените си очи натам, дето зад варовития баир на десния бряг като сив, зловещ облак се издигаше прах, той се вслушваше мълчаливо в отдавна познатите, страшни шумове на голямото настъпление.

И Лопахин обичаше природата — и я обичаше така, както може да я обича човек, който е прекарал дълги години от живота си в тежък труд под земята. Понякога дори в окопите, през късите интервали на затишие, той успяваше да се полюбува ту на бял като лебед облак, величествено заплувал по задименото фронтово небе, ту на някакво полско цвете, приютило се доверчиво на края на стара, изровена от

снаряд яма, изглеждащо сред купищата мъртва, обгорена пръст безсмъртно в първобитната си красота...

Но сега Лопяхин не виждаше нито пленителното очарование на окъпаната от дъжда гора, нито тъжната прелест на прецъфтяващия наблизно див трендафил. Не виждаше нищо, освен праха, развихрен от неприятелските машини, който бавно се влачеше на запад.

Там, на запад, в синеещите степи на Крайдонието бяха паднали неговите убити в боевете другари, далеко на запад бяха останали родният му град, семейството, малката бащина къщичка и посърналите кленове, посадени от баща му, цяла година напудрени с въглищен прах, жалки на вид, но постоянно радващи очите, когато сутрин с баща си те отиваха в мината. Всичко скъпо и мило на сърцето му, всичко бе останало там, под немска власт... И отново, за кой ли вече път през време на войната, Лопяхин изведнъж усети оня задушавач пристъп на няма омраза към врага, когато дори псувнята е безсилна да се отскубне от мигновено пресъхващото гърло. Така ставаше с него понякога в боя. Но тогава той виждаше неприятелските войници и тия проклети тъмносиви танкове с кръстове на бронята, и не само ги виждаше, но ги и унищожаваше с огъня на оръжието си. Тогава омразата, която с мъртва хватка го улавяше за гърлото, се изливаше в боя. А сега? Сега той бе само безпомощен зрител, войник от разбита част, който с безсилна ярост наблюдава отдалеч как враговете победоносно вдигат прахоляк по неговата земя и неудържимо се движат все по-нататък и по-нататък на изток...

Лопяхин измъкна бележника от ръцете на Стрелцов и припряно написа: „Николай, аз няма да отида в тила. По всичко личи, че нашите работи не ги бива. Сега не мога да се махна от тук! Смятам да остана на предната линия, ще се присъединя към някоя част. Остани и ти с мене, Коля!“

Стрелцов прочете написаното и почти без да заеква, но и без да прави паузи, рече:

— И аз съм на същото мнение. Тъкмо за това съм дошъл тук. Само че какво ще каже старшината? Дали ще те пусне? Малко се съмнявам... Моята е по-лесна: засега се числя към медсанбата.

— Та аз да не би да искам да ида при жена си? Как тъй няма да ме пусне? Бих искал да видя тоя филм — как няма да ме пусне! — възмутено каза Лопяхин, за миг забрави, че Стрелцов не чува, но като

погледна приятеля си в лицето, внимателно и изпълнено като у глухоням с напрегнато и изпитателно очакване, ядосан млъкна, написа разкрячено „ще ме пусне“ и постави няколко удивителни с такъв внушителен размер, че сякаш само видът им трябваше да разсее всякакви съмнения у Стрелцов.

На върха на един клонест ясен плахо и неуверено закука кукувица. Закука и млъкна, сякаш се убеди, че нейният колеблив и малко тъжен глас звучи неуместно в тая гора, изпълнена с въоръжени хора и със страхотните тъгнежи на дочуващата се отдалеч артилерийска стрелба. И почти веднага Лопяхин чу самоуверения, противен до отвращение глас на Копитовски:

— ... Ужасно умна птица е кукувицата! Чак до Петровден ти кука и ти цвърти така приятно, сякаш сланина в тиган, а после хич не я моли — отрязва като с нож. Преди малко си нарекох да ми предскаже колко още ще живея. А тя, проклетницата, изкука два пъти и се задави. Голяма щедрост от нейна страна, дългоопашатата мръсница! Но впрочем аз не ѝ се сърдя: излиза, че ще мога смело да воювам още две години, няма да ме убият! Ами че хубаво бе! Повече не ми и трябва. Нали войната ще свърши за две години? То се знае. А след войната няма дори да погледна тая оскубана кукувица и ще си живея, колкото ми душа иска. Като нищо!

— Добре си я смяташ ти, момче! — с простуден бас каза възхитено автоматчикът Павел Некрасов. — Значи, сега вярваш на кукувицата, а след войната не ти трябва предсказанията ѝ?

— А ти как искаш? — разсъдително отговори Копитовски. — На мене, мили мой, ми е нужна утеха само сега, а след войната ще преживея някак и без утешения, само със свои сили...

Като прекрачи иззад храста, Копитовски видя Стрелцов и смаян широко разтвори очи. На кръглото му месесто лице цъфна недоумяваща, глупава усмивка. Той се шляпна по голото бедро, тъкмо на онова място, дето чудновато окъсаният му крачол се спущаше от кръста чак до коляното, и възкликна високо:

— Стрелцов? Ето ти и друго дващсет!...

А възрастният и флегматичен по природа Некрасов, без да сHEME ръце от висящия на врата му автомат, каза така, сякаш се бяха разделили със Стрелцов, два преди половин час:

— Върна ли се, Николай? Това е добре. Ами че останахме една шепа хора тук... През тия дни тоя дяволски германец ни прецеди, преся ни сякаш с гъсто сито.

Замислен дълбоко за нещо и навел ниско глава, Стрелцов гледаше в земята, гладеше мустаците си, със скупчените пръсти на лявата ръка и не виждаше приближилите се другари.

Лопахин погледна набързо главата му, която потръпваше конвулсивно, и ръката му, която трепереше ситно като на старец, и като се взря почти с омраза в лъхащото здраво лице на Копитовски, каза:

— Не викай! Той и без това не чува. Оглушал е.

— Изобщо ли не чува? — още повече се зачуди, Копитовски и отново се тупна по бедрото.

— Не чува. Какво искаш повече? — повиши глас Лопахин, като се изчервяваше бавно. — Какво си се затупал по голите си мяса като в театър? Ама че артист се извъди! Той е контузен, няма защо да се чудиш и да разиграваш всякакви балети! По-добре да си бе закърпил гащите, конте такова! Тръгнал си като светия в рая, та ти се виждат срамотиите...

— Какво си ме заял все за гащите! — обидено рече Копитовски. — Колко пъти вече ми правиш бележка за тях? Омръзна ми най-сетне! Как ще ги закърпя, когато съвсем са се опърпали? Я погледни какво е останало от тях! Здрав им е останал само крачолът отпред и коланчето отзад, а всичко останало е изгнило и едвам се държат. По неволя ще заприличаш на светия и дори на нещо по-лошо... Няма и конци. Знаеш ли къде са сега конците с военно търговската палатка? Сигурно вдигат прахоляк чак отвъд Саратов, а ти току повтаряш: закърпи ти, та закърпи ги!

Некрасов сложи ръка на рамото на Стрелцов и каза високо:

— Николай, здравей!

Стрелцов силно трепна, вдигна нагоре глава и се намръщи, но веднага под черните мустаци блеснаха в усмивка белите му неравни зъби. Той отвори уста, опитвайки се да каже нещо, като протягаше напрегнато шия и конвулсивно друсаше глава. Адамовата му ябълка, обрасла с дребни черни косми, рядко и силно потрепваше, а в гърлото му напиреха и клокочеха неясни, дрезгави звуци.

Сърцето на Лопахин мъчително се сви. Както винаги в минути на силно душевно вълнение ноздрите му побеляха и като впери изведнъж

в Копитовски закръглените си от ярост очи, той се развика:

— Стига си го зяпал! Какво си се облещил срещу него? Той е оглушал и заеква! Не го гледай, защото му е тежко, разбираш ли? Обърни се настрана, окъсан дяволе?

Копитовски смутено сви рамене:

— Та аз не знаех тая работа... Ама какво си се развикал, Лопахин? С това гърло тебе те бива само да продаваш слънчогледово семе на пазара и да хвалиш стоката си... Груб, нахален човек си ти, а пък уж си работил в мина, следвал си вечерен рабфак. В тебе няма дори ей тоничко културност!

Възмутеният Копитовски отбеляза с нокът на кутрето си колко според него културност имало у Лопахин. Ала Лопахин не му обръщаше никакво внимание. Вкопчил ръце в тревата, той се въртеше от нетърпение по пясъка и мъчително чакаше кога Стрелцов ще изрече с мъка първата дума. Дори леко порозовя от вълнение.

Затворил очи, с трепкаци от напрежение ресници, Стрелцов произнесе криво-ляво няколко приветствени думи и тогава Лопахин избърса появилата се на челото му пот и каза с въздишка на облекчение:

— Главното е, че той започва трудно, а после, като се разприказва, говори прилично, немного ясно, но може да се разбере какво иска да каже. Честна дума, той говори по-добре дори от някои оратори по събранията!

Овладял с мъка речта си, като се усмихваше виновно и стискаше ръце на другарите си, Стрелцов рече:

— Оглушах аз, момчета, и с езика нещо не съм добре... Не иска да ме слуша... Но лекарят казваше, че това е временно... Страшно се радвам, че съм отново с вас. Само че засега още трябва да разговаряме писмено... Я вижте каква канцелария сме въвели с Лопахин — и с болезнено присвитите си, но усмихващи се очи той посочи изписаните листчета от бележника.

Като пъшкаташе и се мръщеше от жалост, Некрасов свали автомата, седна до Стрелцов и съчувствено го потупа по гърба.

— Та-ка-а — провлечено рече той. — Хубаво са наредили момъка... Осакатили са го съвсем, мръсниците, а?

На поляната лекият ветрец лениво помръдваше тревата и изсушаваше последните дъждовни капки по листата на дърветата.

Лъхаше на напечен от слънцето див трендафил и на блудкав мирис от застояла се на корена трева, а от размякнатата след дъжда земя се разнасяше като от дъбова бъчва тръпчива миризма на спарени миналогодишни листа.

На десния бряг на Дон глухо изгърмяха експлозии и над крайбрежните тополи политнаха към небето черни стълбове дим, които бавно се разсейваха от вятъра.

— Експлодират камиони със снаряди и бензин. Гине нахалост наше имане! — без да се обръща към някого, умърлушен замърмори Копитовски.

Помълчаха още малко, а след това Некрасов попита Лопяхин:

— Как мислиш, сега ще ни изпратят на преформиране, а?

Лопяхин мълчаливо сви рамене.

— Старшината отиде да научи къде ще се денем сега, може нейде наблизко да има наши хора. Някой от момчетата казваше, че видели тук в гората началник-щаб на тридесет и четвърти. Време е да се измитаме оттук — отмерено каза Некрасов. — Хората заемат отбрана, гласят блиндажи, копаят траншеи, а ние хайлазуваме, мотаеме се из гората и само пречим на другите.

Лопяхин упорито мълчеше. Некрасов премести поглед върху Стрелцов и поклати глава.

— А Николай напразно се е върнал от санитарната част. Напиши му, че трябва да се лекува, че иначе ще остане цял живот пелтек и чак до смъртта си ще тресе глава като козел.

— Писах му вече — сухо отговори Лопяхин.

— А той какво казва?

— Остава тук.

— Той самоволно ли е офейкал?

— А ти как мислиш?

— Ех, язък! Да бе го предумал. Нали сте приятели.

— Опитвах се.

— Е, и какво?

— Не е съгласен. Той разбира сегашната обстановка не така, както някои други кучи синове — многозначително каза Лопяхин.

— Я гледай ти! — през зъби процеди Некрасов и почтително и същевременно малко иронично погледна Стрелцов.

Лопахин познаваше Некрасов отдавна. Бяха служили в една част през тежките дни на зимните боеве на Харковското направление, а после в състава на едно попълнение бяха дошли в този полк. Те никога не бяха дружили, не се сближиха, може би защото Некрасов не беше много общителен, но в боя винаги можеше да се разчита на него. Лопахин добре знаеше това и тъкмо затуй каза, като гледаше изпитателно бледосивите, сякаш изгубили цвета си от умора очи на Некрасов:

— Ние със Стрелцов решихме така: ще си останем тук. Сега времето не е такова, да се шляем в тила. Я гледай докъде ни погна германецът... Срамно и ужасно е да се помисли докъде ни погна тоя кучи син! А ти, Некрасов, като стар приятел няма ли да ни направиш компания? Останат ли един, двама, трима от старите бойци — това е вече сила! Капка по капка вир става. Тук ние сме повече нужни, отколкото на друго място, не е ли истина?

Копитовски с изненада си отбеляза наум умолителните нотки в гласа на Лопахин. Но Некрасов, без да се колебае и мисли много, решително отговори:

— Не, няма да остана. Нека повоюват новите, които още не са мирисали барут, нека и те посърбат от тая каша, а пък аз нямам нищо против да отида в тила. Докато пререформират полка, докато направят това-онова, ще си отпочина хубавичко и ще си отспя за всички тия каторжни дни! Знаеш ли, напоследък завъдих дори въшки. Дали е от мъка, а?

— От мръсотия е. Къпеш се веднъж в годината — тихо каза Лопахин, като разглеждаше с много голямо внимание изпъкналите, твърди като броня нокти на ръцете си, отмаляло сложени на коленете.

— Може да е и от мръсотия — на драго сърце се съгласи Некрасов. — А ти знаеш, че няма кога да се къпем, не сме тръгнали по курорти, пък и маларията не ми позволява. Та в тила ще се поочистя мъничко от въшките, ще се присламча временно като зет при някоя женичка... Съгласен съм дори да не е хубава стига да има крава в стопанството си! Ех, ще си поживея хубавичко до гърнето със сметана, ще си похапна варенички с извара! Ще си отпочина, както ми се полага, а после... после мога да се върна и на фронта, не възразявам.

Некрасов говореше, мечтателно прихлупил присвитите си очи с белезникавите, изгорели от слънцето ресници, и някак особено вкусно

мляскаше с дебелите си, извърнати устни. А като слушаше бавната му реч, Лопяхин издигаше все по-високо косо извитата си лява вежда и накрай не се стърпя и възкликна с престорена веселост:

— Ама ти, Некрасов, си бил чудак!

— Не съм аз чудак, а овенът: той до Света Богородица суче и очите му са кръгли. Какъв чудак ще съм аз? Не, сбъркал си нещо...

— Е, тогава не си чудак, а нещо по-лошо... — рече Лопяхин отсечено и с оная зловеща съдържаност, която у него винаги предшествуваше гневното избухване.

— Какъвто съм, сега не можеш ме преправи, късничко е — с леко издишване отговори Некрасов. — И тук няма нищо чудно. Един момък от оная дивизия, която зае отбрана, ми разправяше: полкът им се сформирал в град Волск и там той се присламчил към една гражданка, на която мъжът ѝ заминал в армията, а в стопанството си имала три дойни кози. Та, казва, за него това не било живот, а същински Великден! Дали от козето мляко или по друга причина, но след месец наддал шест килограма. Виж, това го разбирам — поживял си е момъкът! Също като на курорт!

— Ама ти май си пощурял — злобно каза Лопяхин. — Ти чуваш ли, смахнат човече, къде се води бой?

— Не съм оглушал още, чувам.

— Тогава какви ги разправяш? За какви зетьове? За каква почивка?

Лопяхин избухна и без да си поеме дъх, се разпсува така дълго и с такива неприлични и чудновати изрази, че преди да го изслуша докрай, Некрасов изведнъж започна да се усмихва блажено, затвори очи и наведе глава на дясното си рамо, сякаш се опиваше от звуците на най-сладка музика.

— Ах, да те вземат мътните! Колко гладко се изразяваш! — с възхищение, с нескрит възторг каза той, когато, успокоил се.

Лопяхин силно пое въздух.

Доскорошната сънлива умора на Некрасов изчезна и той запrikaзва припряно, като поглеждаше от време на време усмихнат Лопяхин:

— Ех, че те бива, братле! Какъв голям майстор на такива думи беше младшият политрук Астахов в нашата рота през четиридесет и първа година, колко красноречив беше, ама къде може да се сравни с

тебе! Ти го надмина! Той, покойният, не отбираше от някои и други номера, но умееше да си служи с тях. Ама беше един красноречив, словоохотлив — просто спасявай се! Някой път ни вдига в атака, а ние лежим. И тогава той се обръща на хълбок и вика: „Другари, напред срещу проклетия враг! Бийте фашистките гадове!“ Ние пак лежим, защото фрицовете водят такава стрелба, че просто не можеш дъх да си поемеш. Та те, мръсниците, знаят, че на стотина сажена от тях лежим не ние, а тяхната смърт, предчувствуват, че още малко и ще се вдигнем... И в миг Астахов припълзи при мене или при някой друг боец и дори скърца със зъби от злоба. „Мислиш ли да станеш, или си пуснал корени в земята? Ти човек ли си или захарно цвекло?“ Па като се развика лежешком по всички етажи и пристройки! А гласът му беше представителен, басов един, гръмлив... Тогава ние скачахме и на фрицовете им ставаше жежко — настигнем ли ги, правехме ги на пух и прах!... Астахов винаги разполагаше с пълен комплект най-различни думи. И ето, като чуеш, легнал в калта, под огъня, тая му художествена реч, по гърба те полазват тръпки, сякаш са те нагазили бълхи, изведнъж скочиш и като да си изпил четиристотин грама водка, тичаш към траншеята на фрица и дори не тичаш, и комай на криле летиш! Не сещаш ни студ, ни страх — забравил си всичко! А нашият Астахов тича вече напред и вика като гръм небесен: „Бийте ги, момчета, тяхната мама!“ Как можеш да не воюваш с такъв политрук? Самият той действуваше отлично в боя и с щик, и с граната, а се изразяваше още по-добре, картинно, красиво се изразяваше! Когато почнеш да говори, ако поискаше — цялата рота разплакваше с жални думи, а когато речеше да повдигне духа — всички пълзяха от смях по корем. Ужасно красноречив човек беше!

— Я чакай, какво общо има тук красноречието? — опита се да прекъсне Некрасов озадаченият Лопехин, ала увлечен от спомените, Некрасов ядосано махна с ръка:

— Не ме прекъсвай, слушай по-нататък! Ако искаш да знаеш, тоя Астахов го разбираха и уважаваха всички националности, ето какъв човек беше той! Макар и не кадрови, немного грамотен и вече на възраст, но беше ужасно боеви! Още през гражданската война бил получил орден „Червено знаме“, така е, братле! Пък как го обичаха в ротата — не ти е работа! Обичаха го за смелостта, за сърдечността му към бойците и най-вече — за откровеното красноречие. Когато го

погребвахме край село Красний Кут, цялата рота се разплака. Плакаха и възрастните бойци, също като малки деца. Без да говорим за нас, русите, всички националности, каквито ги имаше в ротата, плакаха поред и всеки го жалеше на своя език. А пък ти, Лопяхин, казваш — какво общо има тук красноречието? Не, братле красноречието е велико дело за човека. И нужната дума, ако е казана навреме, винаги ще намери път към сърцето, така разбирам аз.

Съвсем объркан, Лопяхин слушаше другаря си, като свиваше смаяно рамене и от време на време поглеждаше с недоумение ту Копитовски, ту дремещия Стрелцов, а на лицето му явно бе изписан неприсъщ за него израз на смущение. Той съвсем не бе предполагал, че псувните му ще направят такова силно впечатление и не бе очаквал такъв възторжен отзвук от Некрасов, който винаги му бе изглеждал суров човек, равнодушен към цветистите думи.

Некрасов все още се усмихваше замислено и меко потънал в спомени, а Лопяхин смутено потриваше бузата си с набит в порите ѝ въглищен прах и вече говореше:

— Слушай, приятелю, думата не е за това! Въпросът не е в красноречието, да му се не види макар, въпросът е, че германецът ни е отминал вече и, както изглежда, напират към Волга... А след това — и към Сталинград... Разбираш ли това?

— Много добре го разбирам даже. Тоя мръсник непременно се насочва натам. Натам се стреми тоя паразит.

— А, видя ли! А ти за какво мечтаеш! Кой дявол мисли сега да става зет или да си почива? Ти, Некрасов, изхвърли из главата си тия щуротии. Сигурно мозъкът ти се е помрачил, дето нощес си спал на влажна земя...

— А ти — на пухен дюшек ли? Нощес всички сме спали на влажна земя.

— Да, но само на тебе ти се е втълпило в главата — да се жениш. Не, както щещ, но у тебе всичко това е от влагата...

— От каква ти влага, дявол да го вземе! — с досада каза Некрасов. — От това, че съм страшно уморен от едногодишното воюване — ето от какво е, щом искаш, да знаеш! Та нима за мене светът се е свършил? Щом искаш, ти остани, но няма защо да проагитираш мене, аз още от дете съм политически грамотен. Е, да речем, че остана с тебе — какво ще направим двамата? Фронтът ли ще

задържим? Хайде де! Аз, Лопахин, още от първите дни на войната влача тая сива беда. — Некрасов потупа с широката длан скатания си шинел и мътните му очи неочаквано се оживиха и заблестяха светло и жестоко. — Имам ли право на почивка, или не?

— Зависи кога — уклончиво отговори Лопахин.

— Не, не го усуквай, а кажи!

— Сега — не.

Лопахин каза това твърдо и отново с открит, немигащ поглед погледна Некрасов в очите. Некрасов се усмихна малко накриво и сякаш че търсеше съчувствие и подкрепа, намигна на Копитовски, който внимателно следеше разговора.

— Аха! Сега — не? Ами кога? След първото ми раняване не успях дори да се опомня и веднага от медсанбата попаднах в частта си, след второто — вече в тила — минавам през гарнизонната комисия и си мисля: сега вече сигурно ще ме пуснат за една седмица у дома. Хайде де! Пуснаха ме — вятър! Отново поех към фронта. След третото ми раняване лежах в армейската болница — и отново в частта. Така се въртя цяла година на тая безплатна въртележка... Но докога един възрастен човек може да се весели така? А имай пред вид, че вече не съм млад на години.

— Значи, да воюваш си остарял, а да се жениш ти е тъкмо време?

— Та мигар смятам да търся жена поради младежки огън? От нужда, глупави човече! Тая проклета просена каша от концентрати ми разяде вече черния дроб! — с още по-голяма досада извика Некрасов. — А и здравето ми вече куца след тия три ранявания.

— Значи, да воюваш здравето ти куца, а за младоженик си напълно здрав? — отново, и то със сериозен вид попита Лопахин.

Копитовски изпръхтя като кон, надушил овес, и закри уста с ръка. А Некрасов погледна внимателно Лопахин и каза:

— Чувах в болницата, че имало една мръсна болест — рак на стомаха...

Лопахин ехидно зажумя.

— Да не би да имаш рак?

— Аз го нямам, Лопахин, но виж — ти си самата тая болест! Та мигар може да се разговаря с тебе като с човек?

Винаги си служиш с разни подигравки, хитрини и глупашки шегички... Ти си стомашен рак с два крака, а не човек!

— За мене може и да не говориш, не си струва, я по-добре да говорим за тебе. От какво се е разклатило здравето ти? От какво се оплакваш, храбри ефрейторе?

— Махай се по дяволите!

— Не, наистина, как си със здравето?

— Та ти не си лекар, какво ще ти разправам? — нерешително рече Некрасов, видимо разколебан.

Лопахин си сви грижливо цигара, подаде кесията на Некрасов и като го погледна случайно, просто се ужаси: Некрасов откъсна голямо парче от вестник, насипа си изобилно тютюн и вече свиваше дебела цигара.

— Чакай! — уплашено възкликна Лопахин, грабвайки тютюницата. — Така не върви! Защо я правиш дебела като пръста си? Аз нямам в раницата си специална фабрика за тютюн. Я отсипи половината!

— Та аз не умея да свивам тънки цигари с чужд тютюн — спокойно каза Некрасов.

— Тогава дай да ти свия аз, чуваш ли?

— Не-не, не пипай, че ще разсипеш тютюна, аз сам. — Некрасов бързо дръпна ръцете си настрана и почна да наплюнчва старателно грапавия край на листчето, като поглеждаше изпод вежди и накриво Лопахин.

— Ами тебе наистина те бива да си свиваш пури от чужд тютюн... — Лопахин огорчено изпъшка и поклати глава, като разглеждаше и претегляше на ръка олекналата кесия.

— От моя си ги свивам малко по-тънички — все със същото невъзмутимо спокойствие рече Некрасов и посегна за огънче.

Запалиха си от една и съща кибритена клечка. Млъкнаха, като се поглеждаха с явно недружелюбие.

В началото на разговора Стрелцов следеше внимателно променящите се изрази на Лопахин и на Некрасов, ала скоро това му омръзна. Той сложи под главата си сгънатото платнище и полегна, усещайки в цялото си тяло познатата болезнена умора, от която му се гадеше. Той знаеше колко дълги са войнишките разговори в часове на безделие и искаше да заспи, но сънят не идваше. В ушите му звънтеше

тънко и немлъкващо, нещо го стягаше в слепоочията. Наоколо се простираше глуха, мъртва немота и от това всичко околно изглеждаше нереално и почти призрачно.

Стрелцов все още не можеше да свикне с новото си състояние, не можеше да се примири с внезапното изгубване на слуха. Той виждаше как над главата му мълчаливо помръдваха плътните листа, измити и лъснали от нощния дъжд, как на шипковия храст беззвучно се рояха оси и диви пчели и може би защото всичко това ставаше пред очите му, лишено от живо разногласно звучене, главата му леко се завъртя, той затвори очи и почна както винаги да мисли за миналото, за оня мирен живот, който така внезапно се прекъсна на 22 юни миналата година... Но щом си спомни за децата, тревогата за съдбата им, която не го напущаше напоследък, отново сви сърцето му и той изведнъж, неочаквано за себе си, застана провлачено и уплашена отвори очи.

Лопахин все така седеше малко изгърбен, сложил върху остриите ъгли на коленете широките си, излети китки на ръцете, но на лицето му вече ги нямаше доскорошната озлобеност и скрито напрежение. Светлите му, безстрашни очи лукаво и насмешливо жумяха, в ъглите на тънките му устни се таеше усмивка.

На Стрелцов бе познат тоя израз на Лопахиновото лице и той неволно се усмихна и помисли: „Сигурна разиграва тоя тюлен Некрасов.“

Скоро Стрелцов се унесе в тежък, безрадостен сън, но и в съня отметнатата му глава потрепваше конвулсивно, а скръстените на гърдите ръце се тресяха от ситни, конвулсивни тръпки.

Некрасов го гледа дълго, гълташе мълчаливо тютюневия дим, като движеше трудно адамовата си ябълка, а след това хвърли под краката парещата пръстите му угарка и каза:

— Но какъв боец ще стане от него? Цяло нещастие, а не боец! Погледни как го раздрусва контузията, той няма да може и автомата да държи в ръце, а ти го примамваш да остане на предната линия. Много си разпален, Лопахин, но умът ти е малко...

— Ти не говори за другите, а по-добре разправи за тайната си болест — ухили му се Лопахин и изчаквателно погледна загорилото му лице с люпещи се скули.

— Няма защо да се хилиш — обидено каза Некрасов — тук смехът е неуместен. Ако искаш да знаеш, аз страдам от окопна болест,

разбра ли!

— За пръв път чувам такова нещо! Какво е пък то? — с искрено учудване попита Лопехин. — Да не е нещо... таквоз?

Некрасов се намръщи ядосан.

— О, не, съвсем не е това, за каквото си мислите от глупост. Тя не е телесна, а мозъчна болест.

— Мо-зъч-на? — разочаровано провлече Лопехин. — Глупости! Ти не можеш да имаш такава болест, тя няма къде да се развие, почва няма за нея... почва!

— Какво представлява тя? Говори, защо протакаш? — нетърпеливо го прекъсна изгарящият от любопитство Копитовски.

Некрасов се престори, че не чу язвителната бележка на Лопехин, дълго шари с едно отчупено клонче по пясъка и по кончовите на старите си, износени кирзови ботуши, а после неохотно заприказва:

— Знаеш ли как стана то... Още от зимата почнах да забелязвам, че характерът ми някак се променя. Почна да ми се отщява да разговарям с приятели, да се бръсна, да се мия, а така също и да полагам други грижи за себе си. Да си кажа правото, за оръжието си се грижех строго, а за себе си — никак. Не само не ми се щеше да си пришия якичка или да направя нещо друго, за да бъда по-стегнат, но дори някак свикнах и комай два месеца не се преобличах и не се миех както трябва. Голяма работа, мисля си, дали ще бъда умит или неумит. С една дума, обзе ме тъга и окончателно се разстроих психически. Живея като насън, ходя като насън, ходя като разхайтен... Лейтенант Жмихов и с наказателния батальон ме заплашваше, и колко пъти ме мъреше, но аз си мисля — по-далеч от фронта не могат ме изпрати, а в по-низш чин от редник не могат ме разжалва! Досуц подивях, страня от другарите си, самия себе си не познавам и хич не ми е жал ни за другари, ни за приятели, да не говоря за себе. А пролетес, помниш ли, Лопехин, когато ставаше прегрупирането на полка, движехме се покрай фронта и ноцувахме в Семьоновка? Тъкмо тогава за пръв път се случи с мене тая работа... В една стая се бяхме натъпкали половин рота, спяхме и прави, и седнали, и всякак. В стаята задуха, горещина, дишат толкова хора — просто оставаш без сили! Събуждам се по малка нужда, станах и ми се стори, че уж съм в землянката и че за да изляза, трябва да се изкача по стъпалата. Бях в съзнание, помня много добре, а пък се покатерих на печката... А на печката спеше една стара

бабичка. На деветдесет или на сто години беше тая бабичка, не знам, но от старост беше се съсухрила вече...

Копитовски изведнъж някак странно изхълца, стана червен като цвекло и задушавайки се, закри лицето си с длани. През пролуката между пръстите той гледаше Некрасов с едното си насълзено око и мълчаливо се тресеше от сдържан смях.

Некрасов спря на половин дума и се начумери. Като мърдаше свирепо устни, незабелязано за Некрасов, Лопахин показа на Копитовски възлестия си, побелял в ставите юмрук и каза:

— Карай по-нататък, Некрасов, карай, не се стеснявай, тук, освен един глупак, всички са разбрани хора.

Извърнал се настрана, развеселеният Копитовски ръмжеше, хриптеше и тъничко пискаше, мъчейки се с всички сили да сподави бесния пристъп на смях, а след това се закашля престорено. Некрасов изчака, докато Копитовски престане да кашля, и запазвайки предишната сериозност на помръкналото си лице, продължи:

— То се знае, че от глупост бабичката, кой знае, какво си помисли... Аз съм се изправил на печката, а тя, божия бабичка, някаква си мръсна дрипа, в съня си и от уплаха току се развълнува и казва жално: „Миличък, какво си намислил, проклетнико?“ И току ме цапна с валенката по мутрата. Поради старост тая дама каро дори на горещата печка спеше с валенки и с шуба. И да те е смях, и да те е яд, бога ми! Та като ме цапна с валенката два пъти по носа, аз се свестих и побързах да ѝ кажа: „Бабичко, че знам ли, всичко става, каквато си стара, краката ти може да се откачат. Та аз в съня си, без да искам, помислих, че излизам от землянката и затова налетях върху тебе. Извинявай, казвам, бабичко, че те разтревожих, но за невинността си не се безпокой, да те вземат мътните!“ При тия думи слязох от печката, сънлив се олюлявам насам-натам, сякаш съм пиан, а ушите ми пламтят. „Майчице, мисля си, каква стана тя? Ами ако някой от момчетата е чул разговора ми с бабичката, тогава какво ще стане? Като почнат да ме подиграват за тая стара глупачка, жив ще ме натикат в гроба!“ Тъкмо си мисля така и някой ме хвана за крака. До печката спеше един майор свързочник, та тъкмо той се събудил, светна с фенерчето и ме пита строго: „Какво правиш? Какво има?“ Доложих му по формата, как ми се е сторило, че съм в землянката и как, без да искам, обезпокоих бабичката. А той каза: „Другарю боец, ти страдаш

от окопна болест. И с мене се случи такава история на Западния фронт. Вратата е вдясно, върви, само че внимавай с твоята нужда да не се покатериш на някой покрив, че може да паднеш и да си счупиш врата.“

За щастие никой от момчетата не чу разговора ни, всички спяха, капнали от умора, и всичко мина благополучно. Само че оттогава рядко минава нощ да не помисля, че съм в землянка или в блиндаж, или в някое друго укритие. Ама виж ти каква проклетия: ако ни вдигнат по бойна тревога, веднага разбирам къде съм и що съм, а когато се събудя за собствена нужда, непременно почвам да върша щуротии...

Миналата седмица, когато ношувахме в Стукачово, ми хрумнало да се пъкна в печката. Я си помислете само — в печката! Такъв номер не би измислил дори един истински луд... Малко остана да се задуша. Накъдето и да се обърна, не мога да се измъкна, и толкоз! А не ми идва на ума да дам заден ход — опрял съм глава в тухлите и лежа. Наоколо мирише на изгоряло... Е, мисля си, дошла е вече смъртта ми, сигурно ме е затрупал някой снаряд. Имахме и такъв случай, беше ни затрупала пръстта в блиндажа през ноември миналата година. Ако не бяха ни изровили набързо другарите, сега върху костите ми щяха да растат глухарчета... Та стържа с нокти тухлите в печката, разхвърлям дръвцата, въртя се по малко и току викам с див глас: „Другари, мили! Кой е останал жив? Хайде да се изровим със собствени сили!“ Никой не се обажда. Усещам само как от уплаха сърцето ми тупа чак в гърлото. Потърсих с ръце — няма я лопатката ми на кръста. Както изглежда, мисля си, всички други момчета са загинали, сам не мога да се изровя с голи ръце! И тогава, да си призная, заплаках... Ето, мисля си, от каква мизерна смърт ми се налага да умра за втори път, да опустееше, макар мръсната му война! Но усещам, че някой ме дърпа за краката. Оказа се, че е старшината. Измъкна ме той с дърпане, а пък аз, разбира се, не мога да го позная в тъмнината. Стъпих на краката си и страшно се зарадвах! Прегръщам го, благодаря му. „Голямо благодарско, казвам, драги другарю, че ме спаси от смъртта. Я да спасим по-скоро и другите момчета, че ще загинат, ще се задушат!“ Старшината в просъница не може да разбере нищо, друсаме за рамото и ме пита шепнешком: „Ами колко души сте се напъкнали в тая печка и за какъв дявол?“ А след това, когато разбра каква е работата, изведе ме в пруста, изпсува ме на баща и майка и казва: „Три войни съм изкарал,

виждал съм всякакви работи, но такива лунатици, които да се катерят не по покривите, а да се пъхат в чуждите печки, срещам за пръв път. Та ти нали видя, казва, че още по светло домакинята извади от печката всичко, що имаше за ядене, и нареди дърва за запалване — за какъв дявол си се пъхнал там?“

Окопитих се и почнах да му обяснявам за окопната си болест, но той не иска и да слуша, почеса се малко, прозина се и ми каза бавно на сладкия си украински език: „Лъжеш, вражи сине! Утре ще получиш два наряда, задето си мародерствувал в печката и си искал да ограбиш мирното население, а други два наряда, задето търсиш не там, дето трябва. Още от вечерта домакинята отнесе в килера квасеното мляко и чорбата, които бяха останали от вечерта. В тебе няма за пукната пара войнишка наблюдателност!...“

Копитовски се закиска и като се забрави, отново се тупна по голото бедро:

— Колко правилно е решил старшината! Та това не е старшина, а просто Върховен съд!

Некрасов набързо го погледна с неодобрение и продължи все така отмерено и спокойно, сякаш разправяше за някой друг човек:

— И какви ли средства не опитвах, та да не се събуждам нощем — нищо не помага! По цели нощи не пиех вода, не ядох гореща храна — все същата проклетия! Скачам преди разсъмване като по команда „мирно“ — и току тръгвам да се лутам! Ето, да речем, нощес — събуждам се преди зори, вали дъжд, краката ми мокри. И сънлив, поради тая калпава болест, си мисля: „Протекла е землянката. Трябвало е от вечерта да изкопая улейчета, та водата да се отцежда.“ Станах, пошарих с ръце — дърво. А не се сещам, че с Майборода спяхме под една топола... Опипвам дървото и си въобразявам, че това е стената на окопа и току търся стъпалата и искам да се изкача горе. И ето, когато обикалях тополата, без да искам, настъпих главата на Майборода... Па като вдигна той една връва — ужас! Скочи, отметна платнището, плюе и псува, та се къса! „Ти, казва, психопат такъв, щом си се побъркал напълно и нощем се катериш по дърветата като мръсна маймуна, поне недей да газиш по живи хора и не стъпвай по главите им, че иначе ще грабна винтовката и ще те нанижа с щика на дървото! Така ще изсъхнеш на клончето като червива ябълка!“

А тоя глупак не може да разбере, че съм го настъпил не в пълно съзнание, а поради тая проклета окопна болест. Псува ме, докато пресипна от злоба. А аз щях да си премълча докрай, защото съм виновен, това го разбирам. Ала той събра партушините си, зави ги в платнището и преди да иде да търси прохладно място в гората, на тръгване ми казва: „Виж каква кучка е съдбата: убиват добри момчета, а ти, Некрасов, си още жив...“. Е, сега вече, разбира се, не можех да се стърпя, и му казвам: „Върви си, моля ти се, не развонявай тук! Съжалявам, че съм настъпил с единия си крак просташката ти кратуна — трябвало е да стъпя отгоре ѝ с двата крака, и то като тичам...“ Той се нахвърли, отгоре ми с юмруци. А е един здравеняк, силата му е волска. Аз грабнах автомата, бързо отстъпих на няколко крачки и му викам отдалеч: „Не се приближавай, че с един откос ще те помета от земята! Та ще ми станеш не Майборода, а Януари-брада!“. Малко остана да стигнем до ръкопашен бой...

— Чувах нощес какви любезности си разменяхте — каза Лопяхин — само че какво искаш да кажеш с всичко това, не разбирам!

— Казвам все същото — имам нужда от почивка.

— Ами другите нямат ли нужда от почивка?

— За другите не знам. Може аз да не съм от желязо като другите — унило рече Некрасов.

Той седеше, широко разкراчил крака в белезникави, ожулени от степния бурен ботуши, и все така чертаеше с тъничко клонче по пясъка чудновати шарки, без да повдигне наведената си глава.

Нейде вляво, отвъд гората, в безоблачната синева, която от тук, от земята, изглеждаше гъста и осезаемо плътна, се водеше скоротечен въздушен бой. Никой от седналите на поляната не виждаше самолетите, чуваше се само как там, във висината, се кръстосват някак особено звучните, къси и дълги картечни откоси, редуващи се с глухи и чести изстрели на оръдия.

От общия разноглас и смесен вой на моторите за няколко секунди се отдели гласът на един изтребител: отначало пронизващ и тънък, той сякаш надебеляваше и се превърна в нисък, басов и гневен рев, а след това внезапно млъкна. Чуваха се само далечните неравни, стрелящи звуци на излизащата пара от моторите и вибриращото силно пукане, сякаш в далечината някой дереше платно.

Отляво на небето неочаквано изникна полегата, удължаваща се черна ивичка дим, а пред нея — стремително и гибелно летяща към земята, матово бляскаща на слънцето фигурка на самолет. След малко отвъд Дон се чу кратък, глухо изтрещял удар...

Изведнъж Копитовски видимо побледня и каза шепнешком:

— Свърши се с единия... Майчице родна, дано поне не е наш! Когато видя ей тъй да пада наш самолет, хем нещо почва да ме гложди под лъжичката, хем ми става солено в устата...

Той помълча малко и когато първата острота на впечатлението се попритъпи, подозрително врътна очи към Некрасов и попита вече с друг, енергичен и разтревожен глас:

— Слушай бе, ами тая твоя окопна болест да не е, такава... заразителна, а? Че то от простотия човек може да поседи край тебе, а после току-виж почнал да се пъха нощем къде трябва и къде не трябва?

Некрасов се намръщи и каза презрително и жлъчно:

— Глупак!

— Интересно защо да съм глупак? — неизказано се учуди Копитовски.

— Защото с това здраве, което имаш, не може те улови дори сибирска язва, а камо ли някаква си умствена болест!

Очевидно поласкан, Копитовски юнашки изпъчи масивните си гърди и каза горделиво:

— Здравето ми го бива, вярно си е.

— Виж, каквито сте млади и здрави, вие можете да воювате без отмора, а аз не мога — тъжно каза Некрасов. — Годиците ми не са вече ония, пък и желателно е да си отида у дома... Ами че аз имам четири дечица и, разбираш ли, не съм ги виждал цяла година, та съм забравил дори какви са... Сиреч забравил съм как изглеждат... Представям си очите им някак смътно, а всичко друго ми е като в мъгла... Понякога нощем, когато няма бой, се измъчвам много, искам да си ги спомня ясно, ама не, не става! Дори пот ме избива, но пак не мога да си ги представя ясно, и толкоз! Най-лошото е, че не мога да си спомня добре дори по-големичката, Машутка, а тя кара вече петнадесетата годинка... Умничка една, беше първа отличничка в училище...

Некрасов говореше все по-глухо, по-неясно. Той произнесе последните думи с леко потреперване в дрезгавия глас — и млъкна,

счупи пръчицата, която през цялото време въртеше в ръце, и изведнъж впери в Лопахин влажно заблестелите си очи и през сълзи — скъпернически мъжки сълзи — се усмихна неловко:

— За жена си да не говоря... Това е такава работа, че не можеш изведнъж да намериш подходящи думи... Пък, да си призная, отдавна вече съм забравил и миризмата под мишниците ѝ.

Бледият Лопахин едва се владееше, гледаше с по-мътнели от гняв очи Некрасов и мълчаливо слушаше, а след това с тих, сподавен глас неочаквано попита:

— Ти откъде си родом, Некрасов? От Курска област ли?

И също тъй тихо, като покашляше леко, Некрасов отговори:

— Бях от Курска. От Лебедян.

Лопахин здраво сплете пръсти и все така, без да снема очи от разкисналото се лице на Некрасов, заприказва глухо:

— Жално разказваш за децата, подлец! Много жално! Дума да не става — любещ татко и мъж. У дома му германците се разпореждат, гаврят се със семейството му, а той, виждаш ли, мисли да става зет, искало му се да си поживее безгрижно в тила: ама че подходящо време намерил... Добре бе, почивай, наливай врат, развличай се с чужда жена, а върху твоята германците нека орат земята. Децата ти пък нека умират от глад като бездомни кученца... Чудесна работа! А седнал да ми разправя, че бил забравил как изглеждат децата му. Не е чудно и да забравиш, щом цялата ти грижа е за собствената кожа! Я не извъртай мутрата си, ами слушай! Казваш, че било желателно да си отидеш у дома, но как мислиш да отидеш там? Дали като войник ще влезеш честно с краката си, или може би ще се дотътриш по корем, като пленник на германеца? А после ще допълзиш до прага на къщата си и ще почнеш да въртиш опашка, за да зарадваш семейството си: вижте, санким, умори се да воюва вашият герой, сега мисля да стоя на задните си лапички пред фрица и да му служа вярно и честно, така ли е, а? Аз те мислех, Некрасов, за руски човек, а излиза, че си бил лайно от неизвестна националност. Махай се оттук, жабешка лиго, и не ме вкарвай в грях!

Лопахин говореше това и сърцето му с всеки миг се ожесточаваше все повече, най-после той млъкна, като издиша въздуха с такава сила, сякаш имаше в гърдите си ковашки мях.

— Я се махай наистина, Некрасов, да не би такава... да те пречука, без да иска — посъветва го Копитовски, който не на шега се разтревожи от невиджаната досега страшна ярост у Лопяхин.

Некрасов не се помръдна. Отначало той слушаше, като се изчервяваше бавно, и гледаше, без да откъсне погледа си от сините очи на Лопяхин, които блестяха с мътен, стоманен блясък, а след това отмести очи и някак изведнъж сивкава бледнина покри бузите и брадичката му и дори по скулите му, лющещи се от загара, се появи мъртвешка, зловеща синина.

Той мълчеше, ниско навел глава, като пипаше безцелно с треперещи пръсти омасления ремък на автоматата си. И толкова тягостно беше това дълго мълчание, че Лопяхин пръв не издържа и като дишаше все още често и хрипкаво, се обърна към Копитовски:

— Ами ти какво ще кажеш, Сашка? Ще останеш ли?

Копитовски с трясък откъсна слепнало листче, за да си свие цигара, и сърдито вдигна русата си вежда.

— Гледай ти въпрос, чудно ми е дори да го чувам! Няма да разчупим пушката си наполовина, я? Щом ти оставаш, ще остана и аз. Ние с тебе сме като рибата и водата... Ще се бием до победоносен край. А не мога и да те оставя, защото без мене ще пукнеш от тъга: няма да има кого да псуваш. Аз съм търпелив, а може да налетиш на някого, който няма да ти премълчава.

Лопяхин погледна отстрани втория си номер и очите му се стоплиха, а в погледа му се мярна нещо ново.

— Това е правилно — одобрително рече той. — То е по другарски. Добре, драги ми Сашенка, остани за малко при Стрелцов, а пък аз ще отида при старшината. Трябва да се доложи на началството, че оставаме, а не да вършим скришом такава работа.

Скоро го настигна Некрасов и го извика.

— Е, какво искаш още, лелин зетко? — без да обръща глава, грубо попита Лопяхин.

Като се изравни с него, Некрасов забърбори несвързано:

— Реших... такава... реших и аз да остана с вас, голяма работа! Опомних се! Какви ли работи не му идват на ума на човек от умора и злоба, какви ли неща не бръщолеви от глупост... А ти, Лопяхин, не бързай да се заяждаш... Колко много път сме извървели заедно, аз

наистина не съм ти чужд човек... Няма защо да се сърдиш. Петя, чуваш ли? Хайде, почерпи ме, я дай да си запалим за сдобряване!

Сърцето на Лопахин се оказа отстъпчиво към близкия човек... Той забави крачките си и като вадеше вървешком кесията, промърмори вече с малко смекчен глас:

— Такъв глупак заслужава да го почерпя с приклада! Плеще ги дявол знае какви, а ти го предумвай, увещавай го със сладки приказки и хаби с него последните си нещастни нерви... На, ама не забравяй, че от чуждия тютюн трябва да ги свиваш по-тънички.

— Кълна ти се, не умея да ги правя тънки! — възкликна развеселеният Некрасов.

Лопахин спря, сви една мъничка цигара и мълчаливо я пъхна в ръката на Некрасов. Той я взе грижливо със своите несгъващи се черни пръсти, критично я огледа от всички страни и като въздъхна, все така мълчаливо почна да я пали.

Те стигнаха тъкмо навреме до землянката на старшината: на входа, застанал мирно, с ръце по шевовете, стоеше картечарят Василий Хмиз, а старшината Попришченко, святкайки свирепо с подпухналите си, червени от безсъние очички, го мъмреше:

— ... И какви герои се извадиха! Нито устава искат да признават, нито дисциплината, нямат дори понятие за военната служба и действуват като дечурлига на панаир: каквото душицата им поиска — давай им го, ако щещ, раждай! Та ти нали знаеш, че войникът и каша да яде, и да умира, е длъжен да прави това само по заповед на началството, а не когато му скимне?

Той помълча малко, пронизващо втренчен в красивото мършаво лице на картечаря, и веднага повиши глас:

— Разпуснали сте се! Всичко ви е позволено! Е, защо си дошъл при мене, злодей? Какво е тук — военна част или дърводелска кооперация? Да не би да си се наел в армията на надничарска работа, а? И какво право имам аз да те пусна в друга част, кажи де — какво? Днес ще си отидеш ти, утре — друг, и така нататък, а каква ще стане тя, питам те? Да остана сам и да се явя пред командира на дивизията? Ето, значи, другарю полковник, виждали ли сте стар глупак? Имам чест да ви се представя — старшина Попришченко. В полка имаше оцелели от боевете хора, но аз ги разпуснах всички до един, като оная лоша квачка, която се връща у дома сама без пиленцата си... Отнемете ми високото звание старшина и заповядайте да ме обесят на най-мръсния клон, заслужил съм тъкмо тая люлка... Така ли, а, Василий Хмиз? Такава чест ли искаш за моята войнишка старост? А това не искаш ли, дяволско копеле?

Старшината сви опушените си кафяви юмруци и му показва средния си пръст, известно време го поддържа под тънкия, гърбавичък нос на картечаря, а след това, като отпусна ръка, каза многозначително:

— Ако от глупост намислиш да си отидеш самоволно, ще те смятам за дезертър, така да знаеш! И пред военния съд ще отговаряш за дезертърство! Махай се по дяволите и друг път да не си дошъл с такива глупости при мене!

— Слушам, другарю старшина, друг път няма да дойда с такива глупости при вас — подчертано официално повтори Хмиз и свъсил

момински тънките си черни вежди, обърна се наляво кръгом и меко тракна изтърканите си токове.

Старшината изпрати с дълъг поглед стройната му, контешки пристегнатата фигура и широко разпери ръце.

— Видяхте ли какви умници са се навъдили? — рече той, като мигаше често със сълзящите си очички и с негодувание издуваше червеникавите, гъсто прошарени мустаци. — Той е четвърти тая сутрин — и все една и съща песен! Четвърти! Не желатели да отидат в тила, искали да останат тука... Та може и на мене да не ми се иска да отида в тила, но нали трябва да изпълня заповедта?! — изведнъж извика той с висок хриплив фалцет, но като надви вълнението, продължи вече по-спокойно: — Току-що видях майора — командира на тридесет и четвърти полк. Той заповяда да заминем незабавно за село Таловско, там е щабът на нашата дивизия. Осмелих се да го попитам: а какво ще стане с нас? Той каза: „Не се безпокой, старче, щом сте запазили бойната светиня — знамето, значи, полкът няма да бъде разформиран, а ще го попълнят набързо с хора, ще изпратят команден състав и пак ще потеглим за фронта, на най-важния участък.“ — Старшината тържествено вдигна показалец и повтори: — На най-важния, как е, разбирате ли го? Защото, казва майорът, нашата дивизия е кадрова, патила е много и е твърде устойчива. А такава дивизия, макар и да е силно понатупана, няма да се застои дълго време без боеве. Така каза майорът, а тук току идват разни копелета и с детското си геройство ми объркват главата... Искат да напуснат родната си част и да се бълтавят по фронта като лайна в пробита дупка на леда. Та къде се е видяло такова нещо — да се щураш по свое усмотрение от една част в друга? А ще ви попитам откъде Васка Хмиз, това паленце сукалче, може да знае къде е най-важният участък? Може някаква дивизия да е заела отбрана тук, та вместо нас да стои в глуха отбрана чак до зимата, може пък тук да няма никакви боеве, а само така — ще се излежават. И кой знае повече — майорът или тоя хаймана Васка?

Всичко стана на пух и прах! Всички предишни сметки и планове на Лопахин бяха безжалостно провалени от неопровержимите доводи на старшината. Лопахин, кой знае защо, свали каската и поглади с длан нейното нажежено от слънцето дъно. „Съвсем прав е тоя дяволски старец! Но как моята кратуна не можа да разбере това по-рано? —

угнетен мислеше той, като гледаше нейде край старшината. — Много просто — ще ни изпратят на някой отговорен участък и фрицовете няма да напират тук. Така ще стане сигурно. Ето, те настъпват нейде край нас на изток... Ех, сгреших аз, а сега трябва да бия отбой...”

— Ами вие, момчета, защо сте дошли? — със зловещо подмилкване попита старшината, очевидно озарен от неприятна догадка, и също като петел преди боричкане източил напред набръчканата си шия, очаквайки отговор.

От изненада долната челюст на Некрасов увисна, когато, бършейки с ръкав силно изпотеното си чело, Лопехин отговори равнодушно:

— Дойдохме да питаме кога ще потеглим.

Старшината въздъхна с облекчение. Тежко въздъхна и Лопехин, който не можеше да се раздели леко с предишното си решение. А Некрасов шумно пое въздух и зашепна:

— Защо усукваш? Кажи му веднага! Кажи му направо, нас той не може ни уплаши!

— Всичко е казано! — отсече Лопехин. И се обърна към старшината: — Командувай сбор, че иначе дърводелската ти кооперация може да се разпилее нанякъде.

Направиха преход от петнадесет километра с малка почивка на половината път и към шест часа вечерта, щом почна да намалява мъчителната жега, влязоха в едно село, ширнало се в обрасъл с върби суходол.

Оттук до село Таловско, дето се намираще щабът на дивизията, имаше едва около седем километра, но още при влизането в селото старшината Попришченко обяви, че ще нощуват тук. Някой от бойците недоволно рече:

— Рано е да спираме за нощувка! Ще попушим, ще си починем малко и по залез ще стигнем в Таловско. Чуваш ли, старшина?

А някой друг прибави:

— Цял ден не сме яли! Там поне ще се наредим при комендантския казан...

Попришченко сърдито изпръхтя в посивелите си от праха мустаци и строго изгледа говорещите.

— Я престанете с тия бръщолевения и обсъждания? Не мога да се явя с гладни босяци пред полковника. Ясно ли е? Ще спрем да пренощуваме и през нощта всичко да бъде турено в ред: дето има по обмундировката скъсано — да се зашие и закърпи, чиито обувки са в плачевно състояние — да ги постегне, оръжието — едно на ръка: да бъде лъснато като огледало, а също така да се измиете и поострижете четината си, та на сутринта да сте ми като стъкълца. Ще проверя строго. Ясно ли е? А колкото за похапването, ще поискаме нещо от колхоза. Тук също не е чужда държава и да не съм видял някого да се мъкне по къщите — ние не сме просяци. Ясно ли е? И няма да позволя да се позори полкът ми, ясно и разбрано!

Намериха председателя на колхоза в колхозното управление. Старшината влезе вътре, а бойците седнаха на хладинка и някои се повлякоха уморено към кладенеца. Минаха около петнадесет минути, а вътре в помещението още се чуваха гласове: разсъдителният и като че ли предумващ глас на старшината и друг глас, тенор, както изглежда, на председателя, който през цялото време упорито повтаряше на различни ноти: „Не мога. Казах ви, не мога. Не мога, другарю старшина!“.

— Май не могат нещо да се разберат. Я иди, Лопахин, на помощ на стареца — посъветва го Копитовски.

Лопахин, който отдавна се слушваше внимателно в долитащите отвътре отделни думи от разговора, стана и решително закрачи към входната площадка.

В малката стаичка, до прозореца със залепени на кръст по стъклото ивици от вестник, седеше председателят на колхоза — млад едър мъж с овехтяла армейска рубашка и килната на тила съвсем избеляла пилотка без звездичка. Десният празен ръкав на рубашката му бе затъкнат небрежно в колана. Старшината се бе настанил срещу него, придвижил съвсем близо столчето, като докосваше с коленете си коленете на председателя и всячески се стараеше да придаде колкото може повече убедителност на пресипналия си бас, казваше:

— Та ти си бивш фронтовак, а не искаш да разбереш нашето положение и разсъждаваш, извинявай, като несъзнателна жена...

Тясно разположените сиви очи на председателя бляскаха сърдито и той мълчаливо кривеше устни. Очевидно този разговор му беше неприятен. Лопахин поздрави и седна на края на пейката.

— Какво има? За какво се пазарите?

Без да обърне глава към него, председателят отговори:

— Въпросът е, че вашият старшина иска да му трябва продукти от колхозния склад, а пък аз не мога да направя това.

— Защо?

— Ха! Защо ли? Ами че защото складът е празен. Да не мислиш, че вие първи бягате през нашето село?

— Ние не бягаме — сдържано го поправи Лопахин, чувствувайки как у него кипи злоба към председателя, към студентите му, тясно разположени очи, към самоуверения му тенор. „Забравил е как се живее на фронта, навоювал се е окончателно, охранил се е, а сега не го е еня за чуждата нужда, пет пари не дава за нищо“ — мислеше той и със силна неприязън гледаше отстрани правия и червен врат на председателя, изопнатите му, гладко обръснати бузи.

— Вие не сте първите, които бягате, и както изглежда, не сте и последните — упорито повтаряше председателят.

— Повтарям, ние не бягаме — рязко каза Лопахин. — Това — първо, а второ — ние сме последните. След нас няма други.

— Та на нас от това не ни е по-леко! Които минаха преди вас, очистиха всичко, сякаш с метла го изметеха!

Председателят се обърна с лице към Лопахин, искаше да каже още нещо, но Лопахин го изпревари с въпрос:

— Ти бил ли си на фронта?

— Да не би според тебе някое теле да е отхапало ръката ми?

— Случвало ли ти се е да отстъпваш?

— Всичко ми се е случвало, но такова нещо като сега не съм виждал.

— Разбери, драги човече, дъбова главо, не мога да оставя гладни хората си — каза старшината. — Аз отговарям за всекиго от тях пред командуването. Ясно ли е? Ти напиши фактурата, все ще се намери нещо, не ни трябва много.

За по-голяма убедителност старшината сложи ръка върху коляното на председателя, ала той отдръпна крака си и се усмихна мирно и просто:

— Ех, старшинка, старшинка! Загазих с тебе, старче! Та нали ти казвам на руски: в склада няма нищо, освен мишки, а ти не вярваш. И не ме пипай за крака, аз не съм момиче, пък и кракът ми не е чувствителен към молби, защото е с протеза... Ето последната ми дума: ще ви дам два килограма просо — и повече нищо, а хляб ще си намерите по къщите.

— Къде ще ми стигнат два килограма за двадесет и седем активни щика, комай цял полк? А с какво ще запържим кашата? Пък и не мога да пусна войниците си да искат хляб по къщите, защото ние не сме просяци. Ясно ли е?

Лопахин погледна мрачното лице на старшината и с трополене отмести пейката. Старшината предупредително вдигна ръка:

— Лопахин, не се горещи!

— Да вървим в склада — късо рече председателят.

Като стъпваше твърдо със скърцащата протеза по дъските на пода, той тръгна към изхода. Попришченко на драго сърце го последва. Подире им вървеше Лопахин.

До хамбара председателят остави старшината да мине напред и улови за лакътя Лопахин.

— Погледни ти, дето се горещиш, какво ни е останало. Аз нямам таен хамбар и не искам да крия нищо от вас. Както се вижда, вие сте боеви, славни момчета и аз не бих пожалил да ви дам, да речем, една овца, за да си сварите чорба, но по нареждане на района вчера

евакуирахме всичкия добитък — и едър, и дребен. Остана само онова, което е за лично ползуване на колхозниците. Ако имах овчица, бих ви я дал, но в стопанството си имам само една жена и една котка.

Лопахин мълчаливо помогна да отключат големия висящ катинар и прекрачи в полутъмния хамбар. Само в една малка преградка, в ъгъла, сиротно се бяха скупчили остатъци от просо. Старшината виждаше, че Лопахин се колебае и строго каза:

— Действуй!

Лопахин се прегъна, като се изчервяваше от срам и напрежение, и с гъшето крило, което намери на дъното на преградката, помете просото на средата и се изправи:

— Има-няма три килограма.

— Я го вземете всичкото, няма защо да ни го оставяте за тамазък — добродушно каза председателят, който не свалеше от Лопахин омекналия си, почти ласкав поглед.

Докато Лопахин насипваше с шепи просото в раницата, старшината измъкна от джоба тънкия си портфейл, осолил се вече от потта, и като мърдаше прашните си мустаци, почна да отброява омазнените банкноти от по една рубла.

— Колко струва по твърда цена? — попита той, като гледаше изпод вежди председателя.

Председателят засмян махна с ръка. — Нищо не струва. За остатъци пари не вземаме.

— А ние даром не вземаме. Ясно ли е? — Старшината сложи парите на края на преградката и чинно каза: — Благодарим за уважението — и тръгна към изхода.

— Мишките ще изядат парите ти — все така засмян каза председателят.

Старшината не отговори. Като излязоха от вратата, той извика настрана Лопахин и му пошепна:

— Направихме сефтето, ами по-нататък? В приказката войникът варил каша от брадва, но така е в приказката, ами ние какво ще правим, миньоре? Рядката кашица без запръжка и хляб е също като сватба без младоженец, а момчетата са гладни до смърт! Просто безизходно положение — тъжно заключи старшината.

Безизходно положение ли? Няма безизходни положения! Така поне смяташе винаги Лопахин и може би тъкмо последната фраза на

старшината го накара да вземе прибързано решение... В светлите безстрашни очи на Лопехин пламнаха весели огънчета. Дявол да го вземе, как тъй не се сети по-рано за това, как може да отпусне ръце, когато имаше такъв коз — неизменния си успех сред жените, своето обаяние, в което вярваше от все сърце? Лопехин бодро потупа по рамото оклюмания старшина и каза:

— Главното е, не губи кураж, Попришченко! Разчитай във всичко на мене. Ей сега ще организираме работата. За днес не обещавам много нещо, ще се запознавам с обстановката и ще правя разузнаване с бой, но утре сутринта ще ви нахраня всички дотука — и опря дланта до своите издули се ноздри.

— Ама какво си намислил? — предпазливо запита старшината.
— Да не е някоя незаконна пакост?

— Всичко ще бъде според закона, давам ти честна бронеизтребителска дума — увери го Лопехин и широко се усмихна.
— В тая работа страдам само аз. Ще стане нужда да наруша нравствените си принципи, но понеже те и без това са отдавна разклатени, готов съм да пострадам за другарите си.

— Я говори разбрано и не ми обърквай главата.

— Ей сега ще разбереш. Другарю председател, един момент!

Като пипаше доверително копчето на рубашката на председателя и го гледаше отблизо в тясно разположените очи, Лопехин започна:

— Ти си наш човек, и затова с тебе ще говоря направо: ние трябва да се храним с нещо, така ли е? Ти не можеш да ни помогнеш да намерим продукти, така ли е? Тогава помогни ни в друга работа.

— В каква работа?

— Има ли в твоя колхоз някоя вдовица или войнишка жена, която да живее заможно, да има в стопанството си разни живинки, да речем, кокошки или овци, или други някакви дребни домашни птици?

— То се знае, има такива. Нашият колхоз не е от бедните.

— Добре, настани ни за една нощ на квартира у такава заможна гражданка. По-нататък е наша работа как ще се разберем с нея. Само че, моля ти се, стопанката да не е някоя грозотия, а да прилича малко от малко на жена, разбираш ли?

Председателят насмешливо зажумя и попита:

— И да не е по-стара от седемдесет години?

Въпросът, който се обсъждаше, беше твърде сериозен, та Лопахин не можеше да понася каквито и да било шеги. Той помълча замислено, а после отговори:

— Седемдесет, братле, е много, това е висока цена, но в краен случай на шестдесет съм съгласен, да става каквото ще! Рискът е благородно дело! Но желателно е, разбира се, да бъде по-младичка...

— Добре де, може — каза председателят, като кривеше устните си в усмивка. — Ти решаваш тая работа по войнишки. Като няма риба, казват, и ракът е риба, а в полето — и бръмбарът е месо. Ще ви настаня на квартира, само че после хич да не ми се сърдите...

— Ама какво има? — застанал нащрек, попита Лопахин.

— Тук наблизко живее една войнишка жена. Към тридесетгодишна е. Мъжът ѝ е на фронта, старши лейтенант. В стопанството си какво ли няма — отглежда и кокошки, и гъски, и патици, и две големички прасенца, а има и петнадесетина овци. Богато си живее. И най-важното — сама е, няма ни дете, ни коте. Но ето и къщата ѝ, нали виждаш зеления покрив зад тополите? Тъкмо там живее тя. А мъжът ѝ преди войната работеше...

— Не ме интересува мъжът ѝ — нетърпеливо го прекъсна Лопахин. — Ама какво има? Защо казваш да не ти се сърдя после? Възрастта ѝ е тъкмо на място!

— Строга е тя, момче, ох, много е строга!

— Е, това не е страшно, и по-строги съм пречупвал, води ме — самоуверено каза Лопахин и се обърна към старшината. — Ще разрешите ли да действам, другарю старшина?

Попришченко уморено махна с ръка.

— Действуй. Само че нещо ми се вижда съмнително... Ще ни изложиш ти, Лопахин.

— Аз? Да ви изложа? — възмути се Лопахин.

— Като нищо ще ни изложиш. Служил съм и аз на действителна служба в старата армия, и аз бях млад, ровех земята с копито, имам си и аз грехове. Е, да речем, понякога ще се запилееш при някоя позната, ще откопчиш пържени яйца и бутилка водка за себе си, ама в случая са двадесет и седем души... Та си мисля: как да услужим на жената, за да отпусне храна не само за един човек, а за двадесет и седем души? Тук, миньоре, ще падне труд, аз бих казал...

— Та мене няма да ме домързи — скромно го увери Лопахин.

На западния край на небето почти неподвижно стоеше бяло облаче с розова подплата. Около неравните му, нащърбени краища шеташе небесният вятър, къдреше рошавите му кенари. Над облака минаха на север четири месершмита. Те се спуснаха надолу нейде отвъд селото и след малко вятърът довя ситно тракане на картечни откоси и глухи експлозии.

— Някого насадиха на пътя. Сега на някого там му е скучно... — каза високият дългошиест боец, който изкарваше прехраната си с ловене на раци отвъд Дон.

Лопахин само за миг вдигна глава, ослушвайки се в близките експлозии, и отново я наведе, като плюеше по ботушите си и грижливо ги чистеше с дълга лента, отрязана от полите на германски шинел...

Бойците се бяха настанили под навеса на сайванта. В мръсни, просмукани от пот долни ризи те кърпеха окъсаните в лактите избелели рубашки, панталони и шинели и мъдруваха над износените и охлузени ботуши и обувки. Някой бе намерил от съседите обуцарски инструменти, няколко вехти калъпа и навосъчен конец. Копитовски, който се оказа добър обуцар, закова подметките на ботушите си и като поглеждаше недоволно струпаните край него обуца на другарите, пръхтеше с негодувание: „Намерили сте обуцарски комбинат! Намерили сте балама за използване! Има да ви тракам с чукчето чак до бели зори!“ В сиви, разнищени вече гащета, той седеше на един пън и разкрачил широко дебелите си крака, яростно забиваше едри брезови клечки в подметката на Некрасовия ботуш. Свил краката си на кравай, до него седеше на земята Некрасов и като си служеше неумело с една извита губерка, пришиваше грамадна кръпка на крачола на Копитовски. Грубият конец се нижеше под ръцете му в тумбест шев и Копитовски, като се откъсваше от работата, казваше критично:

— Ти, Некрасов, си седнал наистина като шивач, ама не те бива да шиеш. Бива те само да навървяш хамути на гальотаджийски коне, но не и да кърпиш благородни войнишки панталони. Та нима това е работа? Подигравка с панталоните, а не работа! Шевът ти е дебел като пръста ми — дори въшката, ако падне от него ще се пребие. Мърляч си ти, а не шивач!

— Твоите панталони ли са благородни? — обади се Некрасов. — Да го е гнус човек дори да ги държи в ръце! А пък аз ги кърпя, мъча се, изхабих за тях вече втора торбичка от противогазова маска, а не

виждам още края на работата си... На тебе трябва да ти шият панталони от ламарина, тогава ще ти траят. Хайде, Сашка, да ти пришия коланчето на гащетата, а панталоните да изгорим, а?

Копитовски врътна очи нагоре, за да измисли по-хаплив отговор, но в това време някой каза високо:

— Братлета, хазайката иде!

Всички млъкнаха отведнъж. Двадесет и шест чифта очи се насочиха към портичката, само Стрелцов си свиркаше тихичко и смазваше грижливо разглобения затвор на автомата, без да вдигне наведената си глава.

Една неправдоподобно висока, грамадна, снажна жена се приближаваше величаво към портичката. Тя беше посвоему стройна и хубава в лицето, но бе поне с една глава по-висока и от най-високия от бойците. В настъпилата тишина някой смаяно ахна:

— Е, това се казва жена!

А старшината изблеци уплашено подпухналите си очички и смуши Лопахин в хълбока:

— Ха, радвай се сега... Загазихме здравата!

Лопахин веднага затегна с четири дупки изскърцалия ремък, припряно оправи гънките на рубашката си, свали каската и приглади с длан косата си. Стегнал се като боен кон при звуците на тръбата, той с очаровани, светещи очи сподире широко крачещата по двора грамадна жена...

Старшината отчаяно махна с ръка и каза:

— Всичко пропадна! Ей сега ще ида да напердаша тоя председател, та да не се подиграва с нас, кучият син!...

Лопахин обърна към него разсеян поглед и неволно попита:

— Защо вдигаш паника?

— Как тъй — защо? — възмути се старшината. — Нали виждаш кой иде?

— Виждам. Типична жена. С фуста и с всички други достоинства. Просто прелест, а не жена! — възторжено каза Лопахин.

— Типична! Прелест с фуста! — с яростен шепот го имитира старшината. — Това не е жена, а паметник. Ясно ли е? Страх те е дори да я гледаш! Преди войната видях такава една жена на селскостопанската изложба в Москва. Стои при входа една жена от камък като паметник — ето, и тая не е по-малка... Как е създал господ

такава грозотия, тфу! — Като плюеше и чумосваше, старшината помъкна Лопахин в ъгъла на сайванта и го попита шепнешком: — Е, какво ще правим сега? Да сменим ли квартирата?

Лопахин се усмихна снизходително и сви рамене.

— Какво те стресна? И отде накъде ще я сменяме? Ще правим същото, за което се споразумяхме с тебе. Задачата си остава предишната.

— Ама потъркай си очите, Лопахин, погледни я хубавичко! Че ти не стигаш до рамото ѝ!

— Е, та какво?

— Ами че в сравнение с нея твоят ръст е дребничък. Ясно ли е?

Като гледаше смутеното и дори малко уплашено лице на старшината, Лопахин се усмихваше вече с нескривано презрение:

— Ех, старшина, косата ти е побеляла вече, а не знаеш това, което знае всяка жена...

— Какво не зная, позволи да попитам?

— Това, че дребната бълха хапе по-лошо, разбра ли?

Донейде разколебан в съмненията си, старшината, не без скрито уважение, мълчаливо и втречено гледаше Лопахин, чудейки се на лекомислената му самоувереност. А Лопахин присви в усмивка светлите си очи и каза:

— Ти, старшина, учил ли си някога стара история?

— Не ми се е случвало. В моята дърводелска професия никога не съм имал нужда от нея. Защо?

— В старо време живял един пълководец Александър Македонски, та той, както отпосле и римският пълководец Юлий Цезар, имал за лозунг: „Дойдох. Видях. Победих.“ Аз съм привърженик на тоя лозунг и ръстът на тая гражданка съвсем не ме плаши! Ще разрешите ли да действам, другарю старшина?

— А бе то действуй, не възразявам поради безизходното положение. Ама ще ти кажа едно, миньоре: ти няма да умреш от собствената си смърт...

Старшината съкрушено поклати глава, но Лопахин само намигна игриво и сложи тежката си ръка върху слабото му старческо рамо.

— Всичко ще бъде в ред. Няма да изложа нито тебе, нито себе си, старшина! Бъди спокоен!

Лопахин полагаше героични усилия, за да спечели разположението на хазайката: предложи да ѝ помогне да полеят градината и дори, както подобава на един сериозен мъж, не мъкнеше едва-едва пълните кофи от кладенеца, а ситнеше с весел тръс пред бавно крачещата жена; дървата сечеше така, че изпод брадвата като кехлибарени пръски летяха на всички страни сухи елхови трески; без да се колебае нито за миг, събу лъснатите си ботуши, запретна крачолите до колене и ревностно се залови да изрине летния кравешки обор, като затъваше до глезените в изсъхналия тор...

Хазайката на драго сърце приемаше всички тия услуги, като поглеждаше с весела хитрина шетащия Лопахин, усмихваше се само със сивите си очи, от време на време се обръщаше настрана и с тежка грация оправяше бялата забрадка на главата си. Но да можеше в това време Лопахин да види нейната открита и всезнаеща усмивка!...

Бойците все така седяха под навеса на сайванта и тихо си говореха. Всеки от тях бе зает със своята работа, ала от будното им внимание не се изплъзваше нито едно движение на Лопахин и на хазайката. Но най-зорко наблюдаваше Лопахин старшината. Той се бе настанил на седалото на счупената косачка до сайванта и оглеждаше двора като военачалник, който очаква изхода на сражението на бойното поле. Картечарят Василий Хмиз, намигвайки на бойците, каза насмешливо:

— Ама вие, другарю старшина, имате хубав наблюдателен пункт, също като генерал. От него се наблюдава чудесно!

Старшината сърдито измърмори:

— Млъкни, паленце! Човекът се старае за наша обща полза, а ти джавкаш.

Старшината все така недоверчиво се отнасяше към плана на Лопахин, но когато хазайката с нисък, гръден глас ласкаво извика пъргавия брониизстребител, старшината просия:

— Я го гледай проклетника! Виж го какъв майстор бил по женската част. Та тя го нарича вече на име и презиме! Кога ли е успяла да ги научи? Чухте ли, нарече го Пьотр Федотович! Ех, тоя миньор! Такъв човек няма да загине и няма да остане сирак.

— Тя налапа въдицата! — доволен рече Некрасов, като кимаше към хазайката и леко побутваше старшината в хълбока.

— Ясно е, че я налага! Пък и защо ли, питам те, да не я налага? Той е юначно момче, а пък ръстът му, какво значение има ръстът... Тая жена е таман за някой едър момък, висок, колкото стълб на мост, или пък трябва да се сковат с гвоздеи двама души, та горният да я досегне по ръст. Но Лопяхин ги спечелва другояче, кучият син! Не току-така се казва, че дървеницата е малка, ама вони. Той ги спечелва с геройство, както, да речем, оня пълководец... — Като дъвчеше устни, старшината се взря в лицето на Некрасов и попита неочаквано: — Ти учил ли си някога стара история?

— Аз имам ниско образование — със съжалителна въздишка каза Некрасов. — Заради тоя проклет царизъм и поради бедността на родителите ми не можах да завърша дори енорийското училище. Не познавам старите истории, не ми се е случвало да се сблъскам с тях. Кое то не знам, не го знам — не обичам да се хваля.

— Жалко, че не си учил, жалко! — с укор рече старшината и с чувство на собствено превъзходство засука мустак. — И на мене от малък не ми се удаваха разните науки. Често пъти изучавах някоя си стара или не особено стара история или, да речем, такава калпава наука като географията и вярваш ли — понякога просто ум да ти зайде! И все пак ги усвоявах и от само себе си ставаш все по-образован и по-образован. Ясно ли е?

— Разбира се, че е ясно — унило потвърди Некрасов, смазан от образоваността на старшината, която по-рано, поради липса на свободно време при боевете, никак не бе забелязал.

— Ето например в старо време имало един много знаменит пълководец: Александър... Александър...

Ех, дяволска памет! Не мога да си спомня отведнъж фамилното му име... Старческата памет е като пробита ръкавица... Александър...

— Суворов? — несмело подсказа Некрасов.

— Никакъв Суворов, ами Александър Македонски, това е фамилното му име! Едвам си го спомних, да го вземат дяволите! Това е било още преди Суворов, в старо време, когато хората са били малко. Та ето тоя Александър воювал така: едно, две — и дамата готова! И първата му заповед относно противника е била следната: „Дойдох. Видях. Оставих следи“. А кучият му син понякога оставял такива следи, че след това противникът кихал по стотина години и не можел да се опомни. И кого ли само не е тупал! И немците, и французите, и

шведите, да не говорим вече за разните италианци. Само в Русия опрял на кораво и обърнал тил, върнал се обратно. Русия му се видяла костелив орех!

— Ами от каква народност е бил той? — интересува се Некрасов.

— Той ли? Тоя Александър ли? — Неочакваният въпрос свари старшината неподготвен. Той дълго сука мустака си, мъчително мръщеше чело, мърмореше: — Ех, кучешка памет! Паметта на стария човек е като у старо куче: викат му Шарко, а то дори опашка не върти, забравило името си... — Старшината се замисли и помълча малко, а след това каза решително: — Той е имал своя народност.

— Как тъй — своя? — учуди се Некрасов.

— Ами че ей тъй, своя, и толкоз. Собствена народност — и повече нищо. Ясно ли е? Така пише в старата история. Имал своя народност, а после тя изчезнала и не останало нищо за разплод. Но това не е важно. А пък с Лопехин си спомнихме за тоя Александър по следния случай: аз му казвам, внимавай, санким, да не се опариш с тая хазайчица, Лопехин, да не ни измамиш с храната — а той се смее, проклетникът, и казва: „Аз имам същия навик като Александър Македонски: дойдох, видях, оставих следи.“ Е, казвам му, дай боже нашето теле да излезе крава, действуйвай, ама щом ще оставяш следи, оставяй ги поне така, че хазайчицата да се прости с една овчица, най-малко! Той обеща, па да видим. И както се вижда, работата му върви на добре. Чу ли как се обърна тя към него: „Пьотр Федотович, подайте ми кофата!“ Първо — нарича го на име и презиме, а второ — на буква „вие“, а това все значи нещо, ясно ли е?

— Разбира се, че е ясно — на драго сърце потвърди Некрасов. — А няма да е лошо да си сръбнем чорбица с младо овнешко... Хубави са овчиците на хазайката, особено една дзвизка е чудесна. Само опашката ѝ е три-четири килограма, най-малко! Ако хазайката прояви щедрост и ни даде овца, трябва да заколим тъкмо тая дзвизка. Тя ми хареса още когато овцете се прибраха от паша.

— Боршът от овнешкото става хубав с младо зеле — замислено каза старшината.

— С младо зеле, но картофите трябва да бъдат стари — живо се обади Некрасов. — Младите картофи са слабички, не ги бива за чорба.

— Може и стари да сложим — съгласи се старшината. — А не е лошо да се подпържи и с лучец, ей тъй, съвсем мъничко...

Василий Хмиз, който се приближи незабелязано до тях, каза тихо:

— Преди войната майка ми винаги купуваше от пазара овнешкото непременно с бъбреците. За борша са екстра! А трябва и малко копър. Той има такъв аромат — усеща се из цялата къща!

— Копърът е глезотия. Главното е да има прясно зеле и домати. В това е цялата майстория! — решително възрази старшината.

— Морковите са също хубаво нещо за борша — мечтателно рече Некрасов.

Старшината искаше да каже още нещо, но изведнъж изплю лепкава слюнка и промърмори злобно:

— Я стига сте дрънкали! Почистете по-скоро оръжието си, ей сега ще направя строга проверка. Току почнат едни глупашки разговори, а ти ги слушай, та коремът ти да се преобръща наопаки...

Повечето от бойците се разположиха да спят навън, до сайванта. Хазайката си постла в кухнята, а в стаята, отдалечена от кухнята с лек пруст, легнаха на пода старшината, Стрелцов, Лопехин, Хмиз, Копитовски и още четирима бойци.

Хмиз и дългошиестият боец, който си бе спечелил завинаги прякора „раколовец“, дълго си шепнаха нещо. Копитовски ловеше пипнешком бълхи и псуваше тихо. Лопехин изпуши една след друга две цигари и утихна. След малко старшината го извика шепнешком:

— Лопехин, да не спиш?

— Не.

— Внимавай, да не заспиш!

— Не се безпокой!

— Не е зле за кураж да сръбнеш стотина грама водка, ама къде, дявол го взел, ще я намериш?

Лопехин се засмя тихо в тъмнината и каза:

— Ще мина и без тая отрова.

Чуваше се как той се изтегна, та чак костите му изпукаха, и стана.

— Отиваш ли, а? — шепнешком попита старшината.

— А че защо ще губя време? — отговори Лопехин, като не сдържаше гласа си.

— Добра сполука! — развълнувано каза раколовецът.

Лопехин не отговори. Стъпвайки на пръсти, той вървеше пипнешком в непрогледната тъмнина и се насочваше към вратата, която водеше за пруста.

— Вътре спят най-гладните, а другите на двора — тихо каза Хмиз и момчешки прихна да се смее, закривайки устата си с ръка.

— Какво казваш? — учудено попита Копитовски.

— Но пасаран! Не ще минат! — с треперещ от смях глас рече Хмиз.

И веднага му възрази Акимов — снайперист от трети батальон, жлъчен и раздразнителен човек, който преди войната бе работил като счетоводител на един голям строеж в Сибир:

— Ще ви помоля, другарю Хмиз, да се отнасяте по-внимателно към тия думи, които са скъпи за човечеството. Интелигентен млад човек, доколкото ми е известно, завършил десетлетка, а усвоявате доста лош маниер — да се отнасяте леко към думата...

— Той не ще мине! — задъхан от смях, отново повтори Хмиз.

— Какво крякаш бе, дрънкало? — възмутено каза раколовецът.
— Няма да мине, няма да мине, а той се предвижва полекичката. Чуваш ли, дъската на пода изскърца, а ти — няма да мине. Как тъй няма да мине? Ще мине като нищо!

Копитовски каза предупредително:

— По-тихо! Главното в случая е — тишина и хъркане.

— Е, хъркане дал господ...

— Главното е — маскировка и тишина. Ако не можеш да заспиш от глад, преструвай се, че спиш.

— Каква ти маскировка, когато в корема ти курка толкова силно, че сигурно се чува и на улицата — тъжно каза раколовецът. — Проклети думбази — селяндури! Да не нахранят един боец — как ти се струва тая работа? По-рано, в Смоленска област, жената ще ти даде и последните си картофи, а от тия и сняг посред зима не можеш изпроси! Сигурно и колхозът им е само от бивши кулаци... Придвижва ли се той, или не? Нещо не се чува.

— Излязъл е на изходни позиции, но все пак няма да мине! — със смях зашепна Хмиз.

— Вас, млади човече, съвсем ви е развалила фронтовата обстановка. Както виждам, вие сте непоправим — възмутено каза Акимов.

— Хайде, стига приказки! — пресипнало зашепна старшината.

— Ама какво ли съска като гъска срещу куче? Да беше си лежал като старец и да си хърка спокойно... Това не е старшина, а звяр със синджир...

— Утре ще ти покажа един звяр! Мислиш, че не те познах по гласа ли, Некрасов? Както и да промениш гласа си, пак ще те позная!

Една минута в стаята настъпи тишина, нарушавана от разногласото хъркане, а след това раколовецът рече с нескривана досада:

— Не се придвижва! И защо ли тъпче все на изходните позиции? О, проклетник! Докато излезе на огневата линия, душата ще ни извади! О, господи, защо ни трябваше да пращаме такъв пипкав човек! До разсъмване може да допълзи до пруста.

Помълчаха още малко и отново раколовецът каза, вече с отчаяние в гласа:

— Не, не се придвижва! Дали не е залегнал, а? Но защо пък ще заляга? Да не би тя да е опънала бодлива тел пред кухнята, а?

Изгубил търпение, старшината се понадигна:

— Ще млъкнете ли най-сетне, кучи синове?...

— О, господи, и без това лежиш тук като под германска ракета...

— едва чуто прошепна раколовецът и млъкна. Копитовски стисна с широката си длан устата му.

В мъчително очакване минаха още няколко дълги минути, а след това в кухнята прозвуча възмутеният глас на хазайката, чу се къса разправия, нещо се събори, звънливо се разлетяха по пода парчета от някакъв строшен съд и вратата се тресна силно, тресна се така, че от стените с шумолене се посипа мазилка, а стенният часовник, който тиктакаше суетливо над сандъка, издрънча жално и спря.

Като отвори вратата с гърба си, Лопахин се втурна в стаята, със залитане направи няколко бързи и несигурни крачки и едва се задържа на краката си, като се спря криво-ляво по средата на стаята.

Старшината скочи с юношеска пъргавина, запали газената лампа и я издигна над главата си. Лопахин се бе изправил разкراчен. Синкавочервена подутина бе покрила дясното му око, но лявото блестеше ликуваше и ярко. Всички легнали на пода бойци се надигнаха като по команда. Седнали на постланите шинели, те мълчаливо гледаха Лопахин и не питаха нищо. Пък и нямаше какво да се пита: подпухналото око и изскочилата на челото цицина, голяма, колкото кокоше яйце, говореха по-красноречиво от всякакви думи...

— Александър Македонсков! Дребна бълха такава. Как е, загази ли? — унищожавачо процеди през зъби, бледен от злоба, старшината.

Лопахин помачка с пръсти набъбващата цицина над дясната си вежда и безгрижно махна с ръка:

— Непредвидена засечка! Но пък, братлета, колко силна е тая жена! Не жена, а просто прелест! Досега не съм виждал такива. Боксьор от първа класа, борец от висша категория! Аз уж съм се възпитавал с кирка, имам силни ръце, стокилограмов чувал вдигам от земята и го нося, където искаш, а тя ме сграби за крака над коляното и за рамото, издигна ме и каза: „Иди да спиш, Пьотр Федотович, че иначе ще те изхвърля през прозореца!“ — „Ще видим тая работа“ — казвам й. И ето — видях... Проявих излишна активност и ето, моля ви се... — Като се мръщеше от болка, Лопахин отново помачка ръбестата

лилава цицина над веждата си и каза: — И пак добре, че не се блъснах с гърба във вратата — иначе можех да изкъртя цялата рамка. Е, както щете, но ако остана жив, след войната ще дойда в това село и ще отнема тая жена от лейтенантчето. Та това е находка, а не жена!

— Ами какво стана сега с овцата? — с посърнал глас попита Некрасов.

Отговориха му с такъв оглушителен смях, че Стрелцов уплашено скочи и в просъница посегна към автомата, който бе сложил до главата си.

— Ами твоята находка ще ни нахрани ли утре? — попита старшината, сдържайки яростта си.

Лопахин жадно пиеше топлата вода от манерката и когато я изпразни, спокойно отговори:

— Съмнявам се.

— Тогава защо ги бръцолевеше втели-некипели и ни мътеше главите?

— Но какво искаш от мене, другарю старшина? Да отида още веднъж при хазайката ли? Предпочитам да имам работа с германските танкове. Ако пък не можеш да търпиш, иди ти. Аз спечелих една цицина, а на тебе тя ще ти направи цяла дузина, бъди сигурен! Да те отведа ли до кухнята, а?

Старшината се изплю, тихо изпсува и почна да облича рубашката си. Като се облече, измърмори мрачно, без да се обръща към когото и да било:

— Ще ида при председателя на колхоза. Без закуска няма да потеглим. Та аз не мога да се явя при началството и да моля още веднага: нахранете босяците. Стойте тук по-спокойно, ще се върна скоро.

А Лопахин легна на мястото си, отметна ръце зад главата и каза с чувство за изпълнен дълг:

— Е, сега вече мога да спя. Атаката ми е отблъсната. Отстъпих в пълен ред, но след като понесох известни загуби и поради явното превъзходство на противниковите сили, няма да подновя настъплението на тоя участък. Знаем, момчета, че сега ще ми се смеете цели два месеца — който остане жив, разбира се — но ви моля за едно: почнете от утре сутринта, а сега — да спим!

Без да дочака отговор, Лопяхин се обърна на хълбока си и след няколко минути вече спеше дълбоко, непробудно, като дете.

Рано сутринта Копитовски събуди Лопяхин:

— Ставай да закусиш, дребна бълха!

— Каква ти бълха? Той е Александър Македонски — рече Акимов, като бършеше грижливо с чисто парцалче алуминиевата си лъжица.

— Той е покорител на народите и страшилище за жените — прибави Хмиз. — Но вчера не мина, макар че го предупреждавах.

— Надявай се на такъв покорител, та да пукнеш от глад! — каза Некрасов.

Лопяхин отвори очи и се понадигна. Лявото му око гледаше както винаги бойко и весело, а дясното, заобиколено от синкав оток, едва се виждаше, блещукайки от тясната цепка.

— Добре те е нагласила! — Копитовски изпръхтя и се обърна настрана, за да не се разсмее.

Лопяхин отлично знаеше, че единственото спасение от подигравките на другарите е мълчанието. Като си подсвиркваше с абсолютно равнодушен вид, той извади от раницата си пешкир и малко парченце сапун и излезе на входната площадка. Бойците се миеха, трупаха се край кладенеца, а в градинката до къщата на тревата бяха постлани платнища и на тях бяха наредени едно до друго котелки, чинии, паници. Наблизо гореше силен огън. На железен прът над огъня висеше големият бригаден казан. Като навеждаше могъщата си снага, пременената хазайка стъкваше огъня и бъркаше с дървена лъжица в казана.

Всичко това беше като сън. Лопяхин смаяно примига, потърка очи. „Ама че дяволска работа!“ — помисли той, но в миг ноздрите му доловиха миризма на чорба от месо и като сви рамене, той слезе от входната площадка. Спря до огъня, галантно се поклони:

— Добро утро, Наталия Степановна!

Хазайката се изправи, стрелна го с бърз поглед и отново се наведе над казана. Розовина заливаше бузите ѝ и дори по пълната ѝ бяла шия се появиха червени петна.

— Здравейте — тихо каза тя. — Извинявайте, Пьотр Федотович... Синината на око̀то ви е лоша... Сигурно другарите ви са чули нощес?

— Нищо ми няма — великодушно каза Лопяхин. — Синините украсяват лицето на мъжа. Трябвало е, разбира се, да действувате

малко по-внимателно с юмруците, но сега вече няма какво да се прави. А за мене не се безпокойте, ще ми мине като на кученце. Кучето отиде нейде и намери кост, а пък аз дойдох нощес при вас — и намерих синьо петно и цицина. Ергенска работа, Наталия Степановна...

Хазайката отново се изправи, погледна с ясен поглед Лопехин и сурово сви гъстите си червеникави вежди.

— Там е работата я, че ходите по ергенлък. Вие си мислите, щом мъжът е в армията, жена му е невярна? Ето че стана нужда, Пьотр Федотович, да доказвам с юмруци, какви сме ние, добре, че бог ми е дал силица...

Лопехин плахо врътна здравето си око към стиснатите юмруци на хазайката и попита:

— Извинявайте, такова, за нескромността, но все пак кажете: какво е вашето мъжле? Колко е висок той?

Хазайката измери с поглед Лопехин и се усмихна:

— Ами че също като вас, Пьотр Федотович, само че е малко по-пълничък.

— Сигурно сте го тупали? Приведен зет ли беше?

— Какво приказвате! Какво приказвате, Пьотр Федотович! Ние си живеехме в пълно съгласие.

Пълните румени устни на жената трепнаха. Тя се извърна и с крайчето на забрадката избърса сълзичката от бузата си, но тутакси се усмихна лукаво и като гледаше с навлажнели очи Лопехин, каза:

— Няма по-добър на света от моя! Той ми е добричък, работлив, кротък и само когато си сръбне, става буен. Но аз не съм ходила да се оплаквам на участъковия: почне ли да буйствува, бързо се справям с него — не го удриям силно, а ей така, с любов... Сега е в Куйбишев, лежи в болницата, ранен е. Може след това да го пуснат да поотпочине вкъщи?

— Непременно ще го пуснат — увери я Лопехин. — Ами по какъв случай, Наталия Степановна, се готви тая закуска за всички ни? Нещо не разбирам...

— Няма нищо за неразбиране. Ако вчера бяха обяснили както трябва на нашия председател, че оня ден вашата част се е била срещу германците в село Подемско, щяхме да ви нахраним още вчера. А то ние, жените, мислим, че вие бягате презглава и не искате да ни отбранявате от враговете, та решихме общо така: на ония, които бягат

от Дон към тила, да не се дава ни коматче хляб, нито канче мляко, нека пукнат от глад, проклетите бегълци! А които отиват към Дон, за да ни защищават, да им се дава за ядене всичко, което поискат. Така и правехме. А за вас не знаехме, че сте се били при Подемско. Онзи ден колхознички от нашия колхоз караха снаряди към Дон, върнаха се оттам и разправяха: наши войници, казват са избити много отвъд Дон, но натръшкали и сума германци на баира, лежат като нарязани дърва за горене. Да бяхме знаели, че там сте се сражавали вие, щяхме да ви посрещнем другояче. Вашият старши, оня червенокос, побелял старец, ходил нощес при председателя и му разправил колко жестоко сте се сражавали. И току гледам — на разсъмване председателят тича към къщи. Грешка е станала, казва, Наталия! Това не са бегълци, казва, а герои. Веднага заколи кокошки и им свари юфка, та да се нахранят тия момчета до насита. Той ми разправи как сте се отбранявали при Подемско, колко загуби сте понесли и аз веднага замесих юфката, заклах осем кокошки и — право в казана. Та няма за нашите скъпи защитници ще ни се свидят някакви се жалки кокошки? Ами че ние ще дадем всичко, стига да не допуснете германеца тука! Пък и докога ще отстъпвате така? Време е вече да им се опрете... Не се обиждайте от суровите думи, ама срам ни е да ви гледаме...

— Значи, излиза, че не сме улучили ключето за вашия катинар?
— попита Лопехин.

— Така излиза — усмихна се хазайката.

Лопехин изпъшка от досада, махна с ръка и тръгна към кладенеца. „Нещо не ми върви напоследък на любов“ — с тъга бе принуден да признае той, като крачеше по пътеката.

Тая сутрин, след превръзката, командирът на дивизията полковник Марченко, ранен в рамото и главата край Серафимович, изпи чаша силен чай и полегна да си почине. Поради загубата на кръв и безсънните нощи през всички тия дни след раняването му той чувствуваше непреодолима слабост и болезнена, вбесяваща го сънливост. Ала тъкмо се поунесе, на вратата някой почука тихо, но настойчиво. Без да чака разрешение, в полутъмната стая влезе началник-щабът майор Головков.

— Не спиш ли, Василий Семьонович? — попита той.

— Не, а ти какво искаш?

Без време пълнеещият, тантурест и нисък Головков с бързи крачки се приближи до прозореца, свали пенснето и като го бършеше с носната си кърпичка, застанал гърбом към Марченко, каза с трепнал глас:

— Пристигна тридесет и осми полк...

— А-а-а... — Марченко рязко се понадигна на леглото и със скърцане стисна зъби: острата болка в слепоочната кост за малко не го събори по гръб.

Той отново полегна, събра всички сили и попита с чужд и далечен глас:

— Е, и как?...

И нейде отдалеч стигна до слуха му познатият глас на Головков:

— Двадесет и седем бойци. От тях петимата леко ранени. Доведе ги старшина Попришченко. Повечето са от втори батальон. Материалната част — ти знаеш... Знамето на полка е запазено. Хората чакат в строй. — И той прибави съвсем тихо, над ухото му: — Вася, ти не ставай. Ще ги приема аз. Не ставай, човече, нали ти е зле! Побелял си като стена! Е, ама може ли така?!

Няколко минути Марченко седя на леглото, като се олюляваше леко, сложил мургава ръка на забинтованата си глава. На дясното му слепоочие гъсто избиха ситни капчици пот. С последно усилие на волята той вдигна едрото си кокалесто тяло и каза твърдо:

— Ще изляза при тях. Ти знаеш, Фьодор, преди войната под това знаме аз съм служил осем години... Ще изляза да ги посрещна аз.

— Няма ли да паднеш като вчера?

— Не — сухо отвърна Марченко.

— Да те хвана под лакътя, а?

— Не. Иди кажи — няма нужда от рапорт. Знамето да се развее.

Марченко слизаше от входната площадка, като стъпваше бавно и предпазливо по разклатените стъпала и се държеше с ръка за перилата, а когато стъпи тежко на земята, в строя глухо и дружно изтракаха двадесет и седем чифта изтъркани войнишки токове.

Като слепец, стъпвайки отначало на пръсти, а след това и на цялото си ходило, полковникът се приближаваше тихо към строя. Старшина Попришченко мълчаливо мърдаше устни. В нямата тишина се чуваше сдържаното развълнувано дишане на бойците и шумоленето на пясъка под краката на полковника.

Той се спря, изгледа лицата на бойците с едното си незабинтовано и бляскащо като късче антрацит черно око и каза с неочаквано звучен глас:

— Войници! Родината никога няма да забрави нито вашите подвизи, нито вашите страдания. Благодаря ви, че сте запазили светинята на полка — знамето. — Полковникът се вълнуваше и не можеше да прикрие вълнението си: дясната му буза се свиваше конвулсивно от нервен тик. Той направи къса пауза и заприказва отново:

— С това знаме през хиляда деветстотин и деветнадесета година на Южния фронт се е сражавал с Деникиновите банди полкът. Това знаме е видял на Сиваш другарят Фрунзе. Това знаме са го виждали многократно развявано в боя другарите Ворошилов и Будьони...

Полковникът вдигна над главата си своята стисната в юмрук мургава ръка. Гласът му, изпълнен със страстна вяра и пределно напрежение, се засили и зазвъня като силно обтегната струна:

— Нека временно врагът тържествува, но победата ще бъде наша. Вие ще отнесете вашето знаме в Германия! И горко на тая проклета страна, родила пълчища от грабители, насилници и убийци, когато в последните сражения на германска земя се развоят алените знамена на нашата... на нашата велика Армия — освободителка!... Благодаря ви, войници!

Вятърът тихо поклащаше потъмнелите златни ресни на малиновото платнище, увиснало над дръжката в тежки, излети гънки. Полковникът се приближи тихо до знамето и прегъна коляно. За миг той се олюля и се опря тежко с пръстите на дясната си ръка о влажния пясък, но надвил мигновено слабостта, се изправи и благоговейно

наведе бинтованата си глава, притискайки треперещи устни до края на кадифеното платнище, просмукано с миризма на изгорял барут, на прах от далечните пътища и неизтребим мирис на степен пелин...

Стиснал челюсти, Лопахин стоеше, без да се помръдне, и едва когато чу вдясно от себе си глухо, сподавена хълцане, леко обърна глава: раменете на старшината, на боевия ветеран Попришченко, потреперваха, а изопнатите му по шевовете ръце се тресяха и изпод спуснатите му клепачи припряно капеха по старчески посърналите бузи дребни светли сълзи. Но покорен на волята на устава, той не вдигаше ръце, за да избърше сълзите си, а само навеждаше все по-ниско и по-ниско побелялата си глава...

Издание:

Автор: Михаил Шолохов

Заглавие: Те се сражаваха за родината

Преводач: Георги Жечев; Иван Жечев

Година на превод: 1975,1984

Език, от който е преведено: руски

Издание: първо

Издател: Издателство „Христо Г. Данов“

Град на издателя: Пловдив

Година на издаване: 1984

Тип: роман

Националност: руска

Печатница: „Димитър Благоев“ Пловдив

Излязла от печат: 15 VIII. 1984 г.

Редактор: Здравка Петрова

Художествен редактор: Веселин Христов

Технически редактор: Ирина Йовчева

Художник: Тодор Стоилов

Коректор: Здравка Христова

Адрес в Библиоман: <https://biblioman.chitanka.info/books/4781>

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.